

Ernest Mandel: Inledning till Kapitalet

[Ernest Mandels inledningar till *Penguin Classics* utgivning av *Kapitalet* band 1-3 på engelska, 1976-1981. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Innehållsförteckning

Inledning till det första bandet.....	1
1. Syftet med <i>Kapitalet</i>	2
2. <i>Kapitalets</i> metod.....	5
3. <i>Kapitalets</i> uppbyggnadsplan.....	10
4. Planen för det första bandet.....	15
5. Den marxistiska arbetsvärdeteorin.....	18
6. Marx' centrala upptäckt: hans teori om mervärdet.....	23
7. Marx' teori om kapitalet.....	28
8. Marx' teori om kapitalackumulation.....	32
9. Marx' löneteori.....	36
10. Marx' penningteori.....	40
11. <i>Kapitalet</i> och kapitalismens öde.....	44
Inledning till "Appendix, Resultat av den omedelbara produktionsprocessen".....	49

Inledning till det första bandet.

När *Kapitalets* första band publicerades för första gången var den kapitalistiska industrin dominerande i några få västeuropeiska länder, men den framstod fortfarande som en isolerad ö omringad av ett hav av självständiga bönder och hantverkare som täckte hela världen, till och med inklusive större delen av Europa. Men det Marx' *Kapitalet* förklarade, var framförallt den skoningslösa och oemotståndliga impuls att växa som kännetecknar produktionen för profit, och att profiten till övervägande delen används för kapitalackumulation. Sedan Marx skrev boken har den kapitalistiska teknologin och industrin förvisso spridit sig i hela världen. Och det har inte bara ökat det materiella välståndet och möjligheterna att definitivt befria mänskligheten från bördan av meningslöst, enformigt och mekaniskt arbete, utan har dessutom ökat samhällets polarisering i allt färre kapitalägare och allt fler handens och hjärnans arbetare, som fortfarande är tvungna att sälja sin arbetskraft till dessa ägare. Koncentrationen av rikedomar och makt i ett litet antal gigantiska industri- och finansföretag har lett till en alltmer allomfattande kamp mellan kapital och arbete.

Ibland har borgarklassen och dess ideologer trott att de har hittat vishetens sten, och följaktligen tyckt sig kunna förkunna slutet på kriser och samhällsekonomiska motsättningar i det kapitalistiska systemet. Men trots keynesianska tekniker, och oaktat alla de olika försöken att inlemma arbetarklassen i senkapitalismen, har systemet om något förefallit mer krisdrabbat än när Marx skrev *Kapitalet*. Från Vietnamkriget till turbulensen i världens valutasystem; från uppsvinget för den radikala arbetarkampen i Västeuropa sedan 1968 till att ett stort antal unga människor över hela världen avvisar borgerliga värderingar och kultur; från den ekologiska och energikrisen till de återkommande ekonomiska lågkonjunkturerna; vi behöver inte leta särskilt länge efter tecken på att kapitalismens glansperiod är över. *Kapitalet* förklarar varför systemets allt hårdare motsättningar

var lika oundvikliga som dess förhastade tillväxt. I den meningen är Marx, tvärtemot en allmänt accepterad åsikt, mycket mer en ekonom för 1900-talet än 1800-talet. Idag är västvärlden mycket närmare *Kapitalets* ”rena” modell än den värld då verket skrevs.

I. Syftet med *Kapitalet*

I *Kapitalet* var Marx’ grundläggande mål att blottlägga de rörelselagar som styr uppkomsten, uppgången, utvecklingen, nedgången och försvinnandet av en viss sorts samhällelig ekonomisk organisering (det kapitalistiska produktionssättet). Han letade inte efter *allmängiltiga* lagar för den ekonomiska organiseringen. En av *Kapitalets* avgörande teser är att det inte finns några sådana lagar. För Marx finns det inga ekonomiska lagar som är giltiga för alla i grunden olika samhällsformer (frånsett banaliteter som formuleringen som poängterar att inget samhälle kan konsumera mer än det producerar utan att minska sitt insamlade välstånd – antingen markens naturliga bördighet, den totala befolkningen, mängden produktionsmedel eller flera av dessa). Varje speciell sorts samhällelig ekonomisk organisering har sina egna specifika ekonomiska lagar. *Kapitalet* begränsar sig till att analysera de lagar som styr det kapitalistiska produktionssättet.

Kapitalet är alltså inte alls en ”ren” ekonomisk teori. För Marx är en ”ren” ekonomisk teori, det vill säga en ekonomisk teori som är skild från en speciell samhällsstruktur, omöjlig. Det vore samma sak som en ”ren” anatomi skild från de speciella arter som ska analyseras. Vi kan driva jämförelsen ännu längre. *Jämförande anatomi* är förstas en gren av naturvetenskapen som är användbar för att öka vår kunskap om människans och djurens fysiologi, men den kan bara vara en biprodukt av utvecklingen av en anatomisk förståelse av vissa speciella arter. På samma sätt innefattar Marx’ teori om den historiska materialismen verkligen en jämförande ekonomisk analys – exempelvis en analys av utvecklingen av det mänskliga arbetet, människans arbetsproduktivitet, den samhällseliga merproduktionen och ekonomiska tillväxten, från slavsamhället via feodalismen till kapitalismen. Men sådana jämförelser kan bara vara resultatet av en analys av specifika produktionssätt, vart och ett med sin egen ekonomiska logik och sina egna rörelselagar. De kan inte ersättas av eller inordnas under ”eviga” ekonomiska lagar. Vi kan till och med driva jämförelsen till sin slutsats. Om vi försöker hitta en gemensam grundläggande kärna inom ”all” anatomi, så lämnar vi denna specifika vetenskaps område och går in på ett annat område: biologi eller biokemi. Om vi på samma sätt försöker upptäcka grundläggande arbetshypoteser som är giltiga för ”alla” ekonomiska system, så går vi från den ekonomiska teorins område till en vetenskap om samhällsstrukturer: historisk materialism.

På detta sätt grundar sig Marx’ ekonomiska teori och dess främsta verk, *Kapitalet*, på en förståelse av att de ekonomiska lagarna är *relativa, socialt bestämda och historiskt begränsade*. Under mänsklighetens samhällseconomiska utveckling motsvaras inte ”människans natur” av varuproduktion, marknadsekonomi eller fördelningen av samhällsresurser mellan olika produktionsgrenar med hjälp av ”objektiva ekonomiska lagar” som verkar ”bakom producenternas ryggar”, och dessa lagar har inte alltid funnits och kommer inte alltid att finnas. *Kapitalet* förklarar det kapitalistiska produktionssättets ursprung, och pekar fram mot just detta samhällssystemets oundvikliga historiska nedgång och fall. En ekonomisk teori som grundar sig på de ekonomiska systemens historiska relativitet, deras strikta tidsbegränsningar, påminner på ett taktlöst sätt herrar kapitalister, deras anhängare och deras försvarare att kapitalismen själv är en produkt av historien. Den kommer

i sinom tid att gå under på samma sätt som den en gång föddes. En ny sorts samhällelig ekonomisk organisering kommer sedan att ta den kapitalistiska organiseringens plats: den kommer att fungera utifrån andra lagar än de som styr den kapitalistiska ekonomin.

Icke desto mindre handlar *Kapitalet* inte uteslutande om det kapitalistiska produktionssättet, även om dess grundläggande mål är att hitta de lagar som styr just detta produktionssätt. Den kapitalistiska produktionen är generaliserad varuproduktion. Generaliserad varuproduktion blottlägger fullständigt de trender och motsättningar som finns dolda i var och en av dess grundläggande "celler", varorna. Det är ingen slump att Marx inte inleder *Kapitalets* första band med en analys av "det kapitalistiska produktionssättet", eller en analys av kapitalet, eller lönearbetet, eller ens förhållandena mellan arbete och kapital. Ty det är omöjligt att vetenskapligt analysera någon av dessa grundläggande begrepp eller kategorier – som motsvarar det kapitalistiska samhällets grundläggande struktur – utan att först ha analyserat värde, bytesvärde och mervärde. Men dessa sistnämnda kategorier är i sin tur beroende av en analys av varan och varuproducerande arbete.

Precis som mervärde och kapital *logiskt* härrör ur en analys av värde och bytesvärde, så härrör det kapitalistiska produktionssättet *historiskt* ur en utveckling av varuproduktionen: kapitalism kan inte uppstå utan enkel varuproduktion. *Kapitalet*, *Grundrisse* och Karl Marx' andra grundläggande ekonomiska skrifter innehåller därmed många analyser av den enkla varuproduktionen, en sorts produktion som existerade i många olika former under nästan 10.000 år innan den moderna kapitalismen föddes, men som fick sin mest fullständiga blomstring under 1200- och 1300-talet i Nederländerna, norra Italien och senare Storbritannien (och i mindre omfattning i Japan före Meijirevolutionen).

Det har gjorts invändningar – av tidiga ryska marxistiska författare som Bogdanov, av senare kommentatorer som Rubin och av nutida marxister som Lucio Colletti och Louis Althusser¹ – mot en åsikt som har sitt ursprung hos Engels och en uppfattning som Rosa Luxemburg har, och vilken jag skriver under på,² att Marx' *Kapitalet* inte bara gör en grundläggande analys av det kapitalistiska produktionssättet utan också ger viktiga kommentarer om hela den historiska period som innehåller viktiga delar av enkel varuproduktion. Men dessa invändningar grundar sig på en dubbel sammanblandning. Det stämmer att det kapitalistiska produktionssättet är den enda samhällliga organisering av ekonomin som innebär *generaliserad* varuproduktion. Det vore således helt fel att till exempel anse att det grekiska slavsamhället eller det klassiska islamska imperiet – två samhällsformer med starkt utvecklade enkel varuproduktion, penningekonomi och internationell handel – styrs av "värdelagen". Varuproduktionen i dessa förkapitalistiska produktionssätt är sammanflätad med, och när det kommer till kritan underordnad, en organisering av produktionen (först och främst jordbruksproduktion) av klart icke-kapitalistisk karaktär, som följer en annan ekonomisk logik än den som styr utbytet av varor eller kapitalackumulation.

1 Isaac Iljitj Rubin, *Essays on Marx's Theory of Value*, Detroit 1972, s 254 -256; Lucio Colletti, *Marxism and Hegel*, London: New Left Books 1973, s 131-132; Louis Althusser, "Den politiska ekonomins objekt", i [Att läsa Kapitalet](#), på marxistarkiv.se, s 109. Det finns också en mycket upplysande anmärkning av Marx själv, i *Kapitalet*, första bandet, kapitel 6: "Ändå är varu- och penningcirkulation inom bestämda gränser och därmed en bestämd utvecklingsgrad av handeln en *förutsättning, utgångspunkt för kapitalbildningen* och det kapitalistiska produktionssättet." (*Kapitalet*, första bandet, kapitel 6, på marxists.org.)

2 Karl Marx, *Kapitalet*, tredje bandet, på marxists.org.; Friedrich Engels, "Värdelagen och profitkvoten", *ibid*, (appendix); Rosa Luxemburg, *Einführung in die Nationalökonomie*, Berlin 1925, s 199-232; Ernest Mandel, *Marxismens ekonomiska teori*, på marxistarkiv.se, s 43-44.

Men det innebär inte på något sätt, att de lagar som styr varuutbytet och cirkulationen av pengar i de samhällen där den enkla varuproduktionen redan har blivit det *dominerande* produktions sättet (det vill säga där majoriteten av producenterna är fria bönder och fria hantverkare som äger och byter sina arbetsprodukter) inte har en stark inverkan på den ekonomiska dynamiken. Det är i själva verket just värdelagens *utveckling* som i dessa länder leder till att producenterna skiljs från sina produktionsmedel, även om en rad sociala och politiska utvecklingar påverkade den moderna kapitalismens födelseprocess, skyndade på den, saktade ner den, eller kombinerade den med trender som går åt olika håll.

Men om det å andra sidan stämmer att en fullvärdig ”ekonomisk bokföring som grundar sig på kvantiteter av samhälleligt likvärdigt arbete” uppstår först i det kapitalistiska samhället, och då bara som en objektiv ekonomisk lag och inte som medvetna beslut av varornas ägare, så följer ingalunda av det att ”bokföring av kvantiteter av arbete” inte kan *börja* uppstå i förkapitalistiska samhällen där varuproduktion har blivit en normal institution. Det är i själva verket när den enkla varuproduktionen redan till stor del är utvecklad, men på samma gång fortfarande är sammanflätad med traditionella ”naturliga” ekonomiska organisationsformer med en medveten fördelning av de ekonomiska resurserna och det samhälleliga arbetet mellan olika produktionsformer (med hjälp av sedvänjor, vanor, riter, religion, debatter mellan äldre, församlingar av deltagare, etc.), som behovet av en medveten bokföring av ”kvantiteter av arbete” kan och måste uppstå för att undvika grundläggande orättvisor och ojämlikheter i samhällsorganisationer som fortfarande grundar sig på en hög grad av social jämlikhet och sammanhållning. Jag har med empiriska data försökt bevisa att detta faktiskt har varit fallet under olika historiska perioder, i olika delar av världen.³

Det betyder inte att ”värdelagen” är ett ”resultat av den förkapitalistiska historien”. Inte heller betyder det att sådana relativt primitiva samhällen tyngdes ner av samma maniska jakt efter materiella belöningar och mätande av arbetstid ner till delar av sekunder som i vårt samhälle, fenomen som förvisso är ”rena” produkter av det borgerliga samhället. Det betyder bara att frön till ”värdelagen” går att hitta inom redan den outvecklade enkla varuproduktionen, precis som kapitalets ”grundläggande cell”, varorna, på ett utvecklat sätt innehåller samtliga inre egenskaper och motsättningar som denna samhällskategori. Att förneka denna historiska dimension hos Marx’ analys är att förvandla kapitalismens ursprung till ett olösligt mysterium.

Man skulle kunna hävda att det är en ganska omtvistad punkt för ekonomer, och bara intressant för antropologer, etnologer eller historiker. Men i själva verket är dess innebörd ytterst långtgående. Genom att säga att analysen av de rörelselagar som styr det kapitalistiska produktions sättet med nödvändighet innehåller åtminstone några viktiga delar av en analys av ekonomiska företeelser som är giltiga för hela den historiska period som innefattar en ekonomisk organisering där det finns varuproduktion, så utvidgar man giltigheten hos delar av Marx’ *Kapitalet* till inte bara det förflutna utan också till framtiden. Ty företeelsen varuproduktion överlever givetvis, åtminstone delvis, i de samhällen där kapitalets makt redan har störtats, men som ännu inte är fullständigt klasslösa, det vill säga socialistiska, samhällen: Sovjetunionen och folkrepublikerna i Östeuropa, Kina, Nordvietnam, Nordkorea och Kuba. *Kapitalet* är lika lite en vägledning för att förstå rörelselagarna i dessa samhällen som den är en vägledning för att förstå rörelselagarna i det utvecklade sena medeltida samhället som var baserat på enkel varuproduktion. Men den kan säga oss en hel del om varu-

3 Mandel, *op. cit.*, s 41-43.

produktionens och penningekonomin dynamik (och splittrande logik) i sådana icke kapitalistiska samhällen, och de motsättningar som dessa för in i de sistnämndas specifika och ”rena” rörelselagar.

Om *Kapitalet* inte är en vetenskaplig avhandling om eviga ekonomiska lagar, är den då åtminstone ett vetenskapligt arbete om den kapitalistiska ekonomin? En del marxister, och först och främst tysken Karl Korsch, förnekar detta.⁴ För dem är *Kapitalet*, precis som för många borgerliga kritiker, i allt väsentligt ett verktyg för proletarietets revolutionära störtande av kapitalismen. Enligt dem är det omöjligt att skilja *Kapitalets* ”vetenskapliga” innehåll från dess ”revolutionära” syfte, vilket den österrikisk-tyske marxisten Rudolf Hilferding försökte göra.⁵ Detta påstående förbiser den grundläggande skillnad som Marx och Engels gjorde mellan den utopiska och den vetenskapliga socialismen. Under hela sitt vuxna liv efter 1843 förblev Marx förvisso revolutionär. Men han ansåg att det var avgörande att basera socialismen (kommunismen) på en vetenskaplig grund. Den vetenskapliga analysen av det kapitalistiska produktionssättet skulle bli hörnstenen i denna grund, och visa varför och hur kapitalismen genom sin egen utveckling skapade de ekonomiska, materiella och sociala förutsättningarna för de associerade producenternas samhälle. I den meningen försökte Marx, förvisso inte i motsättning till utan just som en funktion av detta syfte, analysera kapitalismen på ett objektivt och strängt vetenskapligt sätt. Med andra ord gav han inte bara utlopp för en aggressiv fientlighet mot en speciell sorts ekonomisk organisering på grund av revolutionär lidelse och medkänsla med de kuvade och förtryckta. Och vi behöver knappast säga att han inte heller drevs av personligt agg, materiell bankrutt eller psykotisk obalans. Marx försökte upptäcka objektiva rörelselagar. Han föraktade inte ens den typiske borgaren *Spiesser* mer än han föraktade de personer med vetenskapliga anspråk som ändå medvetet förvrängde empiriska data eller förfalskade forskningsresultat för att passa något subjektivt syfte. Just på grund av att Marx var övertygad om att proletarietets sak var av avgörande betydelse för mänsklighetens hela framtid, ville han inte skapa en bräcklig plattform av vältaliga skällsord eller önsketänkande för denna sak, utan den vetenskapliga sanningens bergfasta grund.

2. *Kapitalets* metod

Kapitalets syfte är i sig själv en tydlig påminnelse om den kunskapsmetod som Marx använder på sitt viktigaste verk: den materialistiska dialektikens metod. Marx lämnade inga tvivel om att det verkligen var så han själv tolkade sitt arbete. I ett brev till redaktören för den första upplagan av *Kapitalets* första band på franska, Maurice Lachâtre, hävdade han envist att han var den förste som hade tillämpat denna metod för att studera ekonomiska problem.⁶ I sitt eget efterord till den andra tyska upplagan av *Kapitalets* första band angav Marx återigen användningen av den dialektiska metoden som *Kapitalets* speciella särdrag, som skilde det från alla andra ekonomiska analyser.⁷

När den dialektiska metoden används för att studera ekonomiska problem, undersöks inte ekonomiska företeelser åtskilda från varandra, bit för bit, utan i sitt inre samband som en samverkande enhet som är uppbyggd kring och av ett grundläggande dominerande produktionssätt. Denna helhet analyseras i alla sina aspekter och yttringar, som bestäms av vissa givna rörelselagar som också

4 Karl Korsch, *Marxism och filosofi*, på marxistarkiv.se, s 14-15.

5 Rudolf Hilferding, *Das Finanzkapital*, Wien, 1923, p. x.

6 Marx, brev till Maurice Lachâtre, 18 mars 1872; se Marx, ”[För- och efterskrift till den franska upplagan](#)” av *Kapitalet*, första bandet, på marxists.org.

7 Se ”[Efterskrift till andra upplagan](#)”, *ibid*.

hänger ihop med dess ursprung och oundvikliga försvinnande. Det aktuella produktionssättets rörelser visar sig bara vara en utveckling av de inre motsättningarna i denna struktur, motsättningar som definierar själva dess natur. Den givna ekonomiska strukturen visar sig på en och samma gång vara karakteriserad av enheten hos dessa motsättningar och av deras kamp, som båda avgör de ständiga förändringar som den genomgår. De (kvantitativa) förändringar som ständigt äger rum i det givna produktionssättet genom anpassning, integrering av reformer och självförsvär (evolution), skiljer sig från de (kvalitativa) förändringar som med hjälp av plötsliga språng skapar en annan struktur, ett nytt produktionssätt (revolution).

Marx ställer helt klart sin egen dialektiska undersökningsmetod mot Hegels, även om han aldrig tvekar att erkänna sin tacksamhetsskuld till den tyske filosofen, som sporrade av den franska revolutionen gav tillbaka det dialektiska tänkandet till den moderna världen. Hegels dialektik var idealistisk: den grundläggande tesen var den Absoluta tanken. Den materiella verkligheten var bara det ideella innersta väsendets utanpåverk. För Marx är dialektiken tvärtom materialistisk: ”det ideella [är tvärtom] ingenting annat än det materiella, omsatt och översatt i människans hjärna.”⁸ Historiens grundläggande rörelselagar tillhör verkliga människor som själva skapar sin egen materiella tillvaro i ett visst samhälleligt system. Till syvende och sist motsvarar och återspeglar tänkandets utveckling denna grundläggande rörelse, om än via många förmedlingar. Således var den vetenskapliga tankeprocess med vilken Marx kom att förstå hur det kapitalistiska produktionssättet fungerade i sig själv ett resultat av detta produktionssätt, av det borgerliga samhället och dess motsättningar. Först i andra hand kan den betraktas som ett resultat av utvecklingen av många mänskliga vetenskaper och ideologier: klassisk tysk filosofi; engelsk politisk ekonomi; fransk historiografi och politisk vetenskap; förmarxistisk socialism. Först det borgerliga samhällets tillväxt och dess motsättningar, framförallt kampen mellan kapital och arbete, gjorde det möjligt för Marx att införliva, kombinera och omvandla dessa vetenskaper på det speciella sätt och i den speciella riktning som han gjorde. Men även om den materialistiska dialektiken är Hegels (idealistiska) dialektik ”vänd upp och ner”, så har båda ändå en del grundläggande gemensamma drag. Dialektik som rörelsens logik förutsätter att all rörelse, all utveckling, såväl i naturen, samhället som det mänskliga tänkandet, antar vissa övergripande former som kallas ”dialektiska”.⁹ Både Engels och Lenin såg en slående tillämpning av denna övergripande dialektiska metod i det sätt på vilket *Kapitalets* första band var uppbyggt. Således skrev Lenin, att trots att Marx aldrig hade skrivit den korta avhandling om dialektik som han hade planerat, så hade han trots allt givit oss *Kapitalet*, som är en tillämpning av materialistisk dialektik på de ekonomiska företeelsernas område.¹⁰

Men just på grund av att dialektiken är materialistisk, så utgår den inte från intuition, förutfattade meningar eller mystifierande scheman, utan från ett fullständigt införlivande av vetenskapliga data. Analysmetoden måste skilja sig från framställningsmetoden. Empiriska data måste först samlas ihop, man måste helt och fullt förstå det givna kunskapsläget. Bara när man har uppnått det kan man omorganisera materialet på ett dialektiskt sätt för att förstå den givna helheten. Om det lyckas blir resultatet en ”reproduktion” i människans tänkande av denna materiella helhet: det kapitalistiska produktionssättet.

Den största faran för vetenskapsmän som håller på med studier av samhällsfenomen är att ta saker

8 *Ibid.*

9 Engels, brev till Conrad Schmidt, 1 november 1891, Marx/Engels, *Selected Correspondence*, Moskva 1965, s 439.

10 Lenin, ”Plan of Hegel's Dialectics (Logic)”, *Collected Works*, band 38, s 319.

för givet, ”problemlindhet”. Distinktionen mellan yttre företeelseform och inre sammanhang, som Marx ärvt från Hegel¹¹ och som är en väsentlig del av den dialektiska undersökningsmetoden, är bara ett ständigt försök att gräva sig allt längre ner genom de successiva lagren av företeelser till de rörelselagar som *förklarar* varför dessa företeelser utvecklas i en viss riktning och åt vissa håll. Att hela tiden söka efter frågor – att ifrågasätta! – där andra bara ser färdiga svar och vulgära ”bevis”: det är förvisso en av Marx’ främsta förtjänster som revolutionär förnyare inom den ekonomiska vetenskapen.

Men för den marxistiske dialektikern Marx innebär skillnaden mellan ”inre sammanhang” och ”yttre företeelseform” inte i någon mening att ”yttre företeelseform” är mindre ”verklig” än ”inre sammanhang”. När det kommer till kritan avgörs prisrörelser av värderörelser. Men materialisten Marx skulle ha skrattat åt varje ”marxist” som påstod att priser var ”överkliga” eftersom de i sista hand *avgjordes* av värderörelser. Skillnaden mellan ”inre sammanhang” och ”yttre företeelseform” syftar på olika bestämningsnivåer, det vill säga till syvende och sist på förståelseprocessen, inte på olika grader av verklighet. För att förklara det kapitalistiska produktionssättet i sin helhet räcker det absolut inte att förstå det ”grundläggande inre sammanhanget”, ”värdelagen”. Vi måste kombinera ”inre sammanhang” och ”yttre företeelseform” via alla deras mellanliggande förmedlande länkar, förklara hur och varför ett visst ”inre sammanhang” framträder i vissa konkreta former och inte i andra. Ty dessa ”yttre företeelseformer” är varken slumpartade eller självklara. De utgör problem, de måste i sin tur förklaras, och just denna förklaring hjälper till att ta bort nya lager av mysterier och för oss närmare en fullständig förståelse av den speciella form för ekonomisk organisering som vi vill förstå. Att förneka detta behov att på nytt kombinera ”inre sammanhang” och ”yttre företeelseform” är lika odialektiskt och mystifierande som att acceptera ”yttre företeelseformer” som de är utan att leta efter de grundläggande krafter och motsättningar som de har en benägenhet att dölja för en ytlig och empirisk observatör.

Det sätt på vilket *Kapitalet* börjar med en analys av varuproduktionens grundläggande kategorier, med det kapitalistiska ekonomiska livets ”basenhet” (grundläggande cell), varan, har ofta åberopats som en mönstertillämpning av denna materialistiska dialektik. Marx själv klargör att han inte utgår från ett grundläggande begreppsvärde, utan från en elementär materiell företeelse – varan – som är grundvalen för kapitalismen, som den enda ekonomiska organisering som baseras på allmän varuproduktion.¹² Det är därmed korrekt men strängt taget ofullständigt att säga att Marx’ metod består av att ”gå från det abstrakta till det konkreta”.¹³ Han utgår i själva verket från delar av det materiellt konkreta för att gå till det teoretiskt abstrakta, vilket sedan hjälper honom att återskapa den konkreta helheten i sin teoretiska analys. I hela sin rikedom och variation är det konkreta alltid en kombination av ett oräkneligt antal teoretiska ”abstraktioner”. Men det materiellt konkreta, det vill säga det

11 ”Här kommer det att visa sig hur brackornas och vulgärekonomernas föreställningar uppkommit – vad de kan få in i sina skallar är nämligen aldrig sakernas inre sammanhang utan endast deras yttre företeelseform. Och om det inte förhöll sig så, skulle ju vetenskapen för resten bli helt obehövlig.” (*Brev från Marx till Engels*, 27 juni 1867, på marxists.org.). Se även *Kapitalet*, tredje bandet, kapitel 18.

12 Karl Marx, *Randanmärkningar till Adolph Wagners lärobok i politisk ekonomi*, på marxists.org.

13 Marx, *Grundrisse*, Pelican Marx Library, s 101. Se tvärtom Lenin (*op. cit.*, s 171): ”Tänkande som går från det konkreta till det abstrakta ... avlägsnar sig inte från sanningen utan kommer närmare den.” I sina kommentarer till *Kapitalets* tre band som han skrev i början av 1930-talet gör D I Rosenberg det intressanta påpekandet att Marx’ abstraktioner i sin tur är konkreta, i så måtto som de avser en konkret ekonomisk formation och eftersom de är historiskt fastställda. De är varken godtyckliga eller förutbestämda abstraktioner. (Se den spanska översättningen av den ursprungliga ryska texten, publicerad av *Seminario de 'El Capital'*, Escuela Nacional de Economía, UNAM, Mexiko, Cuaderno I, s 46.)

verkliga borgerliga samhället, existerar redan före hela denna vetenskapliga ansträngning, det avgör i sista hand denna ansträngning och utgör hela tiden en praktisk referenspunkt för att pröva teorins giltighet. Bara om återskapandet av den konkreta helheten i människans tänkande kommer närmare den verkliga materiella helheten är tänkandet verkligt vetenskapligt. Vid en första anblick förefaller den rörelse som dominerar *Kapitalets* första band vara en rörelse av ekonomiska ”kategorier”, från varan och dess inre motsättningar till kapitalackumulationen och dess upphörande. Frågan har ofta ställts: är denna rörelse bara en abstrakt sammanfattning av kapitalismens ”inre sammanhang”, eller är det en avsevärt förenklad återspeglings av en verklig ekonomisk utveckling, det vill säga den verkliga historien från varuproduktionens första uppträdande till en fullskalig kapitalistisk produktion i väst, befriad från alla sekundära och kombinerade former som bara skulle dölja rörelsens grundläggande karaktär?

Det går inte att besvara denna fråga med ett enkelt ”ja” eller ”nej”. Varor som produceras av en händelse i förkapitalistiska samhällen, i utkanten av de grundläggande produktions- och konsumtionsprocesserna, kan förstås inte utlösa den slående och skrämmande logik hos ”värdelagen” som Marx så majestätiskt uppenbarar i *Kapitalet*. Varuproduktion som ett grundläggande och dominerande drag hos det ekonomiska livet förutsätter kapitalism, det vill säga ett samhälle där arbetskraften och arbetsverktygen själva har blivit varor. I den meningen är det sant att analysen i *Kapitalets* första band är logisk (baserad på dialektisk logik) och inte historisk.

Men dialektiken gör gällande att alla företeelser har ett ursprung och ett slut, att ingenting är vare sig evigt eller färdigt en gång för alla. Följaktligen är kapitalets historiska cell på samma gång nyckeln till en logisk analys av kapitalet: det går inte helt att skilja mellan utvecklingshistoria (fylogenes) och den tidiga utvecklingen (embryologi). Vissa sidor av den primitiva kapitalackumulationen återskapas hos kapitalackumulationen i dagens kapitalistiska liv: utan den primitiva kapitalackumulationen skulle det inte finnas något kapitalistiskt produktions sätt. Så den logiska analysen återspeglar trots allt verkligen en del grundläggande trender i den historiska utvecklingen. De ”ekonomiska kategoriernas” enklaste framträdandeformer (som bara är former för en materiell existens, för en materiell verklighet som det mänskliga sinnet har uppfattat och förenklat) är ofta också deras primitiva, det vill säga ursprungliga, form. Oavsett hur kontroversiell denna tolkning må vara, så är det svårt att förneka att denna enhet mellan historisk och logisk analys är det sätt på vilket Marx och Engels förstod sin egen metod.¹⁴

En hel litteratur har producerats, från Bernstein till Popper och vidare till dagens akademiska ekonomer, angående den ”meningslösa”, ”metafysiska” eller till och med ”mystifierande” karaktären hos den dialektiska metod som Marx lånade från Hegel.¹⁵ Dessa kritikernas positivistiska inskränkta synsätt vittnar i allmänhet på ett talande sätt om motsatsen, det vill säga den vida historiska vision och bitande skärpa som den dialektiska metoden hjälpte Marx att uppnå. Tack vare denna metod

14 Angående detta och besläktade ämnen, se bland annat: Otto Morf, *Geschichte und Dialektik in der politischen Oekonomie*, Frankfurt, 1970; Evald Vasiljevic Iljenkov, *La dialettica dell' astratto e del concreto nel Capitale di Marx*, Milano, 1961; Karel Kosik, *Det konkretas dialektik*, Göteborg: Röda bokförlaget 1979; Jindřich Zelený, *Metod och teori i Kapitalet*, Stockholm : PAN/Norstedt, 1976; Leo Kofler, *Geschichte und Dialektik*, Hamburg, 1955, etc.

15 Exempelvis Eugen von Böhm-Bawerk, *Karl Marx and the Close of his System*, New York, 1949, s 117 ; Eduard Bernstein, [Socialismens förutsättningar och socialdemokratiens uppgifter](#), på marxistarkiv.se, s 13-22; Karl Popper, *Det öppna samhället och dess fiender*, Stockholm: Akademilitt. 1981, (s 82, del 2, i engelska upplagan); Vassilij Leontieff, ”The Significance of Marxian Economics for Present-Day Economic Theory”, *American Economic Review Supplement*, mars 1938, nytryckt i Horowitz, *Marx and Modern Economics*, London, 1968, s 95, etc.

framstår Marx' *Kapitalet* som en jätte jämfört med alla efterföljande eller nutida ekonomiska analyser. Den var aldrig avsedd som en handbok för att hjälpa regeringar att lösa problem som negativa betalningsbalanser, eller som en vetenskaplig, om än något banal, förklaring av alla spännande händelser på marknaden när herr Smith inte hittar någon köpare till sina sista 1.000 ton järn. Den var tänkt som en förklaring av vad som skulle hända med arbete, maskiner, teknologi, företagens storlek, befolkningens sociala struktur, den ekonomiska tillväxtens osammanhängande natur, och förhållandena mellan arbetare och arbete när det kapitalistiska produktionssättet utvecklades i all sin skrämmande potential. Ur den synvinkeln är bedriften i sanning imponerande. Det är just tack vare Marx' förmåga att blottlägga det kapitalistiska produktionssättets långsiktiga rörelselagar i deras inre sammanhang, oavsett tusentals "orenheter" och sekundära aspekter, som hans långsiktiga förutsägelser – kapitalackumulationens lagar, intensifierad teknologisk utveckling, kapitalets ökande koncentration och centralisering, omvandlingen av ekonomiskt aktiva människor till säljare av arbetskraft, minskande profitkvot, periodiskt återkommande lågkonjunkturer, oundviklig klasskamp mellan kapital och arbete, allt fler revolutionära försök att störta kapitalismen – har blivit så slående bekräftade av historien.¹⁶

Denna bedömning har i allmänhet ifrågasatts av två skäl. Det enklaste för de som kritiserar Marx är att helt enkelt förneka att det kapitalistiska produktionssättets rörelselagar som han upptäckte överhuvudtaget har bekräftats. Det görs i allmänhet genom att begränsa dem till ett par förvrängda och överförenklade formuleringar (se nedan): "successiv utarmning av arbetarklassen" och "allt värre ekonomisk kris".¹⁷ En mer förfinad invändning fördes fram av Karl Popper, som förnekade själva möjligheten av, eller snarare den vetenskapliga karaktären på, sådana "lagar", och kallar dem "ovillkorliga historiska profetior" som tydligt ska åtskiljas från "vetenskapliga förutsägelser". "I vetenskapen är förutsägelser vanligen villkorliga", säger Popper. "De säger att vissa förändringar (låt oss säga av vattentemperaturen i en gryta) kommer att åtföljas av andra förändringar (låt oss säga att vattnet kokar)."¹⁸ Popper förnekar *Kapitalets* vetenskapliga karaktär genom att hävda att dess teorier till skillnad från vetenskapliga teorier inte kan prövas vetenskapligt.¹⁹

Detta grundar sig uppenbarligen på en missuppfattning av den materialistiska dialektikens natur, som – vilket Lenin poängterade – ständigt måste bekräftas i praktiken för att öka sitt kunskaps-

16 "Oavsett hur viktiga dessa tekniska bidrag till den ekonomiska teorins framsteg är vid dagens bedömning av marxismens insatser, så överskuggas de av hans lysande analys av det kapitalistiska systemets långsiktiga tendenser. Meritlistan är förvisso imponerande: ökad koncentration av välståndet, snabbt undanröjande av små och medelstora företag, successivt ökad begränsning av konkurrensen, oupphörlig teknologisk utveckling beledsagad av allt större betydelse för det fasta kapitalet, och sist men inte minst de återkommande affärs cyklernas oförminskade omfattning – en oöverträffad rad prognoser som uppfyllts, gentemot vilket den moderna ekonomiska teorin med all sin förfining verkligen inte har mycket att visa upp." (Leontieff, *op. cit.*, s 94.)

17 Paul Samuelson ger ett klassiskt exempel på en sådan överförenkling. Han begränsar det kapitalistiska produktionssättets rörelselagar till två (!): "arbetarklassens utarmning" och "den ökande monopoliseringen under kapitalismen", och drar om den första slutsatsen att "den helt enkelt aldrig ägde rum", medan han om den andra förkunnar att "Marx under 30 år verkade ha haft rätt med denna profetia, men att den mest noggranna forskningen om industrins koncentration under de följande 70 åren inte verkar besanna honom". Allt kröns sedan med det slutgiltiga uttalandet att Marx ansåg att det var en "oundviklig lag under kapitalismens utveckling att affärs cyklerna skulle bli allt sämre", och att det inte heller var sant. (Paul A. Samuelson, "Marxian Economics as Economics", *American Economic Review*, vol 57 (1967), s 622-623).

18 Karl K Popper, "Predictions and Prophecy in the Social Sciences", i *Conjectures and Refutations – The Growth of Scientific Knowledge*, London 1963, s 339.

19 Popper, *Det öppna samhället och dess fiender*, Del 2, hela kapitel 23.

innehåll.²⁰ I själva verket vore det mycket enkelt att ”bevisa” att Marx’ analys var felaktig, om erfarenheterna till exempel hade visat, att ju mer den kapitalistiska industrin utvecklas desto mindre blir den genomsnittliga fabriken, desto mindre är den beroende av ny teknologi, desto mer tillhandahåller arbetarna själva dess kapital, desto mindre blir den del av arbetarnas lön som går till konsumtionsvaror (och desto större blir den del av arbetarnas löner som används för att köpa arbetarnas egna produktionsmedel). Om det dessutom hade funnits decennier utan ekonomiska svängningar, och fackföreningar och arbetsgivarförbund helt hade försvunnit (allt beroende på att motsättningarna mellan arbete och kapital hade försvunnit, i så måtto som arbetarna allt mer kontrollerar sina egna produktionsmedel och -villkor), då skulle man verkligen kunna säga att *Kapitalet* var skröp och på ett sorgligt sätt hade misslyckats att förutsäga vad som skulle hända i den verkliga kapitalistiska världen ett sekel efter dess publicering. Det räcker att jämföra den verkliga historien under perioden efter 1867 med Marx’ förutsägelser om den å ena sidan, och med alla alternativa ”rörelselagar” å den andra, för att förstå hur i sanning utomordentlig Marx’ teoretiska bedrift var, och hur väl den klarar historiens experimentella test.²¹

3. Kapitalets uppbyggnadsplan

Kapitalet var inte resultatet av ett spontant skapande och inte heller var det frukten av ett plötsligt intresse hos Marx för ekonomiska frågor. Ända sedan denna doktor i filosofi (Jena 1841), efter sina erfarenheter av sociala problem under 1840-talet (behandlingen av trädtjuvar i Preussens rhenska provinser; de schlesiska textilarbetarnas uppror; strejkerna i England; klasskampen i Frankrike) hade blivit kommunist, så hade han övergått till ekonomiska studier. Men hans första möte med den moderna politiska ekonomin (vars viktigaste resultat blev *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, *Filosofins elände*, *Lönearbete och kapital* och *Kommunistiska manifestet*) avbröts bryskt av trycket från yttre händelser. Marx var aktivt indragen i politiskt arbete, och återvände från Paris till Tyskland när den revolutionära rörelsen bröt ut 1848. Där grundade och ledde han en dagstidning. När den kontrarevolutionära reaktionen översvämmade Europa efter att revolutionerna hade misslyckats, emigrerade han till London, där han tvingades kämpa för sitt uppehälle som journalist. Tillsammans med tyngden från emigrantpolitiken i London gjorde denna press att han under ett helt decennium inte fick möjlighet att på ett systematiskt sätt lägga fram sin ekonomiska teori.

Först när en förläggare via Lassalle pressade honom att förklara sina ekonomiska teorier på ett fullödigt sätt, återvände han till en fullskalig drabbning med Adam Smith och Malthus, Ricardo och J-B Say, Simonde de Sismondi och Tooke, samt den brittiska regeringens *Blue Books*, som skulle bli en ovärderlig källa med fakta om tillståndet för den brittiska industrin, handeln, finanserna och

20 Lenin, *op. cit.*, s 319: ”Alla dessa kunskapsögonblick (steg, stadier, processer) går från subjekt till objekt genom att prövas i praktiken, och via dessa prövningar komma fram till sanningen...”

21 En lustig utveckling till denna av allt att döma absurda hypotes om ”andra” tänkbara rörelselagar tillhandahåller Vilfredo Pareto i sin ”kritik” av Marx’ värdeteori. För att bevisa att Marx’ arbetsvärdeteori hade ett inbyggt cirkelresonemang, sa Pareto att vi lika väl kan anta att sömmerskan hyr sin maskin och sitt eget levebröd, vilket då skulle leda till slutsatsen att maskinen har ”producerat” mervärdet (”Introduction á K. Marx *Le Capital*, extraits faits par P. Lafargue”, i *Marxisme et économie pure*, Genève 1966, s 47-48). Frånsett att hans exempel inte alls ”bevisar” något sådant, så är det viktigt vad hans motmodell antyder: att arbetare hyr sina egna produktionsmedel, och som ett resultat av det *äger produkterna av sitt arbete*, säljer dem på marknaden och därmed tillägnar sig de profiler (mervärde) som har skapats under produktionsprocessen. Nu är det ju tydligt att detta inte på något sätt har varit en dominerande trend under de senaste 150 årens industriella utveckling. Men till och med i slutet av 1800-talet verkade frågan så ”öppen” i Paretos tänkande att han kunde föra fram en sådan hypotes utan att slås av dess uppenbara absurditet. Det understryker ännu mer hur djupgående Marx’ insikter i kapitalismens funktionsätt är.

arbetarklassens liv. Den systematiska studie av ekonomiska fakta och tankar om kapitalismen som Marx återupptog omkring 1857 gav upphov till följande verk:

- (a) ett första grovt utkast till *Kapitalet*, som gavs ut postumt under titeln *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie* (Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin) och skrevs 1857-1858;
- (b) en ofullbordad bok, *Zur Kritik der politischen Oekonomie* (Till kritiken av den politiska ekonomin) som gavs ut 1859;
- (c) manuskripten från 1861-1863, tjugotre enorma anteckningsböcker, från vilka Kautsky hämtade *Teorier om mervärdet* (också känd som *Kapitalets* fjärde band). Men den täcker bara böckerna VI - XV. Böckerna I - V behandlar frågor som på det hela taget täcks av *Kapitalets* första band; böckerna XVI, XVII och XVIII tar upp frågor i *Kapitalets* tredje band; böckerna XIX - XXIII behandlar återigen frågor som är förknippade med *Kapitalets* första band, och innehåller en lång genomgång av teknikens historia och användningen av maskiner under kapitalismen;
- (d) ett manuskript från 1864-1865, som till största delen handlar om frågor som tas upp i *Kapitalets* tredje band;
- (e) fyra manuskript som skrevs mellan 1865 och 1870, från vilka Engels hämtade större delen av materialet i *Kapitalets* andra band;
- (f) den slutgiltiga versionen av *Kapitalets* första band, som skrevs 1866-1867.

Av den mogne Marx' sex grundläggande ekonomiska skrifter är alltså det första bandet det enda som författaren själv färdigställde och redigerade, och till och med tillhandahöll korrigerade upplagor av på tyska och franska.²² *Kapitalets* andra och tredje band lämnades ofullbordade och publicerades postumt och mödosamt av Marx' livslånge vän Friedrich Engels. *Teorier om mervärdet* omdisponerades och publicerades av Kautsky. *Grundrisse* presenterades för allmänheten för första gången 1939. En avsevärd del av manuskripten från 1861-1863 är fortfarande inte publicerade.

Den första planen till *Kapitalet* skisserades 1857; den slutgiltiga planen daterar sig till 1865-1866. Mellan dessa två datum låg nio års intensiva studier, speciellt på British Museum, som genomfördes under mycket svåra omständigheter. Marx tyngdes av ständiga ekonomiska problem; tre av hans barn blev sjuka och dog, bland dem hans älskade son Edgar; och han belastades av en allt större inblandning i aktuella politiska och sociala studier, speciellt genom sin aktivitet i Internationella Arbetarassociationen (den så kallade Första internationalen). Marx tvingades svara på ett hårt och smädande angrepp från en tysk politisk motståndare, en viss herr Vogt, vilket kostade Marx nästan ett halvt års försening i utarbetandet av *Kapitalets* första band. Slutligen blev sjukdom och dålig hälsa ett allt större hinder. Han talade själv sarkastiskt om sina "karbunklar" [bölder], vars effekter borgarklassen inte skulle glömma på länge. Men i själva verket är det hans slående stoiska inställning till allt elände som omgav honom som genomsyrar hans mogna arbete, snarare än någon speciell bitterhet på grund av materiella svårigheter.

Från början ville Marx lägga fram en allsidig analys av kapitalismen i sin helhet. Den första planen till *Kapitalet* vittnar om denna avsikt och låter så här:

22 De två mest korrekta, vetenskapliga upplagorna av *Kapitalets* första band är utgåvan från det östtyska kommunistpartiets centralkommittés Institut för marxism-leninism (*MEW* 23) och H J Lieber och Benedikt Kautskys utgåva (Stuttgart, 1962), som båda anger variationer i texten mellan de olika tyska upplagorna och den franska utgåva som Marx och Engels själv redigerade. Lieber-utgåvan är något mer fullständig, eftersom den anger alla dessa olikheter i själva texten. Jag har räknat till minst 100 textmässiga variationer i Liebers utgåva, varav en del är viktiga men bara några få tillräckligt viktiga för att nämnas i denna inledning. [Den nuvarande [engelska] översättningen har gjorts från *MEW* 23. Viktiga skillnader mellan denna och tidigare tyska och franska utgåvor anges i texten.]

1. *Boken om kapitalet*
 - (a) Kapital i allmänhet
 - (1) Kapitalets produktionsprocess
 - (2) Kapitalets cirkulationsprocess
 - (3) Profit och ränta
 - (b) Om konkurrensen
 - (c) Om kreditväsendet
 - (d) Om aktiekapitalet
2. *Boken om jordägandet*
3. *Boken om lönearbetet*
4. *Boken om staten*
5. *Boken om utrikeshandeln*
6. *Boken om världsmarknaden och kriserna*²³

Men 1865-1866 års version av *Kapitalet* är uppdelad i fyra band:

Första bandet: Kapitalets produktionsprocess

Andra bandet: Kapitalets cirkulationsprocess

Tredje bandet: Gestaltningar av totalprocessen

Fjärde bandet: Teorins historia

Roman Rosdolsky har gjort den hittills mest omfattande studien av denna fråga, och har isolerat inte mindre än 14 olika versioner av planen för *Kapitalet* mellan 1857 och april 1868.²⁴

Dessa förändringar ger upphov till två frågor. För det första, varför ändrade Marx på sin inledande plan, och vilka konsekvenser har förändringarna för en förståelse av Marx' metod och innehållet i *Kapitalet*? För det andra, innebär 1865-1866 års version att de fyra band som vi har idag utgör det fullständiga – om än, med undantag för det första bandet, oredigerade – verk som Marx slutgiltigt tänkte sig det? Svaret på var och en av dessa frågor har många intressanta slutsatser, både för diskussionen om Marx' ekonomiska teori i sig själv, och för det ljus det kastar på bidragen från en del av hans begåvade anhängare och lärjungar.

Det vi idag kallar *Kapitalet* är i själva verket Marx' tredje försök att lägga fram sina uppfattningar om det kapitalistiska produktionssättet i sin helhet. Det första försöket, *Grundrisse* från 1857-1858, följer exakt den första planen för *Kapitalet*, men slutar vid planens punkt 1 (a) (3). Det andra försöket, som daterar sig till 1861-1863, är fortfarande inte publicerat, utom delen om *Teorier om mervärdet*. Det tredje försöket är det från 1865-1866, av vilket vi har band 1-4. Vi vet att Marx så tidigt som i januari 1863 redan hade bestämt sig för att behandla jordräntan som en del av fördelningen av det totala mervärdet mellan olika sektorer inom de härskande klasserna. Men han verkade vid den tiden fortfarande hålla fast vid ett särskilt band om lönearbete, ett speciellt band om jordägande, och särskilda band om krediter, konkurrens och aktiebolag.²⁵ Planens logik antydde en strävan att ta itu med det borgerliga samhällets grundläggande samhällsklasser separat: först industrikapitalisterna, sedan jordägarna, slutligen proletariatet. Det antydde också en strävan att

²³ Karl Marx, "[Brev till Engels](#)", 2 april 1858, på marxists.org.

²⁴ Roman Rosdolsky, [Kapitalets tillkomsthistoria](#), på marxistarkiv.se, s 9.

²⁵ Karl Marx, "Brev till Kugelman", 28 december 1862, Marx/Engels, *Werke*, band 30, s 639-40; *Theories of Surplus-Value*, London, 1969, Part One, s 404.

skarpt avskilja frågan om produktionen av värde, mervärde och kapital från frågan om kapitalistisk konkurrens, som bara kan förstås som att härröra ur omfördelningen av tidigare skapat mervärde.

Men även om denna ursprungliga plan uppenbarligen var en nödvändig språngbräda mot den slutgiltiga analysen av det kapitalistiska produktionssättet, så visade den sig, när Marx' analys utvecklades, alltmer vara ett hinder för en noggrann och konsekvent framställning av produktionssättets rörelselagar. Den måste därför till slut förkastas. Bandet om lönearbete införlivades i första bandet, "Kapitalets produktionsprocess". Det verkade omöjligt att behandla lönearbete separat och skilt från produktionen av mervärde, det vill säga från den kapitalistiska produktionsprocessen (Marx tänkte troligen behandla lönefluktuationerna i band 6 om världsmarknaden och kriserna). Tillsammans med bandet om profit och ränta, om konkurrens och om aktiebolag, införlivades bandet om jordäggande i det nya tredje bandet, som undersöker viktiga former av det kapitalistiska produktionssättet i sin helhet utifrån omfördelningen av allt mervärde som produceras inom andra sektorer av den ägande klassen.

Men om vi tittar på denna förändring av den första planen för *Kapitalet*, kan vi också inse vad som *inte* förändrades. *Kapitalets* första och andra band kan fortfarande underordnas under rubriken "Kapitalet i allmänhet". Bara det tredje bandet, liksom de ursprungligen planerade band 4, 5 och 6, som aldrig skrevs, hamnar under rubriken "många kapital". Det betyder konkret att ett visst antal frågor, som till exempel frågan om "handelscykelns" (de kapitalistiska överproduktionskriserna) ursprung och mekanismer inte ryms i första och andra bandet, och bara kan behandlas om man lämnar de allra högsta abstraktionsnivåerna, där kapitalet behandlas i sitt övergripande förhållande till lönearbete, och övergår till en analys av de olika kapitalens växelverkan på varandra. Rosa Luxemburg tog inte hänsyn till denna specifika uppbyggnad av *Kapitalets* olika band, och gjorde därmed ett metodologiskt misstag när hon anklagade Marx för att ha byggt upp sina reproduktionsscheman i andra bandet utan att ha löst "problemet med realisering" eller utan att ha formulerat en teori om kriser.²⁶ Jag kommer att återvända till detta intressanta problem i min inledning till *Kapitalets* andra band.

Ett liknande misstag gör Joan Robinson i sitt förord till andra upplagan av *An Essay on Marxian Economics* [En essä om marxistisk ekonomi], där hon konstruerar en motsättning mellan antagandena om reallöner i *Kapitalets* första band och antagandena i tredje bandet. I första bandet, säger hon, antar Marx att ökande arbetsproduktivitet leder till ökande utsuigningsgrad, medan han i tredje bandet antar att ökande arbetsproduktivitet med hjälp av en stabil utsuigningsgrad skulle kunna leda till ökande reallöner och sjunkande profitkvot.²⁷ Joan Robinson förstår inte att *Kapitalets* första och tredje band rör sig om olika abstraktionsnivåer, handlar om olika frågor, och gör olika antaganden för att klargöra den *speciella dynamik* som gör det möjligt att besvara dessa frågor.

I första bandet analyserar Marx förhållandet mellan kapital och arbete i allmänhet, skilt från hur kapitalisternas konkurrens påverkar fördelningen av mervärdet och reallönernas variationer. För att visa med vilka mekanismer kapitalet producerar, tillägnar sig och ökar mervärdet, antar han därför till en början minimilöner som är stabila. I tredje bandet undersöker han vilka effekter den kapitalistiska konkurrensen har på fördelningen och omfördelningen av mervärdet bland kapitalisterna, och måste därför i sin analys ta med vilka effekter denna konkurrens har på utsuigningsgraden (exempel-

26 Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital*, London 1956, s 329-347 ; Rosdolsky, *op. cit.*, s 42-47.

27 Joan Robinson, *An Essay on Marxian Economics*, London 1949, s viii-ix.

vis under högkonjunkturer med hög sysselsättningsnivå). För att utarbeta de grundläggande svaren på dessa frågor är det helt logiskt att i första bandet *till en början* bortse från hur profitkvoterna och lönerna svänger, och i tredje bandet *till en början* anta en stabil utsagningsgrad, men senare överge dessa förenklande hypoteser (första bandet, kapitel 17, tredje bandet, kapitel 14).

Utifrån många anmärkningar som finns utspridda i manuskripten till det tredje bandet, förefaller det slutligen uppenbart att Marx vidhöll sin avsikt att komplettera *Kapitalet* med böcker om staten, utrikeshandeln, världsmarknaden och kriser, även om han förlade dessa frågor utanför den slutgiltiga planen till själva *Kapitalet*.²⁸ Först när de icke publicerade manuskripten från 1861-1863 blir tillgängliga kommer vi att veta om det verkligen existerar några grova utkast till vad han avsåg att utveckla i dessa tre böcker, eller om det skulle bli en helt ny och fortsatt utveckling av hans studier av det borgerliga samhället.

Med tanke på dessa förändringar av *Kapitalets* uppbyggnadsplan i sin helhet, är den slutgiltiga versionen av planen för första bandet särskilt slående. Vi ska inte glömma att det första bandet, som det redigerades av Marx, till stor del kom *efter* de ursprungliga och ofullständiga utkastet till andra och tredje bandet, som senare kom att redigeras av Engels.²⁹ Det är därför det första bandet ger oss den bästa insikten i Marx' syn på kapitalismen.

Utifrån det första bandets plats i *Kapitalets* slutgiltiga plan kan vi omedelbart härleda ett svar på två missförstånd som om och om igen dyker upp under diskussionen om Marx' ekonomiska teori. Det är sant att kapitalisterna enligt Marx och Engels inte byter de varor de äger på basis av deras värde, medan utbytet av varor under den enkla varuproduktionen i grova drag baserades på deras värde.³⁰ Men av det följer ingalunda att *Kapitalets* första band, som antar att varor byts i enlighet med sitt värde, handlar om förkapitalistisk varuproduktion och -utbyte, och att det är först i tredje bandet som vi börjar analysera vad varucirkulation handlar om. Tvärtom. I första bandet bortser Marx från frågan om omfördelningen av mervärdet bland konkurrerande kapitalister – det vill säga frågan om profitkvotens utjämning – just för att isolera och visa den *kapitalistiska* varuproduktionens och cirkulationens lagar på det ”renaste”, mest grundläggande sättet.

På samma sätt är det fel att anta att det första bandet bara handlar om ”den innersta naturen” eller ”abstraktioner”, medan den ”konkreta” kapitalismen analyseras i det tredje bandet. Ingenting kan vara mer ”konkret” och närmare omedelbart upplevda ekonomiska data (”företeelser”) än första bandets analys av arbetsdagen, löner och maskiner. Här blandar kommentatorer ihop den *sorts fråga* som besvaras i första bandet med *metoden att svara*. Första bandet bortser från den kapitalistiska konkurrensen, från den ojämna och sammansatta utvecklingen och *därmed* från produktionspriserna och utjämningen av profitkvoten och ännu mer från marknadspriser, för att påvisa mervärdets *grundläggande* ursprung i produktionsprocessen, som är en process där kapitalet konsumerar arbetskraft. Men detta problem hanteras med hjälp av en kombination av teoretiska insikter och empiriskt bekräftande, ett konstant försök att upptäcka de band som förmedlar mellan den

28 Karl Marx, *Kapitalet*, tredje bandet, kapitel 14, 24, etc.; Rosdolsky, *op. cit.*, s 9.

29 Enligt Maximilien Rubel härstammade manuskripten till *Kapitalets* andra band från 1865-1870, frånsett en ny version av de första fyra kapitlen som skrevs 1877, och ett kort manuskript från 1879. Manuskripten till det tredje bandet daterar sig till 1861-1863 och 1865-1870 (*Bibliographie des oeuvres de Karl Marx*, Paris 1956, s 22). Det är därmed berättigt att anta, att frånsett de korta stycken som förändrades 1877 och 1879, kom manuskripten som användes för att redigera *Kapitalets* andra och tredje band före första bandets slutversion. (Se även Engels' inledning till det andra bandets första upplaga.)

30 Karl Marx, *Kapitalet*, tredje bandet, kapitel 8; Friedrich Engels, ”Värdelagen och profitkvoten”, *ibid.* (tillägg).

”innersta naturen” och ”företeelserna”, och en genomgripande analys av hur och varför den ”innersta naturen” (arbetskraftens värde) visar sig genom ”företeelserna” (reallönernas svängningar).

4. Planen för det första bandet

Kapitalets första band framstår som en strikt logisk konstruktion. Vi utgår från det kapitalistiska välståndets grundläggande form – varan – och dess inneboende motsättning – motsättningen mellan bruksvärde och bytesvärde. Eftersom varan skapas av *privat* arbete, vars samhälleliga karaktär samhället inte längre kan upptäcka automatiskt, omedelbart och direkt, så kan den bara existera tillsammans med sin nödvändiga naturliga följd, pengar, ett universellt bytesmedel. Men genom att analysera varucirkulationen tillsammans med penningcirkulationen, så blottläggs pengarnas inre möjligheter och motsättningar: möjligheten att det bytesvärde som pengar förkroppsligar blir en självständig ekonomisk kraft; att pengar uppträder som cirkulationsprocessens start- och slutpunkt, inte bara en enkel mellanhand; att pengar är avsedda att ackumulera pengar, det vill säga kapital.

I de förkapitalistiska samhällena förekommer kapitalet utanför produktionssfären och ger sig knappt in i den sfären. Det livnär sig som en parasit på den samhälleliga merproduktion som producerades och ursprungligen tillägnades av icke kapitalistiska klasser. Här kommer Marx till sin centrala punkt. En grundläggande skillnad mellan det kapitalistiska och det förkapitalistiska produktions sättet är att kapitalet under kapitalismen inte bara tillägnar sig mervärde, det producerar också mervärde. Eftersom han ansåg detta vara grundläggande för att förstå det borgerliga samhällets alla sidor – för övrigt inte bara det ekonomiska utan också politiska samhället – inleder Marx *Kapitalet* med en hel avdelning som ägnas åt en lång analys av produktionsprocessen. Ty den kapitalistiska produktionsprocessen är på en och samma gång en produktion av värde, en produktion av mervärde, en produktion av kapital, och en produktion och ständig reproduktion av de grundläggande antagonistiska samhällsförhållandena: förhållandet mellan lönearbete och kapital, att proletariatet är tvingat att sälja sin arbetskraft till kapitalisterna, att kapitalisterna är tvingade att ackumulera kapital och därför tvungna att maximera utpressandet av mervärde ur arbetarna.

Kapitalets första band är koncentrerat kring Marx’ grundläggande upptäckt, förklaringen av ”hemligheten” bakom mervärdet. Det finns en vara, nämligen arbetskraft, vars bruksvärde för kapitalisten är dess förmåga att producera nytt värde som är större än dess bytesvärde. Den ”produktionsprocess” som Marx analyserar i det första bandet är därmed i grund och botten produktionen av mervärde.

Men produktionen av mervärde kan bara analyseras mer detaljerat om kapitalet själv delas upp i konstant och variabelt kapital. *Konstant kapital* utgör den del av kapitalistklassens välstånd med vilken de skaffar sig monopol på ägandet och tillgång till de materiella produktionsmedlen. Därmed stänger de av arbetarklassen från alla möjligheter att producera sitt eget uppehälle på ett självständigt sätt. Det är en nödvändig förutsättning för produktionen av mervärde. Men det producerar i sig själv inget mervärde. Bara det levande arbetets arbetskraft producerar ytterligare värde, inklusive mervärde. Det är därför Marx kallar den del av kapitalet med vilken kapitalisterna köper arbetarnas arbetskraft för *variabelt kapital*, ty bara den delen producerar verkligen mervärde.

Nästa steg i analysen är åtskillnaden mellan produktion av absolut och relativt mervärde. Absolut

mervärde produceras genom att arbetsdagen förlängs utöver det antal timmar under vilka arbetarna producerar det värde som bara motsvarar deras löner. Relativt mervärde produceras genom att öka arbetets produktivitet inom konsumtionsvaruindustrin, vilket gör det möjligt för arbetarna att reproducera motsvarigheten till sin lön på en kortare period av arbetsdagen, och därmed öka mervärdet utan att förlänga arbetsdagen. Marx konstaterar, att även om produktionen av absolut mervärde dominerar under det kapitalistiska produktionsättets tidiga sekel (i England grovt sett från 1550-talet till 1800-talets första hälft), så blir produktionen av relativt mervärde dominerande så fort den industriella revolutionens logik (utvecklingen av maskiner) och logiken av klasskampen mellan arbetare och kapital uppenbarar sig fullt ut.

En central del av första bandets fjärde avdelning ("Produktionen av det relativa mervärdet") utgörs av en lång och minutiös analys av manufakturen och den moderna fabriken (kapitel 12 och 13). Här får produktionen av mervärde ytterligare en dimension. Under manufakturindustrin skördar kapitalet frukterna av den ökande arbetsproduktivitet som härrör ur arbetsdelningens alltmer avancerade former. Men *produktionstekniken* är i grund och botten densamma. Arbetet delas upp utifrån en uppdelning av den slutprodukt som manufakturen producerar. Men utöver denna uppdelning sker ingen förändring av arbetsprocessen. Kapitalisternas främsta intresse under manufakturperioden är därför att *kapitalet* ständigt ska *kontrollera arbetet* direkt, för att säkerställa en maximal förbrukning av merarbete vid den givna tekniska nivån. Det är som ett arbetshus där arbetarna har förlorat sin frihet att bestämma sin egen arbetstakt, där arbetet blivit ofritt, alltså tvångsarbete även utifrån denna synvinkel. Många av de första manufakturföretagen var i själva verket bokstavligen det: arbetshus fyllda med arbetare som i varierande grad hade förlorat sin individuella frihet.

Med den industriella revolutionen och den moderna fabriken uppkomst, rotas denna process av underordning av arbetet under kapitalet i produktionen inte bara i en hierarkisk organisering av arbetet, utan också i själva produktionsprocessens karaktär. I den mån produktionen blir mekaniserad, omorganiserar den runt maskinerna. Det levande arbetets takt och innehåll underordnades själva maskinernas mekaniska behov. Arbetets alienering är inte längre bara att arbetsprodukterna är alienerade, utan också själva arbetets former och innehåll.

Marx utvecklar de moderna maskinernas explosiva utvecklingsmöjligheter åt tre håll samtidigt. Maskinerna är kapitalets viktigaste vapen för att underordna arbetet under kapitalet i produktionsprocessen. Maskiner är det viktigaste vapnet för att öka produktionen av relativt mervärde, och därmed obevekligt driva på kapitalackumuleringen. Och arbetssparande maskiner är det viktigaste vapnet för att producera och reproducera den industriella "reservarmén av arbetare", med hjälp av vilken lönerna fås att fluktuera runt värdet på varan arbetskraft, och med hjälp av vilken kapitalisterna normalt säkerställer att de kan tillägna sig mervärdet.

Marx införlivar därför logiskt utvecklingen av klasskampen mellan kapital och arbete i sin analys av produktionen av mervärde, i så måtto som han ser att denna klasskamp har sitt ursprung i produktionsprocessen. Att pressa mervärde ur det levande arbetet får kapitalisterna att kämpa för att förlänga arbetsdagen, öka arbetarnas arbetsbörda utan att öka lönerna, ge kapitalet alla vinster från en ökad arbetsproduktivitet. Och vice versa innebär arbetarnas kamp mot den kapitalistiska utsugningen en kamp för att minska arbetstiden utan minskade löner, kamp för att minska arbetsbördan, kamp för ökade reallöner. Frågan om hur klasskampen mot den kapitalistiska utsugningens omedelbara aspekter omvandlas till en kamp för att störta det kapitalistiska systemet tas upp kort i det

första bandets 24:e kapitel [avdelning 8 i engelska upplagan]. Samtidigt behandlar den sjunde avdelningen egentligen kapitalackumuleringen, målet för hela den djävulska logik som Marx dittills har blottlagt. Kapitalet producerar mervärde, som i sin tur till stor del omvandlas till ytterligare kapital, som i sin tur producerar ytterligare mervärde. Och så vidare med alla sina senare motsägelsefulla effekter för mänskligheten.

Om vi räknar upp innehållet i det första bandets olika avdelningar, och delar upp första avdelningen i de tre kapitel som den består av, kan vi se hur den felfria logiken i hans analys utvecklar sig, och hur den i grova drag motsvarar den historiska processen ”befriat från sin historiska form och de störande tillfälligheterna.”³¹

I. Utgångspunkt: de kapitalistiska förmögenheternas grundläggande form: varan.

(a) varan och realiserandet av dess bytesvärde, eller utbytesprocessen

(b) utbytesprocessen och medel för utbytet: pengar

(c) pengar, en nödvändig förmedlare av cirkulationen av varor

II. Pengar som omvandlas till kapital, med andra ord värde som söker ökat värde, mervärde; mervärdets natur

III. Produktionen av mervärde: absolut mervärde

IV. Produktionen av mervärde: relativt mervärde (från manufaktur till det moderna fabrikkssystemet)

V. Relationerna mellan löner, arbetsproduktivitet och mervärde; mervärdeskvoten

VI. Hur arbetskraftens värde omvandlas till löner, deras olika former och variationer

VII. Kapitalackumuleringen, det vill säga kapitalistiska förmögenheter i sin helhet: dess konsekvenser för arbetet. Kapitalismens ursprung (den ”primitiva kapitalackumuleringen”).

I slutet av första bandet är vi tillbaka där vi började: kapitalistiska förmögenheter. Men nu förstår vi det inte längre som bara summan av ”grundläggande element”, ett berg av varor (även om det också är ett sådant berg!). Vi ser det nu också som resultatet av en enorm process av värdeproduktion, utvinning av mervärde ur levande arbete; som en enorm rörelse som hela tiden omväxlar produktionsmedlen, organiseringen av produktionen, arbetsprocessen och själva producenterna. Formuleringen ”kapitalvärde på jakt efter ytterligare värde” tolkas nu som att kapitalet organiserar en process för att öka sitt eget värde (*Verwertung*), en process av att ständigt försöka öka sitt eget värde genom att förena arbetsprocessen med processen att skapa ett ökat värde (*Einheit von Arbeitsprozess und Verwertungsprozess*). Vi förstår alltså mer fullständigt varför en analys av kapitalismen först måste klargöra allt som händer under produktionsprocessen.³²

Marx' inställning till teknologi, maskiner och fabrikkssystemet har ofta vantolkats, till och med av författare som har varit positivt inställda till honom. Det är självklart sant att han mer än någon annan samtida ekonom, sociolog eller filosof var medveten om maskinernas långsiktigt revolutionära effekter på det borgerliga samhällets samtliga sidor. Det är också sant att ingen som med minsta uppmärksamhet läser kapitel 10, 15 och 25 i *Kapitalets* första band kan undgå att se hans fördömande av de omänskliga resultaten av kapitalismens användning av maskiner. Är det därmed

31 Engels, [Recension av "Till Kritiken av den Politiska Ekonomin"](#), på marxists.org.

32 Pelican Marx Librarys utgåva av *Grundrisse* innehåller ett allvarligt och beklagligt översättningsfel. Marx' begrepp *Verwertung* (processen att öka värdet) översätts genomgående som ”realisering av kapital”. Marx använder i allmänhet bara begreppet realisering i förhållande till realiseringen av varors värde (som givetvis innehåller ett mervärde). Men denna fråga är förlagd till varu- och kapitalcirkulationens område, medan frågan om kapitalets valorisering (frågan om mervärdets eller profitens förhållande till, eller del av, kapitalet) är en grundläggande del av den kapitalistiska produktionsprocessen.

rätt att se Marx som en sentida luddit, en föregångare till förespråkarna av nolltillväxt? Eller stämmer det, som andra har hävdad,³³ att Marx djupt beundrade den kapitalistiska teknologin, och satte allt sitt hopp till denna teknologis långsiktiga befriande effekter som det enda som kunde minska den oundvikliga arbetsbörda och arbetsutmattning som människan är dömd till?

Dialektikern Marx siktade på att göra en allsidig analys av kapitalismen och den kapitalistiska teknologin, och undviker båda dessa fallgropar, såväl den konservativt romantiska som den omänskligt mekaniska. I klassiska stycken i *Grundrisse*³⁴ betonar han kapitalismens civiliserande och progressiva aspekter, dess enorma impuls för att utveckla de samhällsliga produktivkrafterna, dess obevekliga sökande efter nya sätt och medel för att hushålla med arbetskraften, efter nya behov och nya sektorer för massproduktion som hjälper till att utveckla människans obegränsade möjligheter. Men på samma gång visar han hur denna utvecklings *specifikt kapitalistiska form* ökar risken tiofalt för att teknologins, maskinernas och bytesvärdets omänskliga utvecklingsmöjligheter ”blir tokiga” (det vill säga blir mål i sig själva). Kapitalismen underordnar människan under maskinerna istället för att använda maskinerna för att befria människan från bördan av ett mekaniskt och ensidigt arbete. Den underkastar all social aktivitet under de absoluta kraven på en ständig strävan efter individuellt berikande i pengatermer, istället för att rikta in samhällslivet på att utveckla rika personligheter och deras samhällsliga relationer. Den motsättning mellan bruksvärde och bytesvärde som finns inneboende i alla varor uppenbarar sig fullständigt i de *kapitalistiska* maskinernas motsägelsefulla karaktär. Om inte kapitalismen störtas när den väl har skapat de materiella och sociala förutsättningarna för ett klasslöst samhälle, så leder denna motsättning till en allt större risk för att *produktivkrafterna* alltmer *omvandlas till destruktivkrafter* i ordets mest bokstavliga betydelse: inte bara krafter som förstör rikedomar (kriser och krig), mänskligt välstånd och mänsklig lycka, utan också krafter som helt enkelt förstör livet.

5. Den marxistiska arbetsvärdeteorin

Under de senaste 75 åren har ingen av Marx' teorier angräpts mer i den akademiska världen än hans värdeteori. Här visar hans borgerliga kritiker en tydlig klassinstinkt, ty denna teori är förvisso en hörnsten för hela systemet. Men inga nutida intellektuella bemödanden har så uppenbart grundat sig på ett grundläggande missförstånd som de upprepade angreppen på den marxistiska arbetsvärdeteorin.³⁵

Denna teori ser två sidor hos frågan om värde, en kvantitativ och en kvalitativ. Ur kvantitativ synvinkel är en varas värde den mängd enkelt arbete (kvalificerat arbete reduceras till enkelt arbete med hjälp av en viss koefficient) som är samhällsligt nödvändigt för att producera den (det vill säga vid en given genomsnittlig arbetsproduktivitet). Ur kvalitativ synvinkel avgörs en varas värde av *abstrakt* mänskligt arbete – varor som har producerats med *privat* arbete går bara att jämföra i den mån samhället bortser från de konkreta och speciella aspekterna hos varje enskilt hantverk eller industribransch, och utjämnar allt detta arbete som abstrakt samhällsligt arbete oavsett varje varas specifika bruksvärde. För att förstå teorin räcker det att formulera den fråga som Marx försökte

33 Se bl a, Kostas Axelos, *Marx, penseur de la technique*, Paris, 1963.

34 Karl Marx, *Grundrisse*, Pelican Marx Library, s 325, 527-529, 707-712, etc.

35 Böhm-Bawerks ”klassiska” angrepp besvarades av Hilferding (båda trycks tillsammans i Böhm-Bawerk, *op.cit.*). Andra liknande angrepp gjorde Pareto (*op. cit.*, s 40 ff.), Michael von Tugan-Baranovsky (*Theoretische Grundlagen des Marxismus*, Leipzig, 1905, s 139 ff.), och andra. Ett nyare angreppssätt finns i Joan Robinson, *op. cit.*, och det besvaras verkningsfullt av Rosdolsky, *op. cit.*, s 318-331.

besvara. Problemet är följande. Människan måste arbeta för att tillfredsställa sina materiella behov, ”producera sitt materiella liv”. Hur alla producenters arbete i ett visst samhälle delas upp mellan den materiella produktionens olika branscher kommer att avgöra i vilken mån olika behov kan tillfredsställas. Med ett visst antal behov krävs det följaktligen att arbetet (”arbetsinsatsen”) fördelas mellan de olika produktionsgrenarna efter vissa proportioner, och bara dessa proportioner, för att uppnå en ungefärlig jämvikt mellan behov och produktion. I ett primitivt samhälle, eller i ett fullt utvecklat socialistiskt samhälle, sker denna fördelning av arbetsinsatsen på ett medvetet planerat sätt: i ett primitivt samhälle på grundval av sedvänjor, vanor, traditioner, magiskt rituella processer, beslut av äldre, etc., och i ett socialistiskt samhälle på grundval av ett demokratiskt val av prioriteringar som den stora massan av associerade producenter/konsumenter själva gör. Men under kapitalismen, där arbetet har blivit privat arbete och arbetsprodukterna är varor som produceras oberoende av varandra av tusentals självständiga företag, slår inga medvetna beslut på förhand fast denna jämvikt mellan arbetsinsats och samhälleligt vedertagna behov (under kapitalismen innebär detta förstås, att de enda behov som erkänns socialt är de som uttrycks med en faktisk efterfrågan). Jämvikten uppnås bara av en händelse, med hjälp av blinda marknadskrafter. De prisfluktuationer som de akademiska ekonomerna hakar upp sig på är enligt den mest välvilliga hypotesen bara tecken som visar om jämvikten är rubbad, av vad och i vilken riktning. De förklarar inte *vad* som hålls i jämvikt och *vilken* drivkraften är bakom hela denna myriad av fluktuationer. Det var just denna fråga Marx försökte besvara med sin fulländade arbetsvärdeteori.

Av detta förhållningssätt framgår omedelbart att, i motsats till vad så många av hans kritiker (till att börja med österrikaren Böhm-Bawerk) antog, Marx aldrig tänkte sig att hans värdeteori skulle förklara kortsiktiga prisfluktuationer på marknaden.³⁶ (Troligen avsåg han att ta upp en del av de problem som är inblandade i kortsiktiga prisfluktuationer i det aldrig skrivna sjätte bandet i den ursprungliga planen till *Kapitalet*.) Inte heller är det rimligt att tala om arbetsvärdeteorin som den förklaras i *Kapitalets* första band som en ”mikroekonomisk teori” som påstås stå i motsats till den ”makroekonomiska” arbetsvärdeteorin i det tredje bandet. Det Marx försökte hitta var *en dold förklaring till prisfluktuationerna*, så att säga atomerna i molekylen. Han förflyttade hela den ekonomiska analysen till en annan och högre abstraktionsnivå. Hans frågade sig inte *hur* Sammy springer (hur hans ben och kropp rör sig när han springer) utan *vad som får* Sammy att springa.

Av detta följer att 99% av den kritik som riktats mot den marxistiska arbetsvärdeteorin helt missar målet, i synnerhet när den försöker ”tillbakavisa” de första sidorna i första kapitlet i *Kapitalets* första band, som ibland har tolkats som ett ”bevis” för denna teori.³⁷ Att säga att varor har andra gemensamma egenskaper än det faktum att de är arbetsprodukter förvandlar en analys av samhällsrelationer till ett logiskt sällskapsspel. Dessa ”andra egenskaper” har givetvis ingenting att göra med *sambandet* mellan samhällets medlemmar i en anarkistisk marknadsekonomi. Det faktum att både bröd och flygplan är ”bristvaror” gör dem inte jämförbara. Till och med när tusentals människor dör av svält och ”behovet” av bröd säkert är tusen gånger större än ”behovet” av flygplan, så kommer den förstnämnda varan att vara oändligt mycket billigare än den andra, eftersom mycket mindre samhälleligt nödvändigt arbete har använts för produktionen av den.

Ofta ställs frågan: varför alls bry sig om den här sortens analyser? Varför kan inte ”ekonomi” inskränka sig till analyser av vad som faktiskt händer i det dagliga ekonomiska livet (under

36 Böhm-Bawerk, *op. cit.*, s 29-30; Samuelson, *op. cit.*, s 620 ; Tugan-Baranovsky, *op. cit.*, s 141 .

37 Böhm-Bawerk, *op. cit.*, s 65-80; Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, London 1962, s 23-24.

kapitalismen, så klart) – prisernas, lönernas, profiternas, etc. upp- och nedgångar, istället för att försöka hitta mystiska ”krafter under ytan på ekonomin” som antas styra faktiska ekonomiska händelser, men bara på en mycket hög abstraktionsnivå och i den absoluta slutändan?

Detta positivistiska förhållningssätt är märkligt och vanligtvis ovetenskapligt. Ingen som sysslar med medicin, för att inte tala om andra fysikvetenskaper, skulle av rädsla för att bli utskrattad våga fråga: ”Varför bry sig om att söka efter sjukdomarnas ’djupare orsaker’ när man kan samla ihop symptom för att slå fast en diagnos?” Det går givetvis inte att verkligen förstå den ekonomiska utvecklingen om man inte försöker avslöja just vad som ”ligger bakom” omedelbara företeelser. För att ge ett intressant exempel, kan inte lagar om omedelbara kortsiktiga prisfluktuationer på marknaden förklara varför ett kilo guld 1974 betalar nästan dubbelt så många konsumtionsvaror av en viss sort som för 70 år sedan (det genomsnittliga konsumentprisindex har ökat lite mer än 5 gånger jämfört med 1904, medan priset på guld har stigit 9 gånger). Dessa långsiktiga prisrörelser har givetvis något att göra med skillnader i den långsiktiga samhällsliga arbetsproduktivitetens dynamik inom de olika konsumtionsvaruindustrierna å ena sidan, och guldgruveindustrin å den andra, det vill säga med de värdelagar som Marx formulerade.

När vi väl inser att den berömda ”osynliga hand” som antas reglera tillgång och efterfrågan på marknaden inte är något annat än samma värdelag, kan vi knyta ihop en hel rad ekonomiska processer som annars är osammanhängande bitar av en analys. Pengar som uppstår ur utbytet kan bara fungera som allmän ekvivalent för varornas värde eftersom de själva är varor med ett eget inneboende värde (eller, i fallet papperspengar, representerar en vara med ett eget inneboende värde). Penningteorin återförenas med värdeteorin och teorin om kapitalackumulation. Handelscykelns upp- och nedgångar är den mekanism via vilken omvälvningar av varornas värde slutligen gör sig gällande, med den smärtsamma devalorisering (värdeförlust) som det innebär, inte bara för varuarméns ”infanteri”, den enskilda massa av färdiga konsumtionsvaror som säljs på daglig basis, utan också för dess ”tunga artilleri”, det vill säga stora maskiner, fast kapital. Teorin om ekonomisk tillväxt, om ”handelscykeln”, om kapitalistiska kriser, teorin om profitkvoten och dess tendens att falla – allt härrör till syvende och sist ur värdelagens inverkan. Så frågan om den överhuvudtaget har någon funktion för de ekonomiska analyserna är därmed lika meningslös som frågan om det behövs någon föreställning om grundpartiklar (atomer, etc.) inom fysiken. I själva verket går det inte att göra en sammanhängande och konsekvent analys av den kapitalistiska ekonomin i sin helhet, som förklarar systemets alla grundläggande rörelselagar, utan de ”elementarpartiklar” som organiserar kring varornas värde.

I marxismens ekonomiska teori fyller ”värdelagen” en tredubbel funktion. Först och främst styr den (vilket inte betyder att den bestämmer här och nu) utbytesförhållandena mellan varor, det vill säga den upprättar den axel kring vilken de *långsiktiga förändringarna* av varornas relativa priser svänger. (Under kapitalismen innefattar det också utbytesförhållandena mellan kapital och arbete, en mycket viktig punkt som vi kommer att återkomma till.) För det andra avgör den de relativa proportioner med vilka det totala samhällsliga arbetet (och därmed i sista hand samhällets samlade materiella resurser) ägnas åt produktion av olika grupper av varor. På detta sätt fördelar värdelagen sist och slutligen de materiella resurserna mellan olika produktionsgrenar (och den samhällsliga verksamheten i allmänhet) i enlighet med uppdelningen i ”effektiv efterfrågan” på olika varugrupper, alltid med förutsättningen att det sker inom ramen för antagonistiska klassförhållanden inom

produktion och distribution. För det tredje styr värdelagen den ekonomiska tillväxten, genom att avgöra den genomsnittliga profitkvoten och leda investeringarna till de företag och produktionssektorer där profiten är högre än genomsnittet och bort från de företag och sektorer där profiten är lägre än genomsnittet. Återigen motsvarar dessa kapitalrörelser och investeringar i slutändan ”ekonomiska” förhållanden och ”slöseri” med samhällsligt arbete, det vill säga värdelagens funktion.

Marx' arbetsvärdeteori är en vidareutveckling och förfining av arbetsvärdeteorin som den uppstod i den politiska ekonomins ”klassiska” skola, och speciellt Ricardos version. Men de förändringar som Marx införde i teorin var många. Speciellt en skulle vara avgörande: användningen av begreppet *abstrakt samhällsligt arbete* som grundval för hans värdeteori. Det är av detta skäl som Marx inte på något sätt kan sägas vara en ”avancerad nyriscardian”. ”Arbetsmängd som värdets innersta väsen” är något helt annat än ”arbetsmängd som *numeraire*” – en gemensam måttstock för alla varors värde. Distinktionen mellan konkret arbete, som avgör varornas bruksvärde, och abstrakt värde, som avgör deras värde, är ett revolutionärt steg framåt förbi Ricardo som Marx var mycket stolt över. Han betraktade det i själva verket som sin viktigaste insats, tillsammans med upptäckten av den *allmänna* kategorin mervärde, som täckte profit, jordränta och ränta. Den grundar sig på en förståelse av den säregna strukturen hos ett samhälle av varuproducenter, det vill säga den centrala frågan om hur de olika delarna av samhällets totala arbetspotential ska ställas i förhållande till varandra när de har tagit formen av privat arbete. Tillsammans med Marx begrepp nödvändigt arbete och merarbete (nödvändig produktion och merproduktion), utgör den därmed det centrala sambandet mellan ekonomisk teori och revolutionär samhällsvetenskap, historisk materialism.

Det sätt på vilket den marxistiska arbetsvärdeteorin tydligt utesluter bruksvärde från att på något direkt sätt bestämma värde och bytesvärde har ofta tolkats som att Marx helt och hållet avvisar bruksvärde utanför den ekonomiska analysens och teorins gränser. Det motsvarar inte alls *Kapitalets* rika dialektiskt komplexa natur. När vi tar itu med frågan om reproduktionen i inledningen till det andra bandet, kommer vi att få tillfälle att dröja vi det speciella sätt på vilket motsättningen mellan bruksvärde och bytesvärde *måste* överbryggas under kapitalismen för att överhuvudtaget möjliggöra en ekonomisk tillväxt. Här vill vi bara understryka att varan för Marx uppfattades som att innehålla *både* en enhet och motsättning mellan bruksvärde och bytesvärde: en vara utan bruksvärde för en möjlig köpare kunde inte realisera sitt bytesvärde, och det specifika *bruksvärdet* hos de två varukategorierna produktionsmedel och arbetskraft spelade en central roll i hans analys av det kapitalistiska produktionssättet.

Som vi redan har sagt uttrycker värdelagen i grund och botten det faktum att det inte går att känna igen samhällsligt arbete som sådant på ett direkt sätt i ett samhälle som baseras på privat ägande och privat arbete (där ekonomiska beslut tas uppsplittrat av tusentals oberoende företag och miljontals självständiga ”ekonomiska aktörer”). Om Jones låter sina arbetare tillverka 100.000 par skor per år, så vet han att folk behöver skor och köper dem. Om han bryr sig om att göra sin hemläxa, vet han till och med att antalet skor som säljs i Storbritannien varje år (och i alla de länder som han tänker exportera till) avsevärt överstiger den blygsamma siffran 100.000 par. Men han har inget sätt att veta om *just* de 100.000 skor *han* äger kommer att hitta specifika köpare som är villiga och välbeställda nog att köpa dem. Först efter att ha sålt sina skor och fått deras motsvarighet kan han (under förutsättning att han har realiserat den genomsnittliga profitkvoten på sitt investerade

kapital) säga: mina arbetare har verkligen använt samhälleligt nödvändigt arbete i min fabrik. Om en del av de tillverkade skorna inte säljs, eller om de säljs med förlust eller med en vinst som är betydligt under genomsnittet, så innebär det att samhället inte har erkänt att en del av det arbete som har använts för att tillverka dem har varit samhälleligt nödvändigt arbete, att det utifrån hela samhällets synvinkel i själva verket har slösats bort.

Men samhället ”erkänner” eller ”vägrar erkänna” en given mängd arbete uteslutande genom att möta en effektiv efterfrågan på marknaden, det vill säga oberoende av bruksvärdet eller den sociala användbarheten hos en viss varas specifika fysiska egenskaper. Samhället känner igen de arbetsmängder som har använts under produktionen genom att göra dessa överväganden till abstraktioner. Det var därför Marx kallade dessa mängder för mängder av abstrakt samhälleligt nödvändigt arbete. Om ett kilo opium, en låda dumdkulor eller ett porträtt av Hitler hittar kunder på marknaden, så är det arbete som har använts för att producera dem samhälleligt nödvändigt arbete, produktionen av dem har varit värdeproduktion. Om tvärtom en utsökt porslinspjäs eller ett nytt läkemedel av någon anledning inte hittar kunder så har produktionen av dem inte skapat något värde och har varit lika med slöseri med samhälleligt arbete, även om deras skapare någon gång i en fjärran framtid kommer att hyllas som genier eller mänsklighetens välgörare. Arbetsvärdeteorin har inget att göra med bedömningar av sakers användbarhet utifrån mänsklig lycka eller samhällliga framsteg. Den har ännu mindre att göra med att slå fast ”rättvisa utbytesförhållanden”. Den erkänner helt enkelt den djupare innebörden i den faktiska utbytesprocessen och produktionen av varor under kapitalismen, och vad som styr den inkomstfördelning mellan samhällsklasserna som blir resultatet av dessa handlingar, oberoende av några moraliska, estetiska eller politiska bedömningar. Om man skulle leta efter sådana ”bedömningar”, så skulle man bli tvungen att säga, att Marx förstod varför värde-lagen måste fungera som den gör under varuproduktionen, men att han inte försökte ”försvara” denna lag, utan tvärtom strävade efter att bygga ett samhälle där den helt skulle avskaffas.

En av de vanligaste och mest harmlösa invändningarna mot Marx’ arbetsvärdeteori lyder så här: om priser i sista hand styrs av värde (samhälleligt nödvändiga mängder abstrakt arbete), hur kan varor då ha priser om de inte är produkter av arbete, det vill säga om de inte har något värde? Marx besvarade i själva verket denna invändning långt innan han skrev *Kapitalets* första band.³⁸ Naturens produkter (”gratis varor”), som faktiskt inte har något värde eftersom det inte har använts något samhälleligt arbete för att producera dem, kan få ett pris genom att de tillägnas privat, med hjälp av samhällsinstitutionen privat egendom. Mark där ingen mänsklig hand någonsin har arbetat för att öka dess bördighet, har inget värde. Men den kan få ett pris om den omges med ett staket på vilket det placeras en skylt, ”Privat egendom: tillträde förbjudet”, och om människor är beredda att betala det priset eftersom de behöver marken för sitt uppehälle. Priset kommer i verkligheten att vara en kapitalisering av den inkomst (jordränta) som tillfaller ägaren, inkomst som produceras av de som kommer att bruka den och med sitt arbete hämta materiella resurser från den (för egen konsumtion eller till varor).³⁹

38 Se [Till Kritiken av den Politiska Ekonomin](#), på marxists.org.

39 Om och om igen har invändningen rests mot den marxistiska arbetsvärdeteorin, att den ”förmodar” att arbete är den enda produktionsfaktor som det är brist på, och att den förutsätter att antingen mark eller maskiner finns i överflöd eller helt kan uteslutas ur värdeanalysen. Det är givetvis nonsens. Leontiev påpekar helt riktigt att Marx troligen var den första ekonom som gav det fasta kapitalet en central betydelse inom produktionsprocessen, gentemot t ex Böhm-Bawerk (*op. cit.*, s 93). Det Marx verkligen förmodar är att maskiner i sig själva inte kan ”beordra” en ökad användning av vissa delar av samhällets totalt tillgängliga arbetskraft eller flytta från en produktionssektor till en annan – ett påstående som är ganska självklart utöver att det bevisas vetenskapligt av Marx. När man väl förstår, att

Som en reaktion på alla de som felaktigt hävdade att *Kapitalets* första band ville visa att varor under kapitalismen faktiskt utbyttes i enlighet med den mängd abstrakt samhällsligt nödvändigt arbete som de innehöll, har en del författare påstått att arbetsvärdeteorin bara bryr sig om *kvalitativa* och inte *kvantitativa* frågor, eftersom varornas innehåll av "samhällsligt nödvändigt" arbete inte går att mäta. Detta böjer pinnen för mycket åt andra hållet. Det är sant att det är svårt att mäta den mängd arbete som varor innehåller. Men svårigheten är inte så mycket begreppsmässig (man skulle till exempel kunna börja från makroekonomiska summor, den totala mängden arbetstimmar som används inom det materiella produktionsområdet – industri, jordbruk och varutransporter – i ett visst land, hur de är uppdelade mellan olika industribranscher och centrala varugrupper, med hjälp av en input-outputtabell avgöra deras ömsesidiga förhållanden, beräkna det arbete som används för en genomsnittlig enhet som produceras i "självförsörjande" branscher där det inte krävs import av råvaror från främmande länder, och på så sätt närma sig en uppskattning av den totala mängd arbete som används per bransch och per producerad vara ...) som att det saknas exakt information. För att närma sig ett kvantitativt mått av hur mycket arbete varorna i ett kapitalistiskt samhälle innehåller, kommer vi att behöva "öppna räkenskapsböckerna" i alla kapitalistiska företag och bekräfta dessa siffror på basis av bevis från verkstadsgolvet.⁴⁰

6. Marx' centrala upptäckt: hans teori om mervärdet

Den politiska ekonomins klassiska skola, inklusive Ricardo, såg profiter som den nettoinkomst som återstod efter att lönerna hade betalats ut. De höll faktiskt fast så hårt vid denna uppfattning att Ricardo ansåg att bara ökning eller minskning av produktionskostnaderna kunde påverka profitkvoten inom konsumtionsvaruindustrin. Det som hände lyxvaruindustrin eller till och med råvaruindustrin skulle inte påverka den allmänna profitkvoten.

Denna uppfattning är ofullständig och därmed felaktig. Men den var åtminstone ett försök att få grepp om frågan om inkomstfördelningen mellan samhällsklasserna som en funktion av vad som händer under produktionen. Företrädarna för de post-ricardianska "vulgära" ekonomiska teorierna, och i synnerhet de nyklassiska marginalnytteteoretikerna, bryr sig inte om att ställa frågan "varför?" utan nöjer sig med att bara svara på "hur?". De konstaterar helt enkelt att "faktorer" (arbete, kapital, jord) får olika "priser" på marknaden, och inskränker sig till att studera hur dessa priser svänger. Att fundera över profitens, räntans och jordräntans *ursprung*, att fråga om arbetare *måste* överlämna en del av sitt arbete när de arbetar åt främmande företagare, att undersöka de mekanismer med vilka detta tillägnande sker som ett resultat av ett ärligt utbyte, utan fusk eller komplotter: det var upp till Marx att reda ut dessa grundläggande frågor om det kapitalistiska produktionssättet.

Man behöver inte fundera över ursprunget till de härskande klassernas inkomster och konsumtion i förkapitalistiska samhällen. Alla vet att de ur ekonomisk synvinkel var resultatet av att den härskande klassen tillägnade sig delar av producenternas arbetsprodukter. När den medeltida trälen

värde för Marx till syvende och sist är tilldelning av delar av den samhällsligt tillgängliga arbetskraften, där det nyproducerade totala värdet är lika med den totala användningen av levande arbete under en given period, så löser man också gåtan. För övrigt bör man också inse att Marx gick utöver den klassiska ekonomin, och inte "löste upp" värdet på den årliga produktionen i löner och mervärde (profiter, jordränta och räntor), utan till detta värde också lade värdet på de råvaror och maskiner som användes under produktionsprocessen. Hans enda poäng var att produktionsprocessen inte ökade utan bara bevarade denna del av den årliga produktionen, och att den enda källan till *nytt* värde var levande arbete.

40 Friedrich Engels' tillägg till *Kapitalets tredje band*, på marxists.org.

halva veckan arbetade för sitt eget uppehälle på herrgårdens mark, och den andra hälften av veckan utan ersättning på adelns eller kyrkans gods, kunde man ur "moralisk" synvinkel hävda att han erbjöd obetalt arbete "i utbyte" mot "tjänsten" att få världsligt eller gudomligt skydd. Men ingen blandade ihop detta "utbyte" med det som pågick på marknadsplatsen. Det var i själva verket inget ekonomiskt utbyte alls, inte i någon av ordets betydelser, inget givande och tagande av något som kan "prissättas", inte ens på det mest indirekta sätt. Trälarna "köper" inte "skyddstjänsten" mer än små köpmän i Chicago "köper en tjänst" från ett gäng skurkar. Det är utpressning som påtvingas dem av samhällssystemet, vare sig de vill det eller inte. Ursprunget till den samhällliga merproduktion som tillfaller den förkapitalistiska härskande klassen är därmed uppenbarligen obetalt arbete (antingen i form av arbetstjänst eller de fysiska produkterna av detta arbete, eller till och med penningarrende) som producenterna får lägga ut.

I fallet slaveri är sammanhanget lika tydligt, om inte tydligare, speciellt i de mest extrema exemplen, där slavägarna inte ens tillhandahöll slavarnas bedrövliga ersättning, utan slaven själv måste ombesörja det på veckans sjunde dag. Vad gäller dessa slavplantager, har i själva verket även de mest skeptiska kritiker av den historiska materialismen svårt att betvivla att hela den samhällliga produktionen, både den del som livnärde slavarna och den del som livnärde slavägarna, bara hade ett ursprung: samhällligt arbete som tillhandahölls av slavarna och bara av slavarna.

Men när vi tittar på det kapitalistiska produktionssättet verkar allting mycket mer komplicerat och diffust, minst sagt. Inget brutalt våld i form av en övervakare med piska eller en grupp beväpnade män verkar tvinga arbetarna att ge upp allt de har producerat eller själva äger. Deras förhållande till kapitalisten verkar grunda sig på ett utbyte som är identiskt med det utbyte som en liten hantverkare eller lantbrukare, som äger varorna de själv har producerat, genomför på marknadsplatsen. Arbetaren verkar sälja sitt "arbete" i utbyte mot en lön. Kapitalisten "kombinerar" detta arbete med maskiner, råvaror och andras arbete för att producera färdiga produkter. Eftersom kapitalisten äger maskinerna och råvarorna, liksom pengarna för att betala lönerna, är det väl "naturligt" att han också ska äga de färdiga produkter som blir resultatet av "kombinationen av dessa faktorer"?

Det är vad som *verkar* ske under kapitalismen. Men genom att undersöka under ytan kommer Marx fram till en rad slående observationer som bara går att förneka om man medvetet vägrar undersöka de unika samhällsförhållanden som skapar det speciella och exceptionella "utbytet" mellan arbete och kapital. För det första finns det en institutionell ojämlikhet i förhållandet mellan kapitalister och arbetare. Kapitalisterna är inte *tvungna* att hela tiden köpa arbetskraft. De gör det bara om det är lönsamt för dem. Om det inte är fallet föredrar de att vänta, säga upp arbetare eller till och med lägga ner fabriken tills det blir bättre tider. Arbetarna (ordet används här i social mening, vilket denna mening klargör, och inte nödvändigtvis i den striktare betydelsen kroppsarbetare) är å andra sidan *ekonomiskt tvingade* att sälja sin arbetskraft. Eftersom de inte har tillgång till produktionsmedlen, inklusive mark, eftersom de inte har tillgång till någon större mängd gratis mat, och eftersom de inte har penningreserver som gör att de kan överleva någon längre tid utan att göra någonting, *måste* de hela tiden sälja sin arbetskraft till kapitalisterna och till nuvarande lönenivå. Utan detta institutionaliserade tvång vore det inte möjligt med ett fullt utvecklat kapitalistiskt samhälle. När ett sådant tvång saknas (till exempel när det finns stora fria markområden) kommer kapitalismen faktiskt att förbli minimal, tills borgarklassen på ett eller annat sätt hindrar tillgången till dessa fria områden. Det sista kapitlet i *Kapitalets* första band, om kolonisering, utvecklar denna

fråga på ett utmärkt sätt. Afrikas, speciellt Sydafrikas, historia, men också de portugisiska, belgiska, franska och brittiska koloniernas historia, bekräftar på ett slående sätt denna analys.⁴¹ När människor lever under förhållanden där det inte finns något *ekonomiskt* tvång att sälja sin arbetskraft, måste företagen skaffa sig den nödvändiga arbetskraften med hjälp av förtryckande *juridiskt* och *politiskt* tvång, annars kan inte kapitalismen överleva under sådana omständigheter.

I förbigående kan vi säga att denna analys omedelbart klargör fackföreningarnas funktion. Arbetare som förenar sig för att skapa en reservfond kan åtminstone under några veckor befrias från tvånget att hela tiden sälja sin arbetskraft till en given marknadstaxa. Kapitalismen tycker inte alls om det. Det är mot "naturen", om inte den mänskliga naturen så åtminstone det borgerliga samhällets djupare natur. Det var därför fackföreningarna helt enkelt förbjöds under den gryende kapitalismen. Det är också därför vi under den åldriga kapitalismen gradvis återvänder till en situation där arbetare förnekas rätten att strejka – rätten att närhelst de vill avstå från att sälja sin arbetskraft till det erbjudna priset. I detta fall bekräftas Marx' insikt helt klart av den borgerliga statens högsta myndigheter: under kapitalismen är arbete i grund och botten *tvångsarbete*. När det är möjligt föredrar kapitalisterna att hycklande dölja tvånget under en rökridå av "jämligt och rättvist utbyte" på "arbetsmarknaden". När det inte längre går att hyckla återgår de till det de började med: naket tvång.

Marx var givetvis fullt medveten om det faktum att det för att organisera produktionen i de moderna fabriken inte räckte med att kombinera kroppsarbetarnas och de intellektuella arbetarnas samhällsleliga arbetskraft. Det var nödvändigt att ordna med mark, byggnader, energi, infrastruktur som vägar och vatten, maskiner, en viss organiserad samhällsväv, kommunikationsmedel, etc. Men det är givetvis absurt att förutsätta, att eftersom fabriksproduktion inte är möjlig utan dessa produktionsförhållanden, så "skapar" vägar och kanaler "värde". Det är lika ologiskt som att anta att maskiner "skapar" något värde. Om alla dessa "faktorer" kan man säga att deras värde måste bevaras och reproduceras genom att införliva en del av värdet i den löpande produktion som det levande arbetet utför under produktionsprocessen.

Vi kommer närmare sanningen när vi noterar att *ägandebevis* (privata äganderättigheter) till mark och maskiner leder till en situation där dessa "faktorer" inte införlivas under produktionsprocessen utan att deras ägare får en förväntad "avkastning" som är högre än kompensationen för slitaget på dessa "faktorer". Det stämmer givetvis. Men av det följer ingalunda att denna "avkastning" då "produceras" av lagfartsbevisen. Inte heller innebär det att ägarna till dessa lagfartsbevis träffar ägarna till arbetskraften på jämlig fot. Bara i ett "kapitalistiskt slavsamhälle" där slavägare hyr ut arbetskraft till fabriksägare som arrenderar mark av markägarna, skulle man kunna säga att det var institutionell jämlikhet mellan alla ägare – men naturligtvis inte mellan ägare och slavar! I detta fall skulle slavägarna givetvis bara hyra ut sina slavar om de fick en "nettoavkastning" *utöver slavarnas uppehälle*.

För det andra är den sociala situation där en liten del av samhället har monopoliserat ägandet av och tillgången till produktionsmedlen, och har uteslutit alla eller nästan alla direkta producenter, inte på

41 Vi syftar här på de vita kolonisternas och kolonialbolagens storskaliga beslagtagande av mark, sammandrivandet av afrikaner i "reservat", införandet av penningsskatt i till största delen icke penningbaserade ekonomier för att tvinga afrikanerna att sälja sin arbetskraft för att få de nödvändiga pengarna att betala skatter, genomdrivandet av penningböter i stor skala, eller till och med direkt tvångsarbete som straff för ett oräkneligt antal lagöverträdelser, speciellt utformade för att förse kolonisterna med arbetskraft, etc., etc.

något sätt resultatet av en ”naturlig ojämlikhet vad gäller anlag och böjelser” bland människor. Det existerade faktiskt inte under tiotusentals år av *homo sapiens*' samhällsliv. Även ganska nyligen, låt oss säga för 150 år sedan, hade nio tiondelar av planetens producenter – som till den överväldigande majoriteten var jordbruksproducenter – faktiskt på ett eller annat sätt direkt tillgång till sina produktionsmedel och sitt levebröd. Att skilja producenterna från sina produktionsmedel var en lång och blodig process, som Marx analyserar i detalj i kapitel 24 i *Kapitalets* första band, ”Den så kallade primitiva ackumulationen”.

För det tredje säljer inte arbetarna sitt arbete till kapitalisterna, utan sin *arbetskraft*, sin förmåga att arbeta under en viss *tidsperiod*. Under kapitalismen blir denna arbetskraft en vara.⁴² Som sådan har den ett specifikt värde (bytesvärde) som alla andra varor också har: den mängd samhälleligt arbete som krävs för att reproducera den – det vill säga värdet på de konsumtionsvaror som behövs för att hålla arbetaren och hans barn i ett tillstånd för att fortsätta arbeta vid en given ansträngningsnivå. Men den har en speciell egenskap, ett speciellt ”bruksvärde” för kapitalisten. När kapitalisten ”konsumerar” arbetskraft under produktionsprocessen, så *producerar arbetaren värde*. Arbetarens arbete har den dubbla förmågan att *bevara värde* – det vill säga överföra värdet av råvaror och en del av maskinerna som används under produktionsprocessen – och *skapa nytt värde* genom att använda sig själv. Hela gåtan med profitemnas och jordräntans ursprung försvinner när man väl förstår att arbetarna under produktionsprocessen kan (och måste – annars skulle inte kapitalisten anställa dem) producera värde utöver värdet på sin egen arbetskraft, utöver motsvarigheten till de löner de får. Vi är tillbaka där vi började i det förkapitalistiska samhället, och vi har kunnat få undan spindel nätet av skenbar ”utbytesjämlighet”: precis som feodala arrenden eller slavägarnas livsuppehälle, så har profiter, räntor och jordräntor sitt ursprung i *skillnaden mellan det arbetarna producerar och det de får för sitt uppehälle*. Under kapitalismen visar sig denna skillnad i form av värde och inte fysiska produkter. Detta faktum gör att processen inte är omedelbart uppenbar. Men det gör den inte på något grundläggande sätt annorlunda än det ”utbyte” som äger rum mellan feodalherren och trälen.

Det är därför fel att, som Blaug gör i andra akademiska Marx-kritikers efterföljd, säga att Marx' teori om mervärde är en teori om ”ej intjänad värdestegring”.⁴³ Det är en *tillägnande-* eller

42 Självklart ”förvandlar” inte Marx människor till ”varor” som så många av hans ”etiska” motståndare anklagar honom för. Han konstaterade att kapitalismen hade verkställt en sådan förvandling, och fördömde därför kapitalismen. Popper påstår betecknande nog att Marx' ”värdeteori ... menar att mänskligt arbete i grund och botten skiljer sig från alla andra processer i naturen, till exempel djurens arbete. Det visar tydligt att teorin sist och slutligen grundar sig på en moralisk teori, läran att människans lidande och ett offrat människoliv är en sak [!] som i grund och botten skiljer sig från alla naturliga processer ... Jag förnekar inte att denna teori är riktig i moralisk mening. Men jag tycker också att en ekonomisk analys inte ska grunda sig på en moralisk eller metafysisk eller religiös lära som innehavaren inte är medveten om.” (*Det öppna samhället och dess fiender*, Del 2, s 329 [i engelska upplagan, här nyöversatt – öa.]). För det första var inte Marx alls omedveten om skillnaderna mellan mänskligt arbete och djurens, till exempel myrors, bemödanden. Han kommenterar det i första kapitlet i *Kapitalets* första band. För det andra är det inget metafysiskt i det faktum, att när människor inlåter sig på ömsesidiga sociala relationer för att producera sitt levebröd, så kommer de att bedöma mänskligt arbete, som grunden för denna sociala organisering, på ett helt annat sätt än naturliga processer, jordens bördighet eller boskapens fruktsamhet, etc. Det är, ur människans synvinkel, inget metafysiskt med skillnaden mellan kemiska processer i *träd* och de nödvändiga åtgärderna för att dela upp den totala arbetstid som står till samhällets förfogande mellan olika sorters mänskliga aktiviteter. För 2.000 år sedan brukade försvararna av institutionen slaveri likställa slavar med ”talande verktyg” eller ”talande arbetsdjur”. Vi vet mycket väl att Popper inte överser med slaveri. Skulle han då säga att hans fördömande av slaveri är rent ”metafysiskt”, eller skulle han medge att det grundar sig på en vetenskaplig, antropologisk skillnad mellan människor och djur?

43 Mark Blaug, ”Technical Change and Marxian Economics”, *Kyklos* vol 3, 1 960, citerad i Horowitz, *op. cit.*, s 227.

avräkningsteori om kapitalisternas inkomster, precis som den klassiska arbetsvärdeteorin. Kapitalisterna tillägnar sig värde som arbetarna redan har skapat, före cirkulationen av varorna och fördelningen av inkomsterna. Ur makroekonomisk synvinkel, om med andra ord det borgerliga samhället betraktas i sin helhet, kan inget värde fördelas om det inte redan har producerats.

Marx ansåg själv att upptäckten av begreppet mervärde som den totala summan av hela borgarklassens profiter, räntor och jordräntor var hans viktigaste teoretiska upptäckt.⁴⁴ Den knyter ihop den historiska vetenskapen om samhället och vetenskapen om den kapitalistiska ekonomin, och förklarar både klasskampens ursprung och dess innehåll och det kapitalistiska samhällets dynamik.⁴⁵

Ty när vi väl inser att mervärde *produceras* av arbetare, att mervärde inte är något annat än den urgamla merproduktionen *i form av pengar*, i form av värde, så förstår vi det historiska språng som ägde rum när denna samhällsliga merproduktion inte längre huvudsakligen framträdde i form av lyxvaror (vars konsumtionen av nödvändighet är begränsad, även under så extremt extravaganta förhållanden som under det romerska imperiet eller i 1700-talets franska hov) utan i form av pengar. Mer pengar innebär inte bara ökad köpkraft på sådana lyxvaror, utan också ökad köpkraft på fler maskiner, mer råvaror, mer arbetskraft. Även här upptäckte Marx ett ekonomiskt tvång. Det privata ägandet, uppsplittringen av det samhällsliga arbetet på olika företag, det vill säga själva den generaliserade varuproduktionens – kapitalismens – karaktär, medför ett tvång att öka utsugningen av mervärde. Den omätliga törst efter mervärde som kännetecknar kapitalismen, allt detta finns här: kapitalackumulation = omvandlingen av mervärde till ytterligare kapital.

Liksom för värde bör vi återigen lägga märke till vad det hela handlar om: makt över delar av den totalt tillgängliga mängden samhällsligt arbete. Det räcker att erinra om detta grundläggande faktum för att inse hur missriktad den kritik av mervärdeteorin är som talar om "kapitalets produktivitet", där kapital tolkas som maskiner.⁴⁶ Maskiner kan aldrig i och av sig själv anställa någon del av den tillgängliga samhällsliga arbetskraften, utom i science fiction. I den mer banala värld vi lever i kan *människor* som äger maskiner anställa och avskeda andra människor. Det Marx försöker förklara är hur och varför dessa människors arbetsprodukter sedan delas upp.

Marx "förnekade" förstås inte att maskiner kunde öka den samhällsliga arbetsproduktiviteten. Tvärtom. Om man läser kapitel 15 i *Kapitalets* första band, kommer man omedelbart att se att han var mer medveten om teknologins möjligheter än någon av hans samtida ekonomer. Men den fråga

44 "Det bästa i min bok är: 1) det *första* kapitlets klagörande av *arbetets dubbelnatur* – olikheten mellan dess uttryck i värde och i bytesvärde (den skillnaden måste man känna till, om man skall kunna fatta *någoting* om fakta i denna sak); 2) behandlingen av *mervärdet som fristående från sina speciella yttringar* som vinst, ränta, jordränta etc." (Marx, [Brev till Engels](#), 24 augusti 1867, på marxists.org).

45 Popper (*Det öppna samhället och dess fiender*, Del 2, s 160 [engelska upplagan]) hävdar att Marx inte alls upptäckte den allmänna kategorin mervärde utan ärvde den från Ricardo. I detta avseende åberopar han Engels inledning till *Kapitalets* andra band. Engels säger definitivt inte det. Han säger, som varje student av ekonomiska teorier säger, att en lång rad ekonomer, från Adam Smith och fysiokraterna till Ricardo och 1820- och 1830-talens postcardianska antikapitalister i Storbritannien, ansåg att profiter och jordräntor var avdrag från det "produktiva arbetets" produkter. Men först Marx lyckades visa *vilken sorts arbete* som skapar mervärde och vilket det verkliga innehållet är i produktionen av mervärde, oavsett dess specifika former, och *förklara* denna process.

46 I Böhm-Bawerks fotspår härleder Samuelson denna "kapitalets produktivitet" från det faktum att "man kan få mer framtida konsumtion av varor genom att använda indirekta metoder eller omvägar". (*Economics, an Introductory Analysis*, New York, 4:e upplagan, s 576-577). Men i den efterföljande förklaringen härrör "ökningen" från det faktum att "aktuell konsumtion" "offras" för produktion av "halvfabrikat". Men det är *människor* som avstår från konsumtion (vi bortser från *vilka* människor som verkligen tvingas avstå). Människor *producerar* halvfabrikat. Människor ökar sitt *arbetes* produktivitet. Hur allt detta *mänskliga* arbete plötsligt leder till att värde sipprar ut från "halvfabrikat" (benämnt "kapitalets produktivitet") är en mystisk hemlighet som Samuelson inte löser.

som de flesta av hans kritiker och andra representanter för den ”vulgärekonomiska” skolan förbiser är mycket enkel, nämligen: varför ska kapitalisten lägga beslag på resultatet av den ökade arbetsproduktiviteten? Varför ska många människors gemensamma produktivitet när vetenskapsmän och teknologer, handens och hjärnans arbetare, uppfinnare av maskiner och människor som arbetar med musklerna, arbetar tillsammans – den berömda ”kollektiva arbetspotentialen hos fabriken” som ägnades en mycket viktig analys i den ursprungliga sjunde avdelning (”Kapitel 6”) som utelämnades i den version av *Kapitalets* första band som publicerades (se appendix i engelska upplagan av *Kapitalet*. Inledningen till detta appendix finns nedan – öa) – varför ska deras gemensamma produktivitet öka maskinägarnas profiler? Säkerligen inte på grund av att dessa maskiner har någon mystisk egenskap att ”skapa” värde, det vill säga ”skapa” samhällsligt nödvändigt arbete?⁴⁷ Snarare på grund av att ägarna befinner sig i en ställning där de kan tillägna sig det denna kombination producerar. Så vi är tillbaka vid Marx’ mervärdeteori.

Ett intressant om än något förbluffande påfund i försvaret av kapitalistiska profiler har nyligen dykt upp i form av teorin om företaget, som utvecklats av Alchian och Demsetz.⁴⁸ Innehavare av olika ”samarbetande insatser” förmodas ha en naturlig benägenhet att smita undan, eftersom de föredrar ”icke ekonomiska varor”(!), som fritid, attraktiva arbetsförhållanden och tid att samtala med arbetskamrater. Enligt Alchian och Demsetz följer av detta, att om skolket ska stävjas måste någon ha både rätt att övervaka arbetsgruppens olika medlemmars prestationer och själv vara obenägen att skolka. För detta syfte måste han ha rätt att få *behållningen* efter att alla andra insatser har fått betalt enligt avtal, rätt att avsluta medlemskap i gruppen och rätt att sälja dessa rättigheter. Efter att med stor glädje ha fått det glada budskapet att han nu har befordrats till status som medlem i en ”samarbetsgrupp” på jämlik fot med kapitalisten, kan inte den genomsnittliga arbetaren annat än undra av vilken mystisk anledning den ”någon” som får alla dessa ”ekonomiskt nödvändiga rättigheter” *alltid* är ägaren till ”insats-produktionsmedlen” och *aldrig* ägaren till ”insats-arbetskraften”. Kan det vara på grund av att kapitalisten är fri från den mänskliga svagheten att skolka, eller inte har någon lust till fritid eller attraktiva arbetsförhållanden? Eller det kanske beror på att herrar försvarare av kapitalismen försöker resonera bort det faktum att mervärde beslagtas med hjälp av ägarmonopol över produktionsmedlen?

7. Marx’ teori om kapitalet

Ur marxistisk synvinkel är kapital således ett *socialt förhållande mellan människor* som visar sig som ett förhållande mellan saker eller mellan människor och saker. Som en logisk följd av av Marx’ värdeteori och teori om mervärde, är detta en annan av de centrala upptäckter som ställer hans ekonomiska teori i radikal motsättning till all sorts akademisk ”ekonomi”.

Marx avvisar energiskt den tanke som utvecklades av ”vulgära” och nyklassicistiska ekonomer, att ”kapital” bara är som ”vilket lager av rikedomar som helst” eller ”vilket medel som helst för att öka arbetsproduktiviteten”.⁴⁹ En schimpans som använder en pinne för att komma åt bananer är lika lite den första kapitalisten som ett stamsamhälle som lär sig att öka sitt välstånd med hjälp av djur-

47 Den enda egenskap som maskiner har ”i och av sig själv” är att öka arbetsproduktiviteten och därmed *minska* varornas värde, inte att ”skapa” värde.

48 A Alchian och H Demsetz, ”Production, Information Costs and Economic Organisation”, *American Economic Review*, 1972.

49 Joseph Schumpeter, *History of Economic Analysis*, New York, 1954, s 558-559.

skötsel eller bevattning av marken ”ackumulerar kapital”. Kapital förutsätter att de producerande grupperna inte tillverkar produkter för omedelbar konsumtion utan säljer dem som varor; att samhällets totala arbetspotential splittras upp i privata arbeten som genomförs oberoende av varandra; att varor därmed får värde; att detta värde realiserar sig med hjälp av utbyte med en speciell vara som kallas pengar; att värdet därmed kan starta en självständig cirkulationsprocess, genom att det ägs av en viss samhällsklass vars medlemmar försöker få det att tillväxa. Som Adam Smith förklarade för rader av studenter av ekonomiska fenomen, är produktiv (teknisk) *arbetsdelning* en källa till ökad arbetsproduktivitet – till stor del oberoende av ekonomins specifika samhällsliga organisationsform – men det betyder inte att kapitalet är ett resultat av denna arbetsdelning, utan av en *samhällelig arbetsdelning* där ägare till ackumulerat värde står mot icke-ägare.

Joseph Schumpeter förebrådde Marx för att han hade utarbetat en teori om kapitalet som inte kunde förklara kapitalets ursprung.⁵⁰ Inget är längre från sanningen. Dialektikern Marx insåg helt och fullt skillnaden mellan å ena sidan kapitalets produktion och reproduktion på grundval det kapitalistiska produktionssättet, och å den andra kapitalets ursprung och utveckling i förkapitalistiska produktionssätt. En av de viktigaste invändningarna mot ”vulgärekonomernas” inexacta och ovetenskapliga hantering av kategorier var deras onyanserade användning av begreppen ”kapital” och ”kapitalism” som mer eller mindre synonyma. *Kapitalism* är det kapitalistiska produktionssättet, att produktionsmedlen har tagits över av kapitalet, som har blivit dominerande inom produktionssfären. *Kapital* är värde (inledningsvis i form av pengar) som har blivit en oberoende aktör i porerna på ett icke kapitalistiskt produktionssätt. Kapital framträder till en början som ocker- och handelskapital (långdistanshandel). Efter en lång historisk process, och bara under specifika samhällsförhållanden, kunde kapitalet med framgång tränga in i produktionssfären i form av manufakturkapital. (Detta ägde rum i slutet av 1400- och under 1500-talet i Västeuropa, och på 1700-talet i Japan. I Kina hade *isolerade element* av manufakturkapital troligen uppträtt mer än 1.000 år tidigare.)

Under den enkla varuproduktionen *producerar* inte kapitalet mervärde. Det omvandlar helt enkelt delar av den löpande produktionen och avkastningen till mervärde, och dessa uppstår oberoende från kapitalet. Det kan tillägna sig delar av den samhällsliga merproduktion som normalt hamnar i händerna på de förkapitalistiska härskande klasserna (till exempel genom att med hjälp av ocker tillägna sig en del av den feodala jordräntan). Den kan tillägna sig en del av de produkter som normalt fungerar som konsumtionsfond för producenterna själva. Det grundläggande kännetecknet på kapitalets verksamhet under förkapitalistiska produktionsförhållanden är att det knappt ökar samhällets totala välstånd. Det kommer varken att på något betydande sätt utveckla produktivkrafterna eller stimulera den ekonomiska tillväxten. Det kan bara få en upplösande effekt på den aktuella förkapitalistiska samhällsordningen och skynda på flera samhällsklassers undergång. Men genom att skynda på omvandlingen av produkter som tillverkas och konsumeras som bruksvärden till rena varor, det vill säga skynda på penningekonomin utbredning, kan det historiskt bereda marken för att det kapitalistiska produktionssättet slutligen uppstår.

Hur kapitalet verkar i förkapitalistiska produktionssätt hänger i grund och botten samman med en teori om hur cirkulationen och tillägnandet av pengar går till. Det är därför Marx inte introducerar kapital i *Kapitalets* första band förrän i avdelning två, *efter* att ha förklarat pengarnas natur. Avdelning två har i själva verket titeln ”Peningens förvandling till kapital”. Här svarar den logiska

50 Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, s 15-18.

analysen återigen mot den historiska processen, som Marx hela tiden hänvisar till, om än till största delen i fotnoter. Å andra sidan hänger hur kapitalet verkar i det kapitalistiska produktionssättet, *Kapitalets* verkliga studieobjekt, givetvis samman med en teori om hur värde och mervärde produceras och tillägnas. I första bandets 24:e kapitel förklarar Marx hur lagen om varornas tillägnande förvandlas när vi går från ett samhälle med enkla varuproducenter till ett kapitalistiskt samhälle. I det första fallet äger de direkta producenterna resultatet av sitt eget arbete, i det andra blir ägarna till kapitalet ägare till de produkter som de direkta producenternas arbete har tillverkat. Kapitalismens försvarare försöker rättfärdiga detta faktum med argumentet att kapitalisterna trots allt ställer de verktyg med vilka produktionen äger rum ”till arbetarnas förfogande”.⁵¹ Men återigen gör historien det möjligt för oss att punktera hyckleriet i argumentet. Ty kapitalismens föddes inte – under manufakturernas dagar – genom att kapitalisterna ställde nya maskiner ”till producenternas förfogande”. Den föddes genom att kapitalisterna *exproprierade* de verktyg som producenterna själva ägde och samlade dessa verktyg under ett gemensamt tak.⁵²

Under det kapitalistiska produktionssättet är kapital därför värde som hela tiden utökas med mervärde, som produceras med produktivt arbete och som kapitalisterna lägger beslag på genom att tillägna sig de varor som arbetare producerar i fabriker som ägs av kapitalisterna. Ofta har både Marx’ kritiker och lärjungar missförstått eller (och) feltolkat hur denna analys av kapital och kapitalism är avhängig av institutionen privategendom. Det förtjänar därmed några kommentarer.

Historiskt och logiskt hänger kapitalismen samman med privat ägande av produktionsmedlen, som möjliggör privat tillägnande av producerade varor, således privat tillägnande av mervärde, och således privat kapitalackumulation. Det är säkert ingen slump att ”rätten till privat egendom” alltså är basen i hela den konstitutionella och juridiska överbyggnad som århundraden av lagstiftande har rests på varuproduktionens grund.

Men det vi står inför när vi undersöker de samhällsförhållanden som ligger bakom dessa juridiska former, är förstås något som inte bara är formellt privat ägande. Annars skulle analysen helt enkelt reduceras till en upprepning. När Marx säger att varuproduktion bara är möjlig på grund av att det samhälleliga arbetet har splittrats upp i *privata arbeten som utförs oberoende av varandra*,⁵³ så syftar han på en *samhällsekonomisk* och *inte* en juridisk verklighet. Den sistnämnda är bara en återspeglning – och ibland en mycket ofullkomlig sådan! – av den förstnämnda. Det kapitalismen alltså handlar om är ett specifikt förhållande mellan lönearbete och kapital, en samhällsorganisation där samhälleligt arbete delas upp i företag som är oberoende av varandra, tar självständiga beslut om investeringar, priser och former för tillväxtens finansiering, konkurrerar med varandra om marknadsandelar och profiter (om det totala mervärde som har producerats av det produktiva arbetet i sin helhet), och därför köper och utnyttjar lönearbete under specifika ekonomiska villkor, tvång och begränsningar. Det är inte helt enkelt allmänna relationer mellan ”producenter” och ”de som ackumulerar”, eller ”producenter” och ”administratörer”, ty sådana relationer kännetecknar till

51 Till exempel, MacCord Wright, *Capitalism*, New York, 1951, s 135. I ”Den omedelbara produktionsprocessens resultat” visar Marx på vilket mystifierande sätt kapitalismen framställer ökningarna av den *samhälleliga arbetsproduktiviteten* med hjälp av en samhällelig utveckling, som vetenskapliga framsteg, samarbete mellan många arbetare, etc., som ett resultat av ”kapitalets produktivitet”.

52 Angående denna sida av hemindustriernas och de första manufakturernas utveckling på 1400- och 1500-talet, se bland andra källor, N W Posthumus, *De Geschiedenis van de Leidsche Lakenindustrie*, 's-Gravenhage, 1908.

53 I en not som Engels lade till i den fjärde tyska upplagan av *Kapitalets* första band, påpekade han att det på engelska fanns två olika ord för att uttrycka arbetets två olika aspekter: arbete som producerar bruksvärde kallas *work*, arbete som producerar bytesvärde, som bara mäts kvantitativt, kallas *labour*.

syvende och sist alla klassamhällen och är inte alls speciella för kapitalismen.

Innehållet i den *ekonomiska* institutionen privat kapital är därmed det *självständiga företaget* (vare sig det är en liten tillverkare eller ett jättelikt multinationellt bolag). Huruvida den *juridiska* formen strikt överensstämmer med detta innehåll eller inte är ovidkommande, och orsakar ofta svåra juridiska problem. Är aktieinnehavare bara ägare till anspråk på inkomster, eller äger de delar av företagens ”tillgångar” eller ”egendom”? Konkurslagar – som skiljer sig mellan olika kapitalistiska länder – kan ha de mest sofistikerade formuleringar man kan tänka sig om detta ämne. Men de avgörande ekonomiska besluten (till exempel viktiga investeringsbeslut) tas av alla dessa företag som verkligen är självständiga och inte underordnade bolag. Den kapitalistiska ekonomins grundläggande faktum är att dessa livsviktiga beslut inte tas av samhället i sin helhet eller av de ”associerade producenterna”.

Återigen ska inte innehållet i den *ekonomiska* institutionen privategendom (sönderdelat samhälleligt arbete) blandas samman med frågan om exakt vilka *ombud* som tar de självständiga företagens beslut. Huruvida de som tar dessa beslut är enskilda ägare, eller representanter för aktieägare, eller så kallade företagsledare, förändrar inte på minsta sätt det faktum att de arbetar under samma tidigare analyserade ekonomiska tvång. Vissa av dagens ekonomer, som Galbraith och till och med en del marxister, påstår att dagens jättelika företag till stor del har befriat sig från dessa begränsningar.⁵⁴ Det är en illusion som har uppstått ur en extrapolering från förhållanden som råder under en ganska långvarig högkonjunktur. I själva verket är tanken att vilket jättebolag som helst, oavsett storlek eller makt, definitivt skulle kunna befria sig från tvånget med (monopolistisk) konkurrens, det vill säga skulle kunna ha en garanterad specifik efterfrågan på sina produkter, oberoende av handelscykeln och av teknologiska uppfinningar, kan bara vara rimligt om bolaget är isolerat från både ekonomiska svängningar och ekonomisk osäkerhet, det vill säga om man förnekade att själva karaktären på dess produktion var varuproduktion. Erfarenheterna bekräftar inte ett sådant påstående.

Den grundläggande distinktion som Galbraith, i Baumels, Kaysens och andras efterföljd, inför mellan tvång att maximera profitema (vilket var sant för gårdagens företag) och tvång att maximera tillväxten (sant för dagens bolag)⁵⁵ saknar all praktisk långsiktig betydelse när vi väl inser att tillväxt i grund och botten är en funktion av profitema, att kapitalackumulation när det kommer till kritan bara kan vara ett resultat av produktion och realisering av mervärde. Den enda kärna av sanning som återstår är alltså skillnaden mellan kortsiktig och långsiktig profitmaximering, som faktiskt är den grundläggande skillnaden mellan konkurrenskapitalism och monopolkapitalism.

Diskussionen om kapitalets karaktär har fått ny och viktig kraft av den ”interna” kritiken mot teorin om kapitalets marginalproduktivitet från Piero Sraffa och Cambridgeskolan. Den sistnämnda har på ett övertygande sätt visat att beräkningarna av kapitalets insatser i den nyklassiska ”produktionsfunktionen” grundar sig på ett cirkelresonemang.⁵⁶ Ty om effekterna av marginella ökningar eller minskningar av kapitalinsatserna på produktionen måste *mätas*, så går det, med tanke på de så kallade ”kapitalvarornas” heterogena karaktär, bara att göra i penningtermer. ”Men denna process av prissättning eller värdering av kapitalinsatserna förutsätter en avkastning på fabriken och utrust-

54 John Kenneth Galbraith, *Den nya industristaten*, Stockholm : Wahlström & Widstrand, 1968, kapitel 18 .

55 *Ibid*, kapitel 10.

56 Joan Robinson, *The Accumulation of Capital*, London, 1956 ; Piero Sraffa, *Produktion av varor medelst varor*, Göteborg : Röda bokförlaget, 1985.

ningen i fråga, och av dessa är det sistnämnda värdet kapitaliseringen”, det vill säga ”man måste förutsätta en räntesats för att visa hur denna avkastningsjämvikt bestäms”.⁵⁷ Utvägen är såklart att leta efter ett gemensamt sakinnehåll i alla ”kapitalvaror” oberoende av pengar, det vill säga återvända till det samhälleligt nödvändiga arbetet som alla varors mätbara värdeinnehåll.

8. Marx' teori om kapitalackumulation

Kapital är alltså per definition värde som söker efter tillväxt, efter mervärde. Men om kapital producerar mervärde så producerar mervärde också ytterligare kapital. Under kapitalismen framträder därför ekonomisk tillväxt i form av kapitalackumulation. Det kapitalistiska produktionssättets grundläggande drivkraft är driften att ackumulera kapital. Det är inte på grund av någon mystisk och tautologisk ”ackumulationspassion” eller böjelse från kapitalisternas sida. Det förklaras i huvudsak av konkurrensen, det vill säga med fenomenet ”olika kapital”. Marx säger bestämt, att utan konkurrens skulle tillväxtens ”drivkraft” dö bort.⁵⁸ Ett fullständigt monopoliserat kapital (”en enda världstrust”) skulle i grund och botten vara stagnerande kapital.

Men under kapitalismen kombineras konkurrens med benägenheten att ersätta arbete med maskiner som drivkraft för kapitalackumulation och ekonomisk tillväxt. Om produktionsökningen skulle bevara det givna förhållandet mellan insatsen av levande arbete och insatsen av dött arbete (maskiner och råvaror), så skulle den snabbt uppnå både en fysisk gräns (den totalt tillgängliga arbetskraften) och följaktligen en profitgräns. Under ett tillstånd av full sysselsättning skulle lönerna ha en tendens att öka och gröpa ur profiterna så mycket att kapitalackumulation och ekonomisk tillväxt gradvis skulle försvinna.

Men under kapitalismen är ekonomisk tillväxt inte ”neutral” med avseende på förhållandet mellan insatserna av levande och dött arbete (mellan variabelt och konstant kapital). Den lutar tungt till förmån för att bygga ut arbetsbesparande anordningar. I själva verket är ackumulationens viktigaste civiliserande biprodukt, den viktigaste objektiva tjänst som kapitalismen har gjort mänskligheten, den ständiga tendensen att öka den samhälleliga produktiviteten. Kapitalackumulationens primära form är att öka värdet på fabriker och utrustning, liksom på mängden råvaror som finns tillgängliga i de industrialiserade kapitalistiska länderna. På lång sikt är denna ackumulation lika imponerande som Marx kunde ha tänkt sig. Mellan 1900 och 1965 mer än tiodubblades värdet på alla ackumulerade privata varaktiga produktionsvaror utanför jordbruket i USA i konstant dollarvärde, och denna bedömning är säkert undervärderad eftersom den grundar sig på officiella register som är vinklade för att undvika skatt.

Kapitalackumulation är förstas mycket olik de förkapitalistiska härskande klassernas beteende. Om allt mervärde skulle konsumeras i form av lyxvaror så skulle det inte äga rum någon kapitalackumulation alls. Då skulle kapitalet bli kvar på den nivå det redan hade nått. Detta speciella ”begränsande” fall presenterades faktiskt av Marx under namnet ”enkel reproduktion”, av rent analytiska skäl. Det motsvarar givetvis inte något ”verkligt” skede eller situation i ett normalt fungerande

57 Maurice Dobb, ”The Sraffa System and the Critique of the Neo-Classical Theory of Distribution”, i E K Hunt och Jesse G Swartz (red.), *A Critique of Economic Theory*, Harmondsworth, 1972, s 207. Men man bör lägga märke till att Dobb, för att använda Schumpeters jargong, på ett nyricardianskt sätt bara rättfärdigar användningen av arbete som en *numéraire* (en bokföringsenhet), och inte alls på basis av den marxistiska arbetsvärdeteorin.

58 Marx, [Kapitalet](#), tredje bandet, kapitel 15, avdelning 3.

kapitalistiskt produktionssätt.⁵⁹ Som vi poängterade kännetecknas kapitalismen just av tvånget att ackumulera, det vill säga ”utvidgad reproduktion”.

Utvidgad reproduktion förutsätter att det mervärde som produceras av produktivt arbete, och som kapitalistklassen tillägnar sig, inte i sin helhet konsumeras improduktivt. En del av det omvandlas till lyxvaror och försvinner ur reproduktionsprocessen. En del omvandlas till ytterligare kapital genom att användas för att köpa ytterligare fabriker och utrustning, ytterligare råvaror och mer arbetskraft. Detta är alltså kapitalackumulationsprocessen: omvandlingen av mervärde till ytterligare kapital, som kan producera nytt mervärde, som leder till en ny tillväxt av kapital. Rörelsen sker i form av en spiral, som redan Simonde de Sismondi förstod (Sismondi var en av kapitalismens tidiga ”romantiska” kritiker, som Marx i denna fråga citerar med gillande).

Det faktum att kapitalackumulation bara är möjligt för att den del av mervärdet som kapitalistklassen tillägnar sig inte slösas bort socialt på lyxvaror, utgör utgångspunkten för den så kallade ”abstinensteorin” om (rättare sagt rättfärdigande av) profiter och kapitalistisk utsugning.⁶⁰ Historiskt finns det inte ett ens av bevis för antagandet att kapital på något sätt uppstod ur vissa samhällsmedlemmars ”enkla vanor”, i motsats till andras ”extravaganser”, där båda hade samma tillgång till resurser som från början var jämförbara. Tvärtom bekräftar alla historiska bevis, att det plötsliga uppträdandet av stora mängder ”kapital” (i form av lager av dyrbara metaller och andra dyrbarheter) i ett samhälle som tidigare nästan uteslutande var begränsat till en naturekonomi (till produktion av varor som bara hade bruksvärde) inte var resultatet av ”enkla vanor” och ”sparsamhet”, utan av sjöröveri, stölder, våld, rån, förslavning av människor och slavhandel. Historien om det väst-europeiska ocker- och handelskapitalets ursprung mellan 900- och 1200-talet, från sjöröveri på Medelhavet via det fjärde korstågets plundring av Bysans till de regelbundna plundringstågen till slaviska områden i Central och Östeuropa, är i detta avseende mycket talande.

Det som inte kan bekräftas av historien är ännu mer absurt i ljuset av nutida ekonomiska analyser. Ingen kan på allvar hävda att herrar Rockefeller, Morgan och Mellon måste kompenseras för sin dygd att inte slösa bort tiotals miljarder dollar på ännu fler lustjakter, gods och privata jetflygplan – abstinensteorins vulgära version. Men den mer förfinade versionen, nämligen tanken att kapitalägarnas profiter bara är det sätt på vilket deras ”tillgångar” omvandlas till ett ”flöde” av långsiktiga kapitalinvesteringar, utgör ett snyggt exempel på cirkelresonemang. Ty varifrån härrör ”tillgångarna” om inte precis från ”flödet”, och vad annat är kapital om inte ackumulerade profiter? Att förneka att profiter har sitt ursprung i produktionsprocessen strider mot alla vetenskapliga såväl som praktiska observationer av vad som pågår i en kapitalistisk ekonomi. När vi väl förstår detta finns det inte något utrymme för någon abstinensteori om profiter – bara för en subtraktionsteori.

I *Kapitalet* betraktar Marx kapitalackumulationsprocessen på två olika och på varandra följande abstraktionsnivåer. I första bandet undersöker han, inom ramen för ”Kapital i allmänhet”, den huvudsakligen i ljuset vad som äger rum under utbytet mellan lönearbete och kapital och vad resultatet av det blir. I tredje bandet undersöker han kapitalackumulationen (ekonomisk tillväxt

59 Man skulle kunna säga att det motsvarar ett gränsfall av stagnation i en viss fas i handelscykeln.

60 Till och med Schumpeter försvarade i huvudsak ”abstinensteorin” om profiter, även om han gav den en mindre vulgär karaktär än i fallet Senior. ”Kapitalisten ... byter kapital mot ett flöde. Den ’abstinens’ för vilken ... han får betalt går in i ackumulation av kapital. Det blir ingen ytterligare betalning för att avstå från att konsumera det ens i de fall då det skulle vara fysiskt möjligt.” (*History of Economic Analysis*, s 661). Se även *Capitalism, Socialism and Democracy*, s 16.

under kapitalismen) i ljuset av vad som äger rum på de ”många kapitalens” område, det vill säga under den kapitalistiska konkurrensen. Jag kommer därför först i inledningen till det tredje bandet att göra en analys av den huvudsakliga kritiken mot Marx av personer som ifrågasätter giltigheten av de rörelselagar för kapitalackumuleringen som förs fram i detta band. Här kommer jag att begränsa mig till att undersöka kapitalackumuleringens grundläggande effekter på lönearbetet.

Till skillnad från många av sina samtida, inklusive en del av kapitalismens hårdaste icke marxistiska kritiker, tyckte inte Marx att kapitalackumulering enbart och otvetydigt var till förfång för lönearbetets situation. Marx hade studerat reallönernas rörelser under handelscykeln, och det faktum att lönerna var som högst när kapitalackumuleringen utvecklades allra snabbast undgick inte honom.⁶¹ Men återigen försökte han gå utöver sådana uppenbara fakta för att studera de *grundläggande förändringar i värdestermer* som kapitalackumulering skulle leda till på arbetet.

Han kom således att hävda, att just det sätt på vilket kapitalackumuleringen fortgår, själva den kapitalistiska utvecklingens drivkraft – att utveckla fast kapital, maskiner – innehåller en kraftfull dynamik att minska arbetskraftens värde. Ty eftersom detta värde motsvarar värdet på en *bestämd* kvantitet konsumtionsvaror som antas vara nödvändiga för att återställa en arbetares förmåga att producera vid en viss intensitetsnivå, så skulle, om allt annat förblev lika, en minskning av dessa konsumtionsvarors värde på grund av en ökad arbetsproduktivitet inom konsumtionsvaruindustrin leda till att arbetskraftens värde minskade.

Detta resonemang förutsätter varken någon tendens till minskade reallöner (tvärtom grundar det sig på antagandet att reallönerna är *stabila* på kort och medellång sikt), eller någon trend mot ”ökande absolut fattigdom” för arbetarklassen. (Vi ska behandla denna teori, som felaktigt tillskrivs Marx, i nästa avdelning i denna inledning.) Men det vill verkligen göra gällande att de gynnsamma resultaten av en ökande arbetsproduktivitet i stor utsträckning till sist hamnar i kapitalistklassens händer, genom att de, under förutsättning att den industriella reservarmén av arbetare antingen är stabil eller växer, omvandlas till extra ”relativt mervärde”.

I världsskala har detta förvisso varit sant så länge kapitalismen har existerat. Som Marx förutspådde spred sig kapitalismen inte bara genom att skapa nya jobb, utan också genom att skapa nya arbetslösa (genom att ödelägga tidigare löntagares, i synnerhet tidigare egenföretagande småbönders och hantverkares, sysselsättning). Men att beräkna ”arbetskraftens genomsnittliga värde i världsskala” är förstås en meningslös abstraktion. Ända sedan kapitalismen i väst började översvämma världen med sina billiga, massproducerade varor, och åtminstone sedan 1870-talet, har i själva verket en *motsägelsefull* trend uppstått i världsekonomin: en långsiktig nedgång av arbetarnas reservarmé i Västeuropa (som ett resultat av export av både emigranter och varor) och en tillväxt av arbetarnas reservarmé i de underutvecklade länderna. (Denna sistnämnda process innefattade givetvis att den stora massan av förkapitalistiska lantbrukare, boskapsskötare och hantverkare omvandlades till rotlösa ”marginaliserade” lösdrivare, vandrande säsongarbetare och tvångsarbetare, efter samma mönster som några sekel tidigare i Västeuropa.)

Den ”globala kapitalackumuleringens” dynamik måste därför ses som en organisk helhet, och inte som bara summan av kapitalackumuleringprocesser i enskilda länder. Världsmarknadens funktion som en jättelik hävert för att överföra värde från planetens södra del till den norra (från länder med

61 Karl Marx, *Lön, pris och profit*, kapitel 13, på marxists.org.

lägre arbetsproduktivitet till de med högre) är själva roten till det imperialistiska systemet. Även om debatten om de teoretiska förklaringarna till detta fenomen fortfarande är i sitt inledande skede,⁶² är det viktigt att notera att fenomenet själv baserar sig på kapitalets och arbetets ojämna rörelser (ojämn rörlighet), och tar med alla dessa dimensioner i den analys av kapitalismen som Marx reserverade till de ursprungligen planerade men aldrig skrivna fjärde, femte och sjätte banden av *Kapitalet*.

Kapitalackumulation är ackumulation av rikedomar i form av varor, av värde. Värdeproduktion blir ett mål i sig själv. Arbetet degraderas till att vara medel för att få penninginkomster. En av de mest slående och ”moderna” delarna av *Kapitalet* är de som analyserar kapitalackumulationens omänskliga konsekvenser för arbetarna och för arbetet själv. I den andra tyska upplagan av det första bandet lade Marx själv till en not, att arbetskraften under kapitalismen inte bara blir en vara för kapitalisten utan också antar denna form *för arbetaren själv*, och menar med detta att nedvärderingen av arbetet både subjektivt och objektivt är industriproletariatets öde. Det tog den ”officiella” politiska ekonomin lång tid, faktiskt till efter att arbetarna alltmer revolterat mot den ökande takten vid de löpande banden, innan den upptäckte det som Marx hade förutsett utifrån en genomgripande förståelse av de grundläggande mekanismer som styr det kapitalistiska produktionssättet.

Eftersom kapitalackumulation förutsätter produktion för profit, eftersom den har profitmaximering som själva sin *logiska grund*, leder exakta och minutiösa kostnadsberäkningar till ständiga omorganiseringar av produktionsprocessen i det enda syftet att minska kostnaderna. Ur det enskilda kapitalistiska företags synvinkel kan inte en arbetare betraktas som en mänsklig varelse som är utrustad med elementära rättigheter, värdighet, och behöver utveckla sin personlighet. De är en ”kostnadsfaktor” och denna ”kostnad” måste ständigt och uteslutande mätas i penningtermer för att minskas så mycket som möjligt. Även när ”mänskliga relationer” och ”psykologiska överväganden” tas med i organiseringen av arbetet, så koncentreras de när det kommer till kritan på ”kostnadsökningen” (på de ”omkostnader” som kallas överdriven omsättning av arbetare, alltför många arbetsavbrott, frånvaro, strejker, etc.).⁶³

Den kapitalistiska ekonomin är således ett enormt program för avhumanisering, för omvandling av människor från mål i sig själva till verktyg och medel för att göra pengar och ackumulera kapital. Det är inte maskinen, eller något teknologiskt tvång, som oundvikligen förvandlar arbetare och överhuvudtaget män och kvinnor till bihang och slavar till en orimlig utrustning. Det är den kapitalistiska principen att enskilda företag ska maximera sin profit som släpper lös denna skrämmande trend. Det går utmärkt att tänka sig andra typer av teknologi och maskiner – under förutsättning att den princip som vägleder investeringarna inte längre är att enskilda konkurrerande företag ska ”minska kostnader”, utan att alla människor ska utvecklas på bästa sätt.

62 Se bland annat: Samir Amin, *Den globala kapitalackumulationen*, på marxistarkiv.se; Arghiri Emmanuel, *Unequal Exchange* (inklusive en diskussion med Charles Bettelheim), London, 1972; Christian Palloix, *L’Economie mondiale capitaliste*, Paris, 1971; och diskussionen om dessa böcker av Ernest Mandel i *Senkapitalismen*, på marxistarkiv.se. Intressant nog försöker W Arthur Lewis, i sin ”Development with Unlimited Supplies of Labour” (*Manchester School of Economic and Social Studies*, vol XXII, maj 1954), visa att intensifierad kapitalackumulation leder till en stor industriell reservarmé. Men han begränsar det uteslutande till den inledande industrialiseringen, och går inte med på Marx’ antagande att mekaniseringsprocessen hela tiden återupprättar reservarmén.

63 Det mest extrema fallet är ”ökade kostnader” i kostnads- och intäktsanalyser, där människors sjukdom och död också beräknas i form av penningkostnader.

9. Marx' löneteori

Märkligt nog har tanken att arbetarklassens levnadsstandard hela tiden skulle försämrans, som ofta felaktigt har tillskrivits Marx, sitt ursprung hos de ekonomer som han efter att ha fulländat sina egna ekonomiska teorier utsatte för en ständig spärrelad av polemik. Den härstammade från Malthus, och nådde via Ricardo flera socialister från Marx' generation, som Ferdinand Lassalle. Oavsett om det är under täckmantel av en "stabil lönefond" eller under täckmantel av en "järnhård lönelag", är det i grund och botten en *befolkningstillväxtteori om löner*. När lönerna har stigit tillräckligt mycket över den fysiologiska miniminivån antas arbetare få fler barn, som sedan i sin tur skapar omfattande arbetslöshet och pressar tillbaka lönerna till ett minimum.

De logiska luckorna i denna teori är uppenbara. Den analyserar bara vad som händer på arbetskraftens utbudssida. Den undersöker inte alls vad som händer på efterfrågesidan. Den förutsätter att den möjliga arbetande befolkningens storlek är en linjär funktion av befolkningsökningen, och att den demografiska rörelsen i sin tur är en linjär funktion av realinkomsten. Alla mellanliggande samband, som inkomstökningarnas effekt inte bara på barnadödligheten utan också på födelsetalen, för att inte tala om effekten av inkomstökningar och arbetarklassens organiserade styrka på arbetsveckans längd, utbildningens längd och åldern för pension från arbetsprocessen – elimineras ur resonemanget och leder på så sätt till felaktiga och faktiskt absurda resultat.

Om man jämför Marx' löneteori med de uppfattningar som hans tids akademiker hade, ser man genast det steg framåt han tog. Ty han påvisar inte bara, att sedan kapitalismen hade förvandlat arbetskraften till en vara, så hade den ett värde som avgörs objektivt precis som alla andra varors värde, utan också att arbetskraftens värde har ett kännetecken som skiljer den från alla andra varors värde – nämligen att det beror på två delar: arbetarklassens *fysiologiska* och *historiskt moraliska* behov.

Denna skillnad hänger nära ihop med arbetskraftens särskilda karaktär: en vara som är oskiljbar från och integrerad i människor, som inte bara har muskler och en mage utan också medvetande, nerver, önskan, förhoppningar och potentiell upprorsvilja. Den *fysiska förmågan* att arbeta går att mäta med kaloriintag som måste kompensera energiförluster. Men *viljan* att arbeta i en viss takt, med en viss intensitet, under fastställda förhållanden, med en viss utrustning av allt högre värde och ökande känslighet, förutsätter en konsumtionsnivå som inte bara är lika med en total mängd kalorier, utan också är en funktion av vad arbetarklassen vanligtvis betraktar som sin "nuvarande", "sedvanliga" levnadsstandard.⁶⁴ Marx konstaterar att denna sedvanliga standard skiljer sig avsevärt från land till land, och i allmänhet är högre i de länder som har en avancerad, utvecklad industri än i de länder som fortfarande befinner sig på en förindustriell nivå, eller går igenom plågorna av "primitiv" industriell kapitalackumulation.⁶⁵

Vi kommer således fram till en oväntad slutsats: enligt denna sida hos Marx' verk, måste reallöner i

64 Lenin påpekar, att i och med den kapitalistiska industrins utveckling sker en successiv ökning av arbetarnas behov. (*Marknadsfrågan*, på marxistarkiv.se, s 17-18) Se även Marx: "redan nu kan så mycket sägas som att den relativa – enbart kvantitativa, ej kvalitativa, blott genom kvantiteten bestämda – begränsningen av arbetarens konsumtion gör honom ... mycket viktigare som agent i produktionen än han varit och är under antiken och medeltiden och Asien." (*Grunddragen (utdrag)*, på marxists.org.). Se även *Grundrisse*, Pelican Marx Library, s 186-187, 409.

65 Karl Marx, *Lön, pris och profit*, på marxistarkiv.se, s 27; *Kapitalet*, första bandet, kapitel 22. Det mest kategoriska uttalandet i detta avseende finns i *Theories of Surplus-Value*, Part II, s 16-17: "Ju mer produktivt ett land är relativt ett annat på världsmarknaden, desto högre kommer dess löner att vara jämfört med det andra."

själva verket vara högre i de mer utvecklade kapitalistiska länderna – och därmed också under mer utvecklade kapitalistiska stadier – än i mindre utvecklade länder. Det skulle också tala för att de har en tendens att öka med tiden, vartefter industrialiseringsnivån ökar. Å andra sidan har vi tidigare konstaterat att Marx förklarade att lönesvängningarna under handelscykeln, det vill säga fluktuationerna av arbetskraftens pris och inte dess värde, i huvudsak styrdes av förändringarna av den industriella reservarmén. Reallönerna tenderade att öka under högkonjunkturer och vid full sysselsättning och minska under lågkonjunkturer och omfattande arbetslöshet. Men han poängterade att denna rörelse inte var automatisk, och att den faktiska *klasskampen* – inklusive fackföreningsaktioner, som han av just denna anledning ansåg vara oumbärliga – var det verktyg med vilket arbetarna kunde dra viss fördel av mer gynnsamma omständigheter på "arbetsmarknaden" för att öka sina löner, medan lågkonjunkturrens viktigaste effekt var att den skulle försvaga arbetarklassens motstånd mot lönesänkningar.

Men Marx höll fast vid sin värdeteori avseende löner. Lönerna är priset på varan arbetskraft. Liksom alla andra priser svänger de inte slumpmässigt, utan runt en axel som är den varans värde. Lönerörelserna som påverkas av handelscykelns upp- och nedgångar förklarar bara kortsiktiga svängningar: de måste införlivas i en bredare analys som förklarar lönerna långsiktiga svängningar som en funktion av *förändringarna av arbetskraftens värde*.

Vi kan således formulera Marx' löneteori som en *kapitalackumulationsteori om löner*, i motsats till Malthus-Ricardo-Lassalles grovt demografiska löneteori. Långsiktiga lönerörelser är en funktion av kapitalackumulationen i femfaldig mening:

- Kapitalackumulationen leder till ett minskat värde på en viss korg konsumtionsvaror som ingår i arbetarklassens givna levnadsstandard (med arbetskraftens förutsatta reproduktionskostnader). I denna mening har kapitalismens utveckling tenderat att *pressa ner* arbetskraftens värde, om allt annat förblir lika. Låt oss upprepa: en sådan nedgång av arbetskraftens värde innebär inte någon nedgång, utan bara en stabilisering, av reallönerna.
- Kapitalackumulationen leder till att konsumtionsvarornas värde minskar och till en ökad produktion (massproduktion) av konsumtionsvaror som tidigare inte har ingått i arbetskraftens reproduktionskostnader. Om de objektiva och subjektiva förhållandena är gynnsamma *kan* arbetarklassen *driva igenom* att dessa varor inkluderas i den accepterade minimala levnadsstandarden, alltså utvidga den "moraliskt historiska" delen av arbetskraftens värde, och därmed *öka dess värde*. Inte heller detta sker automatiskt, utan i huvudsak som ett resultat av klasskamp.
- Om inte den *långsiktiga strukturella tillgången* på arbetskraft är mycket högre än efterfrågan, eller till och med ligger under efterfrågan, kommer kapitalackumulationen att främja en ökning av arbetskraftens värde. Detta förklarar varför lönerna i USA redan från början var klart högre än i Europa, varför lönerna, som ett resultat av en massiv utvandring av arbetarnas reservarmé till utlandet började stiga kraftigt i Europa under 1800-talets senare del, och varför en ihållande massiv arbetslöshet och undersysselsättning i de underutvecklade länderna under de senaste två decennierna har lett till att arbetskraftens värde haft en tendens att minska (ofta även åtföljt av sjunkande reallöner).
- Kapitalackumulationen utgör den övre *gräns* som arbetskraftens värde eller pris inte kan överstiga under kapitalismen. Om och när ökningen av arbetskraftens värde leder till en kraftig minskning av mervärdet, så saktar kapitalackumulationen in, det återuppstår omfattande arbetslöshet och lönerna

”justeras” till en nivå som är förenlig med kapitalackumulationen. Under kapitalismen *kan* med andra ord löner sjunka till en punkt där den ”historiska moraliska” delen av arbetskraftens värde försvinner helt och hållet, där lönerna faktiskt reduceras till blott och enbart fysiologiskt minimum. De *kan inte* stiga så mycket att den ”historiskt moraliska” delen av arbetskraftens värde raderar ut mervärdet som källa till kapitalackumulation.

- Kapitalackumulationen leder till ökad utsugning av arbetarna, inklusive ökad *förslitning av arbetskraften*, speciellt genom att produktionsprocessen intensifieras. Men det leder i sin tur till ett *behov av högre konsumtion*, för att bara reproducera arbetskraften fysiologiskt. Så i denna mening kan man säga att kapitalismen ökar arbetskraftens värde genom att göra utsugningen intensivare.⁶⁶ Man kan speciellt hitta en negativ bekräftelse av kapitalackumulationens effekt på arbetskraftens värde. När lönerna sjunker under en viss nivå (speciellt på grund av effekterna från krig eller reaktionära diktaturer) kommer arbetarnas produktiva ansträngningar att minska, och arbetskraften kommer, som ett resultat av alltför låga lönenivåer, inte att återhämta sig till full produktiv kapacitet.

Hur har det då varit möjligt att så många författare under så lång tid har tillskrivit Marx en ”teori om arbetarnas absoluta utarmning under kapitalismen”, som uppenbarligen innebar en teori om att inte bara arbetskraftens värde utan även reallönerna har en tendens att sjunka?⁶⁷ För det första därför att Marx i sina ungdomliga skrifter faktiskt hade en sådan teori – till exempel i *Kommunistiska manifestet*.⁶⁸ Men det formulerades innan han hade dragit sin teoretiska förståelse av det kapitalistiska produktionssättet till sin slutgiltiga, mogna slutsats. Det är först under åren 1857-1858 som Marx’ ekonomiska teori föds i sin väl avvägda, konsekventa form. När han hade skrivit *Till kritiken av den politiska ekonomin* och *Grundrisse*, innehöll hans ekonomiska analys inte längre några spår av en sådan trend mot absolut utarmning.

För det andra på grund av att så många författare blandar ihop Marx’ behandling av arbetskraftens värde (som är beroende av *värdet* på de konsumtionsvaror arbetarna köper med sina löner) med kategorin reallöner (som bestäms av den *mängd* konsumtionsvaror deras löner köper). Med tanke på den ständigt ökande arbetsproduktiviteten kan dessa kategorier under kapitalismen röra sig åt motsatta håll.⁶⁹

66 Vi har konstaterat att arbetskraftens värde är en objektiv kategori. Det betyder bland annat att en större ökning av intensiteten i arbetsprocessen leder till att arbetskraften ökar i värde, om allt annat är oförändrat. En ökad förbrukning av arbetskraft innebär att konsumtionen behöver öka av till exempel mat med högre kaloriinnehåll, för att undvika att arbetsförmågan undergrävs. I detta avseende pekar Rosdolsky, (*op.cit.*, s 170) på den skillnad som Otto Bauer gör mellan ”fysiologiska behov” som härrör ur arbetarens enkla livsprocesser, och de behov som uppstår ur arbetsprocessen, där den andra successivt ökar jämfört med den första i takt med just arbetets ökande intensifiering under kapitalismen.

67 Se bl a: Pareto, *op. cit.*, p. 63 ; Ludwig von Mises, *Le Socialisme*, Paris, 1938, s 438 ; Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, s 34-8 ; Karl Popper, *The Open Society*, vol. 2, s 155-158 ; W Arthur Lewis, *Theory of Economic Growth*, London, 1955, s 298 ; Eric Roll, *A History of Economic Thought* (2:a upplagan), London, 1954, s 284, 293, etc. Två författare som, trots att de har studerat Marx nära och kallar sig marxister, ändå upprepar samma felaktiga uppfattning är John Strachey i *Contemporary Capitalism*, London, 1956, s 101-108 och Fritz Sternberg i *Der Imperialismus*, Berlin, 1962, s 57-60. Paul M Sweezys redogörelse i *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1980, s 87-92 [i engelska upplagan], är mer objektiv, precis som J. Steindl i *Maturity and Stagnation in the American Economy*, kapitel 14, Oxford, 1952.

68 Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*, på marxistarkiv.se, s 7, 10.

69 *Kapitalet*, första bandet, kapitel 16 innehåller den i detta avseende centrala formuleringen: ”När arbetets produktivkraft stiger, kan arbetskraftens pris ständigt falla, medan arbetaren samtidigt får en ständigt ökande *mängd* existensmedel.” (vår kursivering). I ett berömt stycke i slutet av *Lön, pris och profit* säger Marx på samma sätt att: ”... det följaktligen inte är den kapitalistiska produktionens allmänna tendens att höja genomsnittsnormallönen utan att sänka den eller att i större eller mindre grad pressa ner *arbetets värde* till dess *nedersta gräns*” (*Lön, pris och profit*, s 29), och han tillägger att ansträngningarna att öka lönerna 99 gånger av 100 bara tenderar att bevara arbetskraftens

För det tredje eftersom två berömda stycken i *Kapitalets* första band konsekvent har misstolkats.⁷⁰ I båda dessa stycken talar Marx verkligen om ”ökande elände” och utarmning, och om ”ackumulation av elände”. Men sambandet visar klart att han syftar på ”överbefolkningen”, på ”detta Lazarusskikt av arbetarklassen”, det vill säga på de *fattiga arbetslösa eller delvis anställda*. Avslöjande studier om fattigdom i rika länder som USA och Storbritannien⁷¹ har på ett slående sätt bekräftat att eländet för dessa åldriga pensionärer, arbetslösa, sjuka, hemlösa, förnedrade eller proletära skikt som har oregelbundet arbete faktiskt är ett av kapitalismens, inklusive ”välfärdskapitalismens”, permanenta drag. Sanningen är helt enkelt att Marx i stycken som dessa använder formuleringar som är tvetydiga och således ger särskild tyngd åt förvirringen i frågan.

Betyder det att Marx inte formulerade någon teori om arbetarklassens utarmning, eller att han gjorde optimistiska förutsägelser om den allmänna utvecklingen av arbetarklassens förhållanden under kapitalismen? Det skulle förstås vara en fullständig paradox, i ljuset av vad han skrev i kapitel 23 i *Kapitalets* första band. Poängen är helt enkelt att detta kapitel – precis som alla Marx’ mogna skrifter om detta ämne – *inte alls handlar om reallönernas rörelser*, lika lite som kapitlet om värde handlar om marknadsprisernas rörelser för andra varor än varan arbetskraft. Det uttrycks tydligt i det ifrågavarande stycket, eftersom Marx’ säger att när kapitalet ackumuleras så blir arbetarnas situation värre *oavsett om deras löner är höga eller låga*.⁷²

Det vi i själva verket har här är en teori om att arbetarklassen tenderar att *utarmas relativt* under kapitalismen, i dubbel mening. För det första på så sätt att produktiva arbetare tenderar att få en mindre del av det nya värde de producerar: med andra ord finns det en trend mot att öka mervärdekvoten. För det andra i den bemärkelsen att *även när lönerna ökar* så förnekas arbetarna sina behov som människor. Det gäller även deras ökande konsumentbehov som härrör ur själva den ökning av arbetsproduktiviteten som är ett resultat av kapitalackumulationen. Man behöver bara tänka på arbetarnas icke uppfyllda behov av utbildning, hälsa, nya och differentierade färdigheter, fritid, kultur, bostäder, till och med i dagens rikaste kapitalistiska länder, för att inse att detta antagande är riktigt, trots det så kallade ”konsumentsamhället”. Men det gäller ännu mycket mer arbetarnas behov som producenter och medborgare – deras behov att utveckla en fullständig personlighet, att bli en storslagen och kreativ människa, etc. Dessa behov krossas brutalt av tyranniet med meningslöst, mekaniskt, uppdelat arbete, och alieneringen av produktiv förmåga och verkligt mänskligt välstånd.

Utöver denna lag om arbetarnas *allmänna relativa* utarmning under kapitalismen, konstaterar Marx också en trend mot *periodvis absolut* utarmning, i huvudsak som en funktion av arbetslöshetens variationer. Det är nära förknippat med att cykliska svängningar är oundvikliga under kapitalismen, att det är oundvikligt med periodiska överproduktionskriser, eller ”recessioner” som de kallas med en mindre provocerande klang.

värde. Hela detta resonemang gäller trender för arbetskraftens värde, inte reallöner.

70 Se, *Kapitalet*, första bandet, kapitel 23, avdelning 4.

71 Se, t ex, Michael Harringtons redan klassiska *The Other America*, Harmondsworth, 1963, och motsvarande brittiska studie av Brian Abel Smith och Peter Townsend, *The Poor and the Poorest*, London, 1963, som beräknar att 14% av Storbritanniens befolkning (7 miljoner människor!) lever i, eller på gränsen till, fattigdom, och det 20 år efter att välfärdsstaten har upprättats! Att ha avslöjat att denna fattigdom är rotad i systemet med lönearbete, och att den bara går att eliminera för gott (det vill säga ge alla människor en garanterad levnadsstandard, oavsett hur mycket de arbetar eller i själva verket om de alls arbetar) genom att avskaffa det ekonomiska tvånget för proletariatet att sälja sin arbetskraft, är en av Marx’ mest epokgörande upptäckter och grundläggande för hans ekonomiska teori.

72 Se, *Kapitalet*, första bandet, kapitel 23, avdelning 4.

Det finns också en annan sida av Marx' löneteori som det har rasat en kontrovers om under nästan ett sekel. Det är frågan om de olika värdena på "kvalificerad arbetskraft" och "okvalificerad arbetskraft" (oavsett om det är kopplat till frågan huruvida Marx ger en tillfredsställande förklaring av det faktum att yrkesutbildade arbetare enligt hans arbetsvärdeteori producerar mer värde per arbetstimme än icke yrkesutbildade). Från och med Böhm-Bawerk har flera kritiker påstått sig ha hittat en av de grundläggande motsägelserna i Marx' ekonomiska teori här.⁷³ Ty om de kvalificerade arbetarnas större produktivitet i värde termer, gentemot okvalificerade arbetares produktivitet, är en funktion av de förstnämndas högre löner, är vi då inte tillbaka vid Adam Smiths berömda cirkelresonemang enligt vilket "priset på arbete" avgör varornas "naturliga pris", men i sin tur avgörs av det "naturliga priset" på en kategori av varor, så kallade lönevaror, det vill säga mat?

Men tvärtemot vad hans kritiker felaktigt antar, undvek Marx i själva verket ett sådant cirkelresonemang. Han förklarade aldrig det högre värdet hos en timme kvalificerat arbete med den högre lön som kvalificerade arbetare får. Det högre värdet förklaras bara med hjälp av arbetsvärdeteorin, med de ökade arbetskostnader som krävs för att skapa färdigheten, i vilka också ingår de totala kostnaderna för utbildning som läggs ut på de som inte lyckas avsluta sina studier.⁷⁴ Det högre värde som produceras av en timme kvalificerat arbete jämfört med en timme okvalificerat arbete, är resultatet av att kvalificerat arbete ingår i samhällets (eller en viss industribranschs) "totala arbetskraft" (*Gesamtarbeitsvermögen*), inte bara med sin egen arbetskraft utan också med en del av den arbetskraft som krävs för att skapa det kvalificerade arbetets färdighet. Med andra ord kan varje timme kvalificerat arbete betraktas som en timme okvalificerat arbete multiplicerat med en koefficient som är beroende av kostnaden för utbildning.⁷⁵ I detta sammanhang talar Marx om "sammansatt arbete" till skillnad från "enkelt arbete". I likhet med det kan färdigheten jämföras med ett verktyg som i sig själv inte producerar värde, men överför en del av sitt eget värde till värdet på den produkt som produceras av den kvalificerade arbetaren.

10. Marx' penningteori

Marx' försök att formulera sin egen penningteori har sitt ursprung i en viktig brist i Ricardos ekonomiska system.⁷⁶ Ricardo håller strikt fast vid en arbetsvärdeteori vad gäller varor, men han hävdar att det bara gäller guld om mängden som cirkulerar exakt står i proportion till mängden och priset på andra varor. Om denna penningcirkulation skulle öka eller minska, skulle det orsaka en ökning eller minskning av varornas priser, vilket i sin tur skulle orsaka en ytterligare minskning

73 Exempelvis Böhm-Bawerk, *op. cit.*, s 80-85 ; Pareto, *op. cit.*, s 52-53 ; Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, s 24, etc. En intressant diskussion om denna fråga förde Bob Rowthorn nyligen i "Skilled Labour in the Marxist System", i *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, våren 1974.

74 Denna lösning formulerades första gången av Hilferding i hans svar till Böhm-Bawerk (*op. cit.*, s 136-146), och utvecklades sedan mer detaljerat av Hans Deutsch (*Qualifizierte Arbeit und Kapitalismus*, Wien, 1904) och Otto Bauer ("*Qualifizierte Arbeit und Kapitalismus*", i *Die Neue Zeit*, 1905-1906, nr 20). Deutsch skiljer sig från Hilferding, genom att det enligt Hilferding bara är kostnaden för att skapa färdigheten (lärarens arbete, etc.) som ökar den kvalificerade arbetskraftens värde, medan Deutsch menar att den tid som lärlingen (eller studenten) själv har tillbringat medan han lär upp måste läggas till dessa kostnader. Bauer stöder Deutschs tes att lärlingens (studentens) "arbete" skapar ytterligare värde och ingår i de kvalificerade arbetarnas värdeproduktion, men i motsats till Deutsch (och tillsammans med Hilferding) hävdar han att detta värde ökar det mervärde som kvalificerade arbetare producerar, inte värdet på deras egen arbetskraft. Angående denna debatt, se även Rubin, *op. cit.*, s 159-171, och Rosdolsky, *op. cit.*, s 303-311.

75 Rubin, *op. cit.*, s 165-166.

76 Karl Marx, [Till kritiken av den politiska ekonomin](#), på marxistarkiv.se, s 73-89.

eller ökning av värdet på guld. Marx försöker komma förbi denna motsägelse genom att integrera sin penningteori i sin allmänna förklaring av värde, värdeproduktion och självständig värdecirkulation (cirkulation av pengar, kapitalcirkulation), på basis av en noggrann tillämpning av arbetsvärdeteorin.

Liksom med värdeteorin är den viktigaste aspekten på denna penningteori den kvalitativa sidan, som hittills har fått för lite uppmärksamhet från både kritikerna och Marx' lärjungar. I ett samhälle som grundas på allmän varuproduktion är samhällsligt arbete uppsplittrat i många segment av privat arbete som utförs oberoende av varandra, och som vi har sett leder detta faktum till att dess samhällsliga karaktär bara går att upptäcka *i efterhand*, genom att sälja varan och beroende på hur stort motsvarande värde den får vid denna försäljning. Den samhällsliga karaktären på det arbete som finns inbäddat i varan kan därmed se ut som *en sak* utanför varan – det vill säga pengar. Det faktum att relationer mellan människor under kapitalismen (allmän varuproduktion) verkar vara relationer mellan saker – ett fenomen som Marx analyserade utförligt i första kapitlets fjärde del (om "Varans fetischkaraktär och dess hemlighet") i *Kapitalets* första band – borde därför inte tolkas som att människor under kapitalismen är fångade i ett falskt medvetande, och inbillar sig att de möter saker när de i själva verket står inför specifika samhällsliga produktionsförhållanden. Det är också en objektiv nödvändighet och ett objektivt tvång. Under förhållanden av allmän varuproduktion *går det inte* att känna igen samhällsligt arbete på något annat omedelbart sätt än genom att byta det mot pengar. Cirkulationen av varor kan inte annat än skapa sin egen motsvarighet i cirkulationen av medlet för utbyte, pengar.⁷⁷ Pengar är den nödvändiga materialiseringen av det abstrakta samhällsliga arbetet: det vill säga den marxistiska penningteorins kvalitativt bestämmande faktor.

Genom att bortse från pengarnas i grund och botten samhällsliga karaktär, med sina rötter i specifika produktionsförhållanden, har många författare, inklusive marxistiska,⁷⁸ frestats att ge pengar, och skapandet av pengar, funktioner som de inte kan fylla i ett samhälle som grundar sig på privat ägande. Att anta att varors bytesvärde "automatiskt" kan realiseras genom att skapa en "tillräcklig" mängd pengar förutsätter att detta värde har slagits fast i förhand, att allt arbete som har lagts ner på produktionen av dessa varor var samhällsligt nödvändigt arbete. Med andra ord förutsätter det att det finns en ständig jämvikt mellan tillgång och faktisk efterfrågan, och därmed att det inte finns någon varuproduktion alls, utan en produktion som på förhand har anpassats till medvetet uttryckta behov. Under kapitalismen, inklusive monopolkapitalismen, går detta inte att uppnå.

Pengar som har uppstått under utbytesprocessen, under cirkulationen av varor, kan bara förverkliga dessa varors värden därför att de själva har ett värde, därför att de själva är en vara som har producerats med samhällsligt nödvändigt abstrakt arbete. Marx' penningteori är alltså framförallt en *varuteori om pengar* där en monetär standard (dyrbara metaller) går in i cirkulationsprocessen med

77 Se Marx' fotnot i början av kapitel 3 om pengar: "Frågan, varför penningen inte omedelbart representerar själva arbetstiden, så att t.ex. en penningsedel föreställer x arbetstimmar, sammanhänger med frågan, varför på grundval av varuproduktionen arbetsprodukterna måste uppträda som varor, ty rollen som vara inbegriper dess fördubbling i vara och penningvara. Eller frågan, varför inte privatarbetet kan behandlas som allmänt samhällsligt arbete, alltså som sin egen motsats." (*Kapitalet*, första bandet.)

78 T ex Hilferdings förslag (i *Das Finanzkapital*, s 29-30) om en kategori kallad "samhällsligt nödvändigt cirkulationsvärde" (*gesellschaftlich notwendiger Zirkulationswert*), som fastställdes genom att dela summan av alla varors värde med pengars cirkulationshastighet. Hilferding märker inte det orimliga att dela värdemängder, det vill säga mängder av samhällsligt nödvändigt arbete, med hastigheten på cirkulationsmedel. Givetvis kan bara priser (värdets uttryck i pengar) delas så. Varor kan inte gå in i cirkulationsprocessen annat än med (preliminära) priser. (Se [Till kritiken av den politiska ekonomin](#), s 23-25.)

ett eget inneboende värde. Ur den synvinkeln måste Marx avvisa alla kvantitetsteorier om pengar, tillämpade på pengar på grundval av guld- eller guld och silverbas. När en viss mängd guld med en viss cirkulationshastighet har ett värde som är högre än värdet hos den totala mängd varor mot vilka det byter sig själv, så kan det lika lite som andra varor "förlora" värde under cirkulationsprocessen (det vill säga orsaka en prisökning genom ett överflöd av guldtackor). Det som händer är helt enkelt att en del av dem kommer att dras bort från cirkulationen och lagras tills behovet av cirkulation ökar igen.

Men om en sådan varuteori om pengar innebär ett direkt förkastande av kvantitetsteorin så länge pengar baserar sig direkt på dyrbara metaller, så pekar den åt motsatt håll så fort vi har att göra med papperssedlar, som i själva verket fungerar som *representanter* för och bevis på dyrbara metaller. I detta fall, och helt oberoende av om papper juridiskt är konvertibelt med guld eller inte,⁷⁹ kommer en utgivning av så mycket papperspengar att de vid ett visst guldvärde och en viss cirkulationshastighet för banksedlarna kan realisera priserna på alla varor som cirkulerar inte att påverka dessa priser. Men om det nominella värdet på den mängd papperspengar som cirkulerar fördubblas, och allt annat är lika, så kommer de priser som uttrycks i denna valuta också att fördubblas, inte i motsättning till utan genom att tillämpa arbetsvärdeteorin. Om vi för att förenkla det antar att varje enhet guld bara cirkulerar en gång per år, så innebär ekvationen 1.000.000 ton stål = 1.000 kg guld att samma mängd samhälleligt abstrakt arbete (låt oss säga 100.000.000 mantimmar) har krävts för att producera respektive mängd stål och guld. Om 1.000.000 pund representerar 1.000 kg guld, så är det faktum att priset på 1 ton stål är ett pund bara ett direkt uttryck för att 1 ton stål har samma värde (i mängden abstrakt arbete) som 1 kg guld. Men om en ökad utgivning av papperspengar gör att 1.000 kg guld skulle representera 2.000.000 pund istället för 1.000.000, då skulle, om allt annat är lika, och om vi tillämpar arbetsvärdeteorin strikt, priset på stål att stiga från 1 till 2 pund.

Det betyder inte att Marx förespråkade en mekanisk kvantitetsteori avseende papperspengar. Det finns en uppenbar parallell mellan hans teori och de traditionella formerna för mängden pengar, men parallellen begränsas av två avgörande faktorer. För det första: för Marx är det, både med papperspengar och metallpengar, varornas värdeutveckling, det vill säga förändringar av materiell produktion och arbetsproduktivitet, som är den primära drivkraften bakom prissvängningarna, inte upp- och nedgångarna i mängden papperspengar som cirkulerar.⁸⁰ I detta avseende analyserar Marx i *Kapitalets* tredje band behovet att öka cirkulationen av pengar när kriser bryter ut, och han kritiserar skarpt hur Bank of Englands tillämpning av "valutaprincipen" förstärkte den penningpanik och de valutakriser som skyndade på överproduktionskriserna som sammanföll med ett utflöde av guld från England. Men på samma sätt förnekade han helt att det gick att förhindra lågkonjunkturer genom att trycka mer pengar.⁸¹

För det andra förstod Marx helt och fullt, att det dialektiska inbördes sambandet mellan alla delarna i en mekanisk kvantitetsteoretisk ekvation utesluter att man helt enkelt kan dra slutsatser av oberoende variationer av en enda av dessa delar. Han visste till exempel att handelscykeln var med

79 Det var exempelvis fallet i Frankrike efter dess militära nederlag mot Tyskland 1870-1871, då betalningen av de stora krigsskadestånden i guld till Tyskland tvingade fram ett tillfälligt upphävande av francens konvertibilitet utan att orsaka någon prisinflation i den Tredje republiken.

80 Utom i fall med galopperande inflation.

81 Se Karl Marx, [Kapitalet](#), tredje bandet, kapitel 32. I marginalen på första upplagan av *Kapitalets* första band lade Marx till en not i kapitel 3, som Engels i senare upplagor omvandlade till en [fotnot](#), där han pekade på skillnaden mellan penningkriser som uttryck för allmänna överproduktionskriser och fristående penningkriser.

och bestämde penningcirkulationens hastighet, och att den inte kunde anses vara stabil i en viss fas om bara mängden pengar antogs förändras. Men en analys av hans uppfattningar om alla dessa ämnen, liksom en kort kommentar om hela hans teori om pengarnas roll i handelscykeln och om fiktivt kapital, passar bättre i inledningen till *Kapitalets* tredje band än i inledningen till det första bandet.

Vartefter varuproduktionen utvecklas och generaliseras förvandlas pengar alltmer till penningkapital. I cirkulationsprocessen ersätts de alltmer av ”penningssymboler” och omvandlas alltmer från ett utbytesmedel till ett betalningsmedel, det vill säga till motsvarigheten till skulder, till ett kreditverktyg. Men när Marx analyserar pengarnas roll för krediter vidhåller han noggrant arbetsvärde-teorin, så att hela hans ekonomiska system är helt igenom ”monistiskt”. Både pengar som allmän ekvivalent till bytesvärdet på alla varor, och pengar som medel för att reglera skulder (som är resultatet av att försäljning på kredit generaliseras), är anspråk på en viss del av samhällets totala förbrukning av arbete under en bestämd period. Oavsett valutans ”nominella” värde och oavsett ”standarden för att mäta” priser, är det naturligtvis omöjligt att fördela en större arbetsmängd än vad som har producerats och lagrats under samma tidsperiod. Med tanke på varuproduktionens själva natur, kan å andra sidan ingen allmän ökning av penningcirkulationen (ingen ökning av ”den totala efterfrågan”) i det långa loppet förhindra möjligheten att en hel rad producerade varor inte kommer att få den ”specifika efterfrågan” de behöver för att deras ägare ska realisera åtminstone en genomsnittlig profitkvot. Teknologiska förändringar, skillnader i produktivitet mellan fabriker och företag, förändringar i reallöner och konsumenternas utgiftsstruktur, förändringar av profitkvoten som leder till att investeringar ändrar riktning och struktur: alla de komplicerade rörelser som möjliggör handelscykeln och periodvisa recessioner och faktiskt gör dem oundvikliga under förhållanden av allmän varuproduktion, går inte att undanröja genom att manipulera valutamängden eller valutaenheterna. Erfarenheterna sedan Marx’ död, och i synnerhet sedan den ”keynesianska revolutionen”, bekräftar fullkomligt det riktiga i denna diagnos, även om det också bekräftar att valutapolitiken, under specifika förhållanden och inom specifika gränser, kan minska de ekonomiska svängningarnas *omfattning*, ett faktum som Marx var fullt medveten om.⁸²

Marx’ korta kommentarer om guldets dubbla karaktär, som basen, ”en sista utväg”, för alla system med papperspengar och som den enda möjliga ”världsvaluta” som är acceptabel för slutgiltiga uppgörelser mellan de olika ländernas centralbanker (och borgarklasser), är särskilt intressant läsning idag, när Bretton Woods-systemet har brutit samman på grund av att dollarn inte längre kan växlas in mot guld. Det är intressant att konstatera att Marx, samtidigt som han avvisar alla teorier som förklarar pengars ”värde” med hjälp av internationella överenskommelser eller statligt våld,⁸³ verkligen relaterar guldets roll som ett medel för slutliga avräkningar i internationell skala med den borgerliga statens specifika roll. Bland statens funktioner finns att skapa ”övergripande förhållanden för kapitalistisk produktion”. En sammanhållen och accepterad valuta tillhör förvisso dessa ”övergripande förhållanden”. Papperspengar med en fast växelkurs (*Zwangskurs*) går bara att genomdriva inom givna gränser *med hjälp av statens makt*.⁸⁴ Men där denna makt saknas kan inte varornas ägare tvingas acceptera papperspengar för sina varor om de anser att deras växelkurs är alltför hög. ”Pappersguld” som allmänt medel för utbyte och betalning på världsmarknaden förutsätter därför en

82 Karl Marx, *Kapitalet*, tredje bandet, kapitel 33.

83 Karl Marx, *Grundrisse*, s 165 ; *Till kritiken av den politiska ekonomin*, s 29-30.

84 Karl Marx, *Grundrisse*, s 121-135 ; *Till kritiken av den politiska ekonomin*, s 31, 34-35, 49-52.

världsregering, med andra ord att det inte finns interimperialistisk konkurrens, och därför till syvende och sist att privat ägande vittrar bort. Det är utopiskt att förvänta sig att en sådan situation ska uppstå under kapitalismen.

Senare marxister har analyserat, kritiserat och diskuterat Marx' penningteori mycket mindre än andra delar av hans ekonomiska teori.⁸⁵ Men en intressant diskussion ägde rum strax innan Första världskriget mellan Hilferding, Kautsky och Varga, om det från varors *värde* gick att sluta sig till en "samhälleligt nödvändig mängd pengar" – en hypotes som uppenbarligen är felaktig eftersom den blandar ihop varors *värde* med deras *pris*.⁸⁶ I en rad polemiska artiklar som fortsatte under början av 1920-talet, framhårdade dessutom Varga, att eftersom centralbankerna köpte guld till ett fast pris, så skulle svängningarna av guldets inneboende värde inte påverka den allmänna prisnivån utan bara styra upp- och nedgångarna av den differentialränta som guldgruvor med en produktivitet som låg över den nivå som möjliggjorde en genomsnittlig profitkvot vid det givna guldpriset krävde.⁸⁷ Den senare utvecklingen, speciellt de senaste 4-5 åren, har bekräftat att båda dessa försök att korrigera Marx' penningteori var ogrundade och felaktiga.

11. *Kapitalet* och kapitalismens öde

Det är framförallt genom att förena teori och historia som marxismen visar sin överlägsenhet över den klassiska och nyklassiska politiska ekonomin på det ekonomiska området. Det är genom sin förmåga att på ett riktigt sätt förutse den kapitalistiska utvecklingens långsiktiga trender, inklusive det kapitalistiska produktionsättets viktigaste inre motsättningar som driver på denna långsiktiga utveckling, som *Kapitalet* fortsätter att fascinera både vänner och fiender. Därmed kan de, som generation efter generation fortsätter att anklaga Marx för "ovetenskapliga" förutfattade meningar eller spekulativa utflykter till profetiornas område,⁸⁸ inte undvika bevisbördan. Det är upp till dem att redogöra för det mystiska faktum att en tänkare som enligt dem så totalt saknar analytiska verktyg, ofelbart har kunnat utarbeta de långsiktiga rörelselagar som har avgjort kapitalismens utveckling under ett och ett halvt sekel.

Frånsett den så kallade lagen om arbetarklassens absoluta utarmning som felaktigt har tillskrivits Marx, har den aspekt av den sistnämndes teoretiska slutsatser som ända sedan *Kapitalets* första band publicerades mest konsekvent har angripits, varit den så kallade "teorin om kapitalismens oundvikliga sammanbrott" (*Zusammenbruchstheorie*). Den ifrågasattes för första gången kraftfullt av den socialistiska rörelsens bernsteinska "revisionister", och försvarades bara tveksamt av de flesta av dåtidens ortodoxa marxister,⁸⁹ och har under de senaste decennierna hånats av en monoton

85 Ett sällsynt undantag är boken av Bruno Fritsch, *Die Geld- und Kredittheorie von Karl Marx*, Frankfurt, 1968, som, även om den är mycket kritisk, erkänner Marx' förtjänst som den "förste verkliga kreditteoretikern". Mycket svagare var en tidigare bok av H Block, *Die Marxsche Geldtheorie*, Jena, 1926.

86 Karl Kautsky, "Geld, Papier und Ware", i *Die Neue Zeit*, 1911-1912, nr 24, 25.

87 Eugen Varga, "Goldproduktion und Teuerung", i *Die Neue Zeit*, 1911-1912, I, nr 7, och 1912-1913, I, nr 16; Rudolf Hilferding, "Geld und Ware", *ibid.*, 1911-1912, I, nr 22; Karl Kautsky, "Die Wandlungen der Goldproduktion und der wechselnde Charakter der Teuerung", *Erganzungschaft* nr 16, *Die Neue Zeit*, 1912-1913; Otto Bauer, "Goldproduktion und Teuerung", *Die Neue Zeit*, 1912-1913, II, nr 1 och 2. Diskussionen fortsatte 1923 mellan Varga och E Ludwig, i KPD:s teoretiska organ, *Die Internationale*.

88 Det mest framträdande exemplet är Popper, *Det öppna samhället och dess fiender*, Del 2, "Förkunnandets tidevarv". Se även av samma författare, *Conjectures and Refutations*, s 336-346, citerad ovan.

89 För Bernsteins ifrågasättande av sammanbrottsteorin se t ex, *op. cit.*, s 113-128. För ett mycket mildt svar se Heinrich Cunow, "Zur Zusammenbruchstheorie" i *Die Neue Zeit*, 1898-1899, I, s 424-430. Redan i *Das Finanzkapital* tog Hilferding upp möjligheten av en "organiserad" kapitalism utan kriser, med hjälp av en "allmän

rad författare. Alla har frågat den rituella retoriska frågan: har inte det kapitalistiska produktions-sättet visat sig ha en förmåga till anpassning och självreformer som går långt utöver något som Marx förutsåg?⁹⁰

Den här sortens argument innehåller vanligtvis en grundläggande brist: de försöker bevisa för mycket. De påstår att kapitalismen har överlevt så många kriser att ingen på allvar kan ifrågasätta dess förmåga att överleva framtida kriser. Men samtidigt hävdar de också att det nuvarande ekonomiska systemet i väst inte längre kan betecknas som ”kapitalistiskt”, och att kapitalismen med hjälp av en rad självreformer och anpassning för att övervinna kriser som hotade att krossa den, har omvandlat sig till en ny samhällsekonomisk organisation. Oftast kallar de den ”blandekonomi”, även om en massa andra formuleringar som ”ledarkapitalism”, ”organiserad kapitalism”, ”direktörs-samhälle”, ”teknostrukturens styre”, etc. ibland har utvecklats för att beskriva den.⁹¹

Men *Kapitalet* är inte bara ett kraftfullt verktyg för att förstå de stora dragen i världsutvecklingen sedan den industriella revolutionen. Den ger oss också en klar och entydig definition av vad det kapitalistiska produktions-sättet i grund och botten representerar. Kapitalismen är varken ett samhälle med ”perfekt konkurrens”, eller ett samhälle med ”ökande utarmning”, eller ett samhälle där ”privata företagare styr över fabrikerna”, eller ens ett samhälle där ”pengar är den enda herren”. Den här sortens vaga och inexakta definitioner, som gör det möjligt att undvika de *grundläggande* frågorna, leder till oändlig förvirring om förhållandet mellan dagens ekonomiska system i väst med det ekonomiska system som analyserades i *Kapitalet*.⁹² *Kapitalet* visar att det kapitalistiska produktions-sättet i grund och botten bestäms av tre och endast tre omständigheter: (1) det faktum att den stora massan producenter inte äger produktionsmedlen i ordets ekonomiska mening, utan måste sälja sin arbetskraft till ägarna; (2) det faktum att dessa ägare är organiserade i separata företag som konkurrerar med varandra om andelar på den marknad där varorna säljs, om lönsamma investeringsområden för kapitalet, om råvarukällor, etc. (det vill säga institutionen privategendom i ordets ekonomiska mening); (3) det faktum att produktionsmedlens ägare (olika företag) därför är tvingade att pressa ur producenterna maximalt mervärde för att ackumulera alltmer kapital – som under förhållanden av allmän varuproduktion och allmän alienation leder till allt större mekanisering av arbetet, koncentration och centralisering av kapitalet, ökande organisk sammansättning av kapitalet, tendensen för profitkvoten att falla, och periodiskt återkommande överproduktionskriser.

Om detta är kriterierna så finns det ingen tvekan om att samhället i väst fortfarande är kapitalistiskt, att lönearbete och kapital fortfarande är två antagonistiska samhällsklasser, att kapitalackumulation mer än någonsin är samhällets grundläggande drivkraft, och att det som styr de enskilda företagens

kartell” (*op. cit.*, s 372).

90 Se, t ex, Tugan-Baranovsky, *op. cit.*, s 236-239 ; Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, s 42; Popper, *Det öppna samhället och dess fiender*, Del 2; Anthony Crosland, *The Future of Socialism*, London, 1956, s 3-5, etc. En intressant och omfattande antologi av texter avseende *Zusammenbruchstheorie* har publicerats i Italien av Lucio Colletti och Claudio Napoleoni, *Il futuro del capitalismo – crollo o sviluppo?*, Bari, 1970.

91 Det är omöjligt att räkna upp alla de viktiga författare som har utvecklat den sortens analys. Det räcker att peka på huvudtrenderna: James Burnhams ”Direktörsrevolution”, socialdemokratin och Samuelsons ”blandekonomi” (se Crosland, *op. cit.*, s 29-35), Robin Morris’ ”Ledarkapitalism” [Managerial Capitalism], och Galbraiths ”teknostuktur” (*Den nya industristaten*), som kanske utan att veta det följer den tyska socialdemokraten Richard Loewenthal (som skrev under pseudonymen Paul Sering), i *Jenseits des Kapitalismus*, Nürnberg, 1946.

92 Här är ett typiskt uttalande av Popper: ”Genom att jämföra de moderna demokratiernas ekonomiska system med den kommunistiska revolutionens tiopunktsprogram [i *Kommunistiska manifestet* från 1848], är det lätt att se hur oerhört absurt det är att identifiera det med det system Marx kallade ’kapitalism’”. (*Det öppna samhället och dess fiender*, Del 2, s 129 [i engelska upplagan. Här nyöversatt – öa).

grundläggande drivkraft är att pressa ut och realisera privata profiter.

Sidor av dagens samhälle i väst. som att en del av dessa företag är nationaliserade, att det finns ett ökande statligt ingripande i ekonomin, att konkurrensen har blivit ”ofullkomlig” (att den inte längre huvudsakligen utkämpas genom att minska priser utan istället genom att minska produktionskostnaderna och öka distribution och försäljning), att arbetarna har starka fackföreningar (utom när de borgerliga demokratiska friheterna avskaffas i samband med våldsamma samhällskriser) och att deras levnadsstandard har ökat mycket mer än Marx förväntade sig – inget av detta avskaffar eller minskar på något sätt hur relevanta kapitalismens grundläggande strukturella drag, som *Kapitalet* definierade dem, är, och ur vilka systemets grundläggande rörelselagar härrör. Dessa grundläggande rörelselagar är således fortfarande giltiga.

Utan att använda paradoxer kan man till och med hävda, att den ”konkreta” kapitalismen under 1900-talets sista fjärdedel ur strukturell synvinkel ligger mycket närmare *Kapitalets* ”abstrakta” modell än den ”konkreta” kapitalismen 1867, då Marx färdigställde korrekturen till första bandet. För det första eftersom de mellanliggande klasserna av oberoende småproducenter, som äger sina egna produktionsmedel, och som för ett sekel sedan fortfarande var ett viktigt samhällsskikt, idag nästan har raderats ut. Beroende lönearbetare som är tvungna att sälja sin arbetskraft utgör idag mer än 80% av den aktiva befolkningen i de flesta västländer, och i flera över 90%. För det andra eftersom kapitalets koncentration och centralisering har lett till en situation där inte bara ekonomin i samtliga imperialistiska länder domineras av några hundra jätteföretag, utan också att några hundra multinationella företag har samlat en tredjedel av den kapitalistiska världsekonomin i sina händer. För det tredje eftersom arbetets produktivitet och objektiva socialisering har ökat så mycket att produktionen av värde för privat berikande har blivit mycket mer absurt än vad Marx någonsin kunde ha förutsett för ett århundrade sedan, och att världen är i så skriande behov av en planerad resurshushållning för att tillfredsställa behoven på grundval av medvetet och demokratiskt beslutade prioriteringar, att inte ens motståndare till socialismen kan undgå att förstå budskapet.⁹³

Varför, kan man då fråga, har expropriatörerna ännu inte blivit exproprierade, och varför överlever kapitalismen fortfarande i de högt industrialiserade länderna? Svaret på den frågan skulle leda till en detaljerad kritisk granskning av 1900-talets politiska och sociala historia. Men hela poängen är förstås att Marx aldrig förutsåg att det kapitalistiska systemet plötsligt och automatiskt skulle bryta ihop i en enda ”slutgiltig” kris, och av en enda ekonomisk ”orsak”. I *Kapitalets* första band, kapitel 24, den berömda avdelning 7, ”Den kapitalistiska ackumulationens historiska tendens”, beskrev Marx hur ekonomiska tendenser framkallade en reaktion från en del samhällskrafter. Proletariatets tillväxt, utsugningen av det, och dess organiserade revolt mot denna utsugning, är de viktigaste hävstångarna för att störta kapitalismen. Centraliseringen av produktionsmedlen och den objektiva socialiseringen av arbetet skapar de ekonomiska förutsättningarna för ett samhälle grundat på gemensamt ägande och fritt samarbete mellan associerade producenter. Men de leder inte automatiskt till ett sådant samhälle på en universell segerdag. För att få till stånd ett revolutionärt störtande av systemet måste förutsättningarna utnyttjas medvetet i samband med tillfällena av *samhällelig* kris.

Marx var så långt från att ha någon fatalistisk tro på den ekonomiska determinismens automatiska effekter som någon samhällstänkare kunde vara. Om och om igen upprepade han att människor

93 Se t ex hur forskare som Barry Commoner (*Cirkeln sluter sig*, Stockholm: Aldus/Bonnier, 1972) reagerar på den ekologiska krisen.

skapade och måste skapa sin egen historia, men inte på något godtyckligt sätt och oberoende av de materiella förhållanden de befann sig i.⁹⁴ En teori om kapitalismens sammanbrott kan därför bara framställa sig som marxistisk om den är en teori om att medvetet störta kapitalismen, det vill säga en teori om den socialistiska revolutionen.⁹⁵ I slutet av *Kapitalet*, första bandet, kapitel 24, avdelning 7, pekar Marx bara i mycket allmänna ordalag på hur och varför det kapitalistiska produktionssättets inre motsättningar gör detta störtande både möjligt och nödvändigt. Resten måste, med Marx' ord, vara resultatet av att "förbittringen ökar hos den ständigt växande arbetarklassen, som samtidigt skolas, sammansvetsas och organiseras genom det kapitalistiska produktionssättets egen mekanik".

Med andra ord, mellan det kapitalistiska produktionssättets ökande ekonomiska motsättningar å ena sidan, och kapitalismens sammanbrott å den andra, finns det ett nödvändigt mellanled: en utveckling av arbetarklassens klassmedvetande, organiserade styrka och förmåga till revolutionära handlingar (inklusive revolutionära ledarskap). Den delen av den marxistiska teorin finns inte med i *Kapitalet*. Kanske Marx tänkte diskutera den i boken om staten som han ville skriva men aldrig ens kom att skissera. Hursomhelst lämnade han inte efter sig någon systematisk framställning av sitt tänkande i detta avseende, även om många funderingar om ämnet finns utspridda i hans artiklar och brev. Det blev upp till hans mest begåvade anhängare, främst bland dessa Lenin, Trotskij och Rosa Luxemburg, att systematiskt behandla det man skulle kunna kalla "den marxistiska teorin om den subjektiva faktorn".

Att kapitalismen har överlevt ända tills idag i de mest industrialiserade länderna har förvisso givit den en avsevärt mycket längre livslängd än vad Marx förväntade sig. Men det är inte på grund av att systemet har utvecklats i en annan riktning än vad som förutspåddes i *Kapitalet*. Inte heller är det på grund av att den har lyckats undvika periodiska upprepningar av explosiva samhällskriser. Tvärtom, ända sedan den ryska revolutionen 1905, och förvisso sedan Första världskrigets utbrott, har sådana kriser blivit ett återkommande drag hos den samtida historien.

I samband med sådana kriser har faktiskt kapitalismen störtats i många länder, där Ryssland och Kina är de viktigaste. Men i motsats till vad Marx förväntade sig ägde detta störtande inte rum så mycket där proletariatet, som ett resultat av en kraftigast möjlig utvidgning av den kapitalistiska industrin, var starkast utvecklat till antalet och ekonomiskt, det vill säga i de länder som också hade en mäktig borgarklass. Istället ägde det rum i de länder där borgarklassen var svagast, och där de politiska styrkeförhållandena därför var gynnsamma för ett ungt proletariat som kunde skaffa stöd från upproriska bönder. Denna historiska omväg går bara att förstå om man tar med två avgörande faktorer i analysen: å ena sidan imperialismens utveckling och dess effekt på den stora del av mänskligheten som lever i socialt och ekonomiskt underutvecklade samhällen (lagen om ojämnhet och sammansatt utveckling), och å den andra det inbördes sambandet mellan bristen på revolutionära

94 Se t ex slutet på Marx' utomordentliga brev till Friedrich Bolte den 23 november 1871 (utdrag finns på marxists.org – öa), där han förklarar att arbetarklassen först behöver organisera sig för att den ska kunna utmana borgarklassen om den politiska makten, och att arbetarklassen utan en sådan systematisk skolning genom propaganda, agitation och aktioner förblir fångad i borgarklassens politik.

95 Så tidigt som 1899 förenade Rosa Luxemburg på ett beundransvärt dessa motsägelsefulla trender: "Produktionsförhållandena i det kapitalistiska samhället närmar sig alltmer dem i det socialistiska samhället, men de politiska och rättsliga förhållandena [och, kan man tillägga, även deras ideologiska återspeglning i människors sinne] reser en allt högre mur mellan det kapitalistiska och det socialistiska samhället. Denna mur vittrar inte ner genom de sociala reformernas och [den borgerligt demokratiska] demokratins utveckling, utan blir i stället allt fastare och hårdare." (*Sociala reformer eller revolution?*, på marxistarkiv.se, s 16.)

erfarenheter hos arbetarklassen i väst under imperialismens långa period av ”organisk tillväxt” (1890-1914) och socialdemokratins ökande reformism och införlivande i det borgerliga samhället och den borgerliga staten, vilket var orsaken till att den första större revolutionära krisen i väst, 1918-1923 (framförallt i Tyskland och Italien) misslyckades. Som ett resultat av detta misslyckande blev den segerrika ryska revolutionen isolerad, och den internationella arbetarrörelsen genomgick den mörka stalinistiska perioden, som den började hämta sig från först på 1950-talet. Det för oss tillbaka till det jag har kallat den marxistiska teorin om den subjektiva faktorn – och förklarar för övrigt varför det efter den marxistiska ekonomiska teorins rika blomstring 1895-1930 följde ett kvarts sekel av nästan fullständig stagnation på även detta område.

Debatten om *Zusammenbruchstheorie* har drabbats av förvirring mellan två olika frågor: frågan om det är oundvikligt att socialismen ersätter kapitalismen (ett resultat av det kapitalistiska produktionsättets inre ekonomiska motsättningar), och frågan om kapitalismen skulle kunna leva för evigt om det inte sker någon socialistisk revolution. Ett negativt svar på den första frågan medför ingalunda ett positivt på den andra. I den unge Marx’ efterföljd formulerade i själva verket de klassiska marxisterna sin prognos i form av ett dilemma: socialism eller barbari.

De sociala katastrofer som mänskligheten har bevittnat sedan Auschwitz och Hiroshima antyder att den prognosen inte var ”romantisk”, utan att den uttryckte en klar insikt om vilken fruktansvärt destruktiv potential som kan finnas hos en produktion av bytesvärden, kapitalackumulation och kamp för personligt berikande som mål i sig själva. De konkreta mekanismerna bakom den kapitalistiska ekonomins ekonomiska sammanbrott kanske är öppet för gissningar. Det inbördes förhållandet mellan värdeproduktionens nedgång (en minskning av det totala antalet arbetstimmar, som ett resultat av halvautomatiseringen), de ökande svårigheterna att realisera mervärdet, en ökande produktion av avfall som inte tas med i reproduktionsprocessen, ökande förbrukning av nationella resurser, och framförallt en långsiktig nedgång av profitkvoten, är fortfarande långtifrån uppenbart.⁹⁶ Men det går att tala starkt för tesen att det finns definitiva gränser för de kapitalistiska produktionsförhållandenas anpassningsförmåga, och att det successivt når dessa gränser på område efter område.

Det är högst osannolikt att kapitalismen kommer att överleva ännu ett halvsekel av de (militära, politiska, sociala, monetära, kulturella) kriser som oavbrutet har ägt rum sedan 1914. Det är dessutom högst troligt att *Kapitalet* och det den står för – nämligen en vetenskaplig analys av det borgerliga samhället, en analys som representerar det proletära klassmedvetandets högsta nivå – i slutändan kommer att visa sig ha givit ett avgörande bidrag för att kapitalismen ska ersättas av ett klasslöst samhälle av associerade producenter.

96 Jag kommer att återvända till hela detta ämne, och i synnerhet förhållandet mellan debatten om sammanbrottet och den genomsnittliga profitkvotens tendens att falla, i inledningen till *Kapitalets* tredje band.

Inledning till ”Appendix, Resultat av den omedelbara produktionsprocessen”

Som ett resultat av att det på 1930-talet publicerades två tidigare okända, viktiga texter av Marx har vår kunskap och förståelse av *Kapitalet* ökat avsevärt under de senaste decennierna. Den första av dessa var förstås *Grundrisse* [Grunddragen], som Pelican Marx Library nu har gjort tillgänglig för engelsktalande läsare i ett separat band. Den andra var ursprungligen planerad som avdelning 7 i *Kapitalets* första band, som här för första gången publiceras i engelsk översättning. Den hade titeln ”Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses” (”Den omedelbara produktionsprocessens resultat”), hädanefter hänvisad till som *Resultate*, och publicerades för första gången 1933 samtidigt på ryska och tyska av Adoratskij i Band II av *Archiv Marksa i Engelsa* (*Marx-Engels’ Arkiv*), som trycktes i Moskva. Först när den i slutet av 1960-talet nytrycktes på tyska och andra västeuropeiska språk blev den ämne för intensiva studier av både marxister och akademiska ”marxologer”.

Den verkar ha blivit skriven mellan juni 1863 och december 1866,¹ det vill säga efter att manuskripten från 1861-1863 (de enorma 23 anteckningsböckerna) blev klara. Kautsky publicerade faktiskt ett utdrag ur anteckningsbok 18 (odaterad, men han antar att det hade skrivits i december 1862) där det sista utkastet till innehållet i *Kapitalets* första band räknas upp. Efter de första fem avdelningarna, som är kvar i den slutgiltiga versionen, står det så här:

6. Mervärdets omvandling till kapital. Primitiv ackumulation. Wakefields kolonialteori.
7. Resultat av produktionsprocessen. – Förändringen i form av lagen om anslag kan antingen tas upp under 6 eller under 7.
8. Teorier om mervärde.
9. Teorier om produktivt eller improduktivt arbete.²

Vi vet nu att Marx förpassade 8 och 9 från första bandet till band 4. En ny Sjätte avdelning fördes in i den slutgiltiga versionen av första bandet, med titeln ”Arbetslönen” (”Arbeitslohn”). Den ursprungliga Sjätte avdelningen blev således Sjunde avdelningen med en ny och slående titel: ”Kapitalets ackumulationsprocess”. Vi vet redan att den nya Sjätte avdelningen om löner infördes som ett resultat av att Marx ändrade dispositionen av hela *Kapitalet*, och övergav sin avsikt att behandla lönearbete i ett senare och särskilt band. Men varför förkastades den ursprungligen planerade Sjunde avdelningen? (Som det skrevs har den rubriken ”Kapitel sex”. ”Sju” ändrades till ”Sex” på grund av att Marx vid den tiden avsåg att publicera den nuvarande Första avdelningen som en inledning. ”Kapitel” var det ord han använde vid den tiden för det som i den publicerade versionen blev ”Avdelning”.) På basis av den kunskap vi har om hur Marx’ tänkande utvecklades mellan 1863 och 1866, är det för närvarande omöjligt att ge ett definitivt svar på denna fråga. Möjligen var orsaken Marx’ önskan att framställa *Kapitalet* som en ”dialektiskt förenad konstnärlig helhet”.³ Han kanske tyckte att ”Sjätte avdelningen” skulle vara malplacerad i en sådan helhet, eftersom den hade en dubbel *didaktisk* funktion: som en sammanfattning av första bandet och som

1 Detta förslag förs fram av Bruno Maffi, i hans intressanta ”Introduktion” till den senaste italienska översättningen (Marx, *Il Capitale: Libro I, capitolo VI inedito*, Florens, 1969).

2 Karl Kautsky, ”Vorrede”, i Karl Marx, *Theorien über den Mehrwert*, Vol 3, Stuttgart, 1910, s viii.

3 Karl Marx, ”Brev till Engels”, 31 juli 1865, Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 132.

en *bro* mellan det första och andra bandet.

Det må vara hur det vill med det, men i ljuset av denna dubbla funktion innehåller *Resultate* många klagörande insikter, inte bara vad gäller första bandet, utan också det andra bandet. I detta avseende ska jag bara nämna Marx *uttryckliga* uttalande, som har bestridits så ofta, inte bara av hans kritiker utan även av en del av hans anhängare, att han ansåg att *en ständig utvidgning av den kapitalistiska marknaden var absolut nödvändig för att det kapitalistiska produktionssättet ska överleva*. Ty just på grund av att kapitalistisk produktion är produktion med hjälp av ett ökande antal maskiner, ett växande fast kapital, en ökande organisk sammansättning av kapitalet, är det också nödvändigt att massproduktionen av varor sker i en ständigt ökande skala, och försäljningen av dem kräver en hela tiden växande marknad.

Den centrala aspekten hos *Resultate* handlar om att det kapitalistiska produktionssättet är en syntes av produktion av mervärde och produktion av varor som har tillverkats av kapital, och den därmed sammanhängande frågan om den ökade arbetsproduktivitetens ursprung och innehåll, förutan vilken ingen ökning av mervärdeproduktionen vore möjlig på lång sikt. I detta syfte gör Marx en åtskillnad mellan det han kallar formellt och verkligt ”inordnande av arbetet under kapitalet”. Manufakturperioden kännetecknas av formellt inordnande; verkligt inordnande kännetecknar den moderna fabriken, med dess ständiga omvälvning av produktionstekniker och -metoder. Med hjälp av denna åtskillnad avslöjar han kapitalismens inre logik på sidor vars ”moderna” klang matchas av få andra skrifter av ekonomer på 1800-talet. Sökandet efter en ständigt ökad mervärdeproduktion innebär ett sökande efter att ständigt sänka priset, att hela tiden göra varorna billigare. Istället för att anpassa sig till en viss efterfrågestruktur eller vissa samhälleligt accepterade behov, revolutionerar kapitalet produktionen, och revolutionerar därmed själva efterfrågan och behoven, utvidgar marknader, framkallar nya behov, skapar nya produkter och nya områden där produktion av bytesvärden för att få mer värde, produktion för profit, gör entré.

Det leder till att teknologin ständigt vidareutvecklas, att man använder och söker efter vetenskapliga upptäckter som kan tillämpas i produktionsprocessen. Även dessa upptäckter blir en affärsverksamhet som inordnas under kapitalet. Så det uppstår en ny och väldig källa till ökad arbetsproduktivitet, som var okänd innan den moderna fabriken. Marx fördömer mystifieringen att betrakta vetenskapen som både en ”källa till värde” och ett ”bevis” på att ”kapital är produktiv”. Han betonar det faktum, att arbete under kapitalismen inte bara ska ses som kroppsarbete, utan som en *kombinerad eller kollektiv arbetsförmåga (kombiniertes Arbeitsvermögen, Gesamtarbeitsvermögen)* hos alla vars arbete är oumbärligt för att tillverka den slutgiltiga produkten. I detta avseende använder han till och med begreppet ”kollektiv arbetare”, ”totalarbetare” (*Gesamtarbeiter*). Den värdeproducerande processen uttrycker den arbetstid som har lagts ner av alla som samarbetar under produktionen, medan de säljer sin arbetskraft till kapitalisten. I denna ”totalarbetare” tog Marx uttryckligen med ingenjörer, teknologer och till och med företagsledare [managers].⁴

Här skulle vi kunna behandla den viktiga kontrovers som fortfarande rasar bland studenter av och anhängare till Marx, angående den exakta definitionen av, och skillnaden mellan, ”produktivt” och ”improduktivt” arbete. Men jag föredrar att flytta den diskussionen till inledningen av det andra bandet. Ty den verkliga svårigheten med att slå fast denna skillnad hänger faktiskt inte så mycket på det som sker *under* produktionsprocessen – det problemet klagörs nöjaktigt i *Resultate* – som på

4 Se [Den omedelbara produktionsprocessens resultat](#), avdelningen ”Produktivt och improduktivt arbete”.

skillnaden *mellan* produktion och cirkulation av varor och på frågan om de så kallade tjänsteindustrierna. Den slutgiltiga versionen av Marx' åsikt därvidlag (hans inledande åsikter hade uttryckts i *Teorier om mervärdet*) finns i *Kapitalets* andra band.

Men det är nödvändigt att understryka, att det som behandlas utförligt i *Resultate* bara är en fortsatt utveckling av en av *Grundrisses* mest slående sidor, nämligen Marx' teori om *kapitalismens objektiva socialisering av arbetet*. Ty det som Marx skisserar på dessa sidor – och sammanfattar något som utvecklades redan i första bandets första kapitel – är hur föreningen mellan vetenskap och produktion, utvecklingen av teknologi och maskiner, på ett tvåfaldigt sätt objektivet förnekar *arbetets och arbetskraftens* privata karaktär, som är varuproduktionens själva innersta väsen.

Å ena sidan kan både den enskilda arbetaren och den enskilda vetenskapsmannen i fabriken bara arbeta som en del av en grupp. De kan inte längre göra enskilda arbeten utifrån individuella böjelser, utan hänsyn till de andra gruppmedlemmarnas aktivitet. Deras jobb har blivit en del av en *samarbetande helhet* som, när kapitalismen väl har efterträtts av de associerade producenternas styre, skulle kunna öppna möjligheter som vi inte ens har drömt om, möjligheter att utveckla även individernas anlag och förmågor, just på grund av att arbetets objektiva samarbete är så utvecklat att det omedelbart utvidgar den totala spännvidden för människans bemödanden och möjliga egenutveckling.

Å andra sidan, ju mer kapitalet centraliseras, desto mer ökar också den tekniska och ekonomiska samverkan mellan fabriker, industribranscher, länder, vilket skapar allt närmare band av objektivet samarbete mellan producenter som fortfarande lever hundratals om inte tusentals kilometer ifrån varandra. Även på detta sätt röjer kapitalismen vägen – och gör med denna objektiva socialisering av arbetet det materiellt möjligt – både för människorasens verkliga enhet och individens verkliga mångsidighet.

Men under det kapitalistiska produktionssättet kan den objektiva socialiseringen av arbetet inte befria sig från de kapitalistiska produktionsförhållandenas bojar. Under kapitalismen kan hela detta enorma maskineri bara ha som funktion att tillägna sig privata profiter och ha som mål att varje enskilt företag får maximala profiter, vilket är något helt annat än en optimal ekonomisk utveckling (och till och med något helt annat än en optimal uppdelning och tillväxt av samhällets materiella resurser). Konflikten mellan de objektivet alltmer socialiserade produktivkrafterna å ena sidan, och å den andra de kapitalistiska produktionsförhållandena som baseras på privat tillägnande, medför både att det uppstår återkommande ekonomiska kriser och en eventuell samhällskris, som – när det borgerliga samhället har fullföljt sitt progressiva uppdrag och inleder en period av historisk tillbakagång – blir fruktansvärt explosiv.

I detta sammanhang är det nödvändigt att säga ett ord om de stycken som här publiceras som "Isolerade fragment" [Isolated Fragments]. De återfanns i samma anteckningsbok av Marx och togs med i det tyska manuskript som publicerades 1933, men är i egentlig mening inte en del av den ursprungliga Sjunde avdelningen, "Sjätte kapitlet". Adoratskij gav dem rubriken "Einzelne Seiten" (separata sidor). Två av dessa är särskilt betydelsefulla, en som diskuterar fackföreningarnas vikt och funktion och den andra utvandringens funktion. Båda bekräftar den tolkning av Marx' teori om löner som förs fram i inledningen till detta band.

I det första fragmentet framhåller Marx att en fackförening är ett förbund mellan försäljare av varan

arbetskraft, ett förbund som gör det möjligt för dem att förhandla med kapitalisten om priset på varan under mer jämlika förhållanden än om de skulle förhandla enskilt. Precis som med alla andra varor, kan inte priset under särskilt lång tid avvika från den axel, arbetskraftens värde, kring vilket det svänger. Men genom att hindra kapitalisterna från att sänka arbetskraftens värde, kan fackföreningarna åtminstone förhindra att alla resultaten av en ökad arbetsproduktivitet automatiskt tillfaller de förstnämnda: med andra ord kan de öka reallönerna, genom att inkludera värdet på de nya massproducerade varor som tillfredsställer nyvunna behov i arbetskraftens värde (i dess moraliskt historiska beståndsdel).

Det andra fragmentet betonar gränserna för utvandringen till utlandet från Europa (speciellt från Storbritannien), och säger att arbetets internationella rörlighet är mindre än kapitalets internationella rörlighet, men tillägger att *om Storbritanniens utvandring utomlands skulle öka betydligt, så skulle det ödelägga dess dominerande ställning på världsmarknaden*. Det är i själva verket precis vad som hände.⁵ Som ett resultat av en betydande ökning av både den brittiska exporten av varor och den brittiska exporten av överflödigt arbetskraft, minskade den industriella reservarmén, vilket förklarar ökningen av reallönerna.

5 Mellan 1841 och 1881 var nettoutflödet av personer från Storbritannien praktiskt taget noll, genom att irländsk och skotsk invandring uppvägde den engelska utvandringen utomlands. Under perioden 1881-1891 var nettoutflödet över 600.000, och perioden 1891-1911 nästan 1,2 miljoner (A K Cairncross, *Home and Foreign Investment*, Cambridge, 1953, s 70).